

RÁCZJÁNOS

NÖVÉNYNEVEK ENCIKLOPÉDIÁJA

A MAGYAR NYELV KÉZIKÖNYVEI XIX.

Sorozatszerkesztő

KISS GÁBOR

RÁCZ JÁNOS

NÖVÉNYNEVEK ENCIKLOPÉDIÁJA

Az elnevezések eredete,
a növények kultúrtörténete
és élettani hatása

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2010

Lektor
Kicsi Sándor András

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

ISSN 1589-4371
ISBN 978 963 9902 40 4

© Rácz János, 2010
© Tinta Könyvkiadó, 2010

A kiadásért felel
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Borítóterv és tipográfia: Temesi Viola
Felelős szerkesztő: Mandl Orsolya
Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika

Minden jog fenntartva.
A mű sem részleteiben, sem egészében nem reprodukálható
semmilyen eljárással a jogtulajdonos előzetes engedélye nélkül.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
A címszóanyag kidolgozása	7
Anyaggyűjtés, források	10
Növény és ember	20
Növény és neve	25
A növénynévadás	28
A magyar növénynévadás	32
Az etimológiai típusok	42
Rövidítések és jelek jegyzéke	49
Irodalomjegyzék	51
Forrásjegyzék	65
NÖVÉNYNEVEK	67
A tárgyalt nevek rendszertani áttekintése	805
Szaknyelvi latin nevek mutatója	807

ELŐSZÓ

A címszóanyag kidolgozása

A Növénynevek enciklopédiájának névtani törzsanyaga a Magyar értelmező kéziszótár növénynévanyaga. A szócikkek fejlécében megadott nevet a szótár értelmezése követi. Egy nemzetségbe tartozó növényeket indokolt esetben közös szócikkbe vontunk össze, ilyenkor a fejlécben több elnevezés és annak jelentése sorakozik.

A szótári rész egységei a szócikkek. Ezek tartalmazzák a címszóról föllelhető adatokat: a jelentését, az első felbukkanását a magyar írásbeliségben és a név további szótörténetét, az esetleges jelentés- és alakváltozásokat, nyelvjárási adatokat. A szócikk magyarázó része foglalkozik a szó eredetével, a névadási indítékkal, illetve idegen nyelvi megfelelőivel. Amennyiben a megfejtés szempontjából érdekes vagy tanulságos, az eddig felállított etimológiák is szerepelnek. Ezt követően a növény hasonneveit és társneveit vesszük sorra.

A névvel kapcsolatos nyelvészeti vonatkozású tudnivalók után a tárgyalt növény és az ember kapcsolatának rövid összefoglalása következik. Ebben a részben áttekintjük a növény esetleges mitológiai történetét, szerepét a gyógyításban, táplálkozásban, hiedelemvilágban, valamint néprajzi vonatkozásait, történeti érdekességeit. A legtöbb esetben sor kerül a növény botanikai sajátosságainak leírására is, különösen, ha azok valamelyike egy-egy elnevezés magyarázatához támpontot nyújt. Kimerítő növénytani leírást nem adunk, hiszen ennek a könyvnek nem célkitűzése, hogy az egyes növényeket – szakszerű botanikai leírás alapján – a természetben azonosítani tudjuk.

A tárgyalt növényneveket ábécérendbe szedve közöljük. Nehéz eldönteni, melyik megoldás célravezetőbb: a betűrendes vagy az onomasziológiai elrendezés. Az előbbi kétségtelen hátránya, hogy a rendszertanilag együvé tartozó növények nevei elszakíthatnak egymástól. Ezt a nehézséget – lehetőség szerint – az egy nemzetségbe tartozó növények összevonásával igyekeztünk kiküszöbölni. A botanikai taxonómia, a növénytan rendszerezési szempontjai a nyelvészeti felosztással nemigen egyeztethetők össze. Egyszerűbbnek látszik a betűrendes csoportosítás azért is, hogy egy-egy jól ismert, gyakorta előforduló magyar elnevezés a könyvben könnyedén megtalálható legyen.

Az összetételeket egyetlen szótári egységnek veszi a Magyar értelmező kéziszótár, s így határozza meg a botanikai jelentését. Lényegében úgy kezeli őket, mintha egyetlen morfémából állnának, azaz mintha elhomályosult összetételek volnának. A régi jelzős kifejezések vagy összetételes elnevezések közül külön, önálló fogalomként, általános értékű szónak nehéz is volna egyet kiragadni.

A szócikk fejrésze

A szócikk élén a címszó (a növénynév) áll vastagon szedve, ezután következik a szakirodalomban ma érvényes jelentése (J:), majd a latin tudományos elnevezése. Többjelentésű szó esetén az egyes jelentések sorszámokkal ellátva szerepelnek. A szótári gyakorlat, a lexikológiai elmélet fejlődése megköveteli, hogy a szó jelentésének megállapításában, a poliszemantikus szó jelentéseinek az elkülönítésében vegyük figyelembe a szó szintaktikai kapcsolatait. Ez a követelmény a növénynevekkel és különösen a régebbi elnevezésekkel kapcsolatban sajnos aligha teljesíthető.

Adatközlő rész

A szótörténet tartalmazza a növénynév időrendi előfordulását a nyelvemlékekben (R.), valamint a későbbi forrásokban. Ez a következő részekből áll: évszám (a forrás keletkezésének/megjelenésének ideje), adat, korabeli jelentés és a forrás megnevezése rövidítve. A nyelvemlékek keletkezésének idejét, ahol lehetséges volt – a TESz. gyakorlatának megfelelően – egyetlen évszámhoz kötöttük. (Ez a számításba jöhető időszaknak kb. a közepén helyezkedik el.) Ha az idézett adatnak a címszóhoz tartozása kétes, az adat előtt kérdőjel áll.

A szótörténethez a magyar írásbeliség régi emlékein (szójegyzékek, szótártörödékek, glosszák) kívül a korabeli növénytani munkák, a latin–magyar szótárak és nómenklatúrák, valamint a XVI. század végétől szaporodó orvosbotanikai összeállítások, növénytani szakmunkák, értekezések, útmutatók, ismeretterjesztő kiadványok, növényhatározók szolgálnak forrásul. Többségükben tehát botanikai művek, melyek hű képet festenek az elnevezés koráról, múltjáról, az alakváltozatokról és a jelentésváltozások láncáról. A szócikk szótörténeti részének formai közlésmódja a következő: a tárgyalt növénynév a szövegkörnyezetéből kiemelt (szuffixum stb. nélküli) szótári alpalak dőlten szedve. A jelentések, értelmezések többnyire már nem betűhíven, de – ha az idézett műben meg vannak adva – forráshűen követik az elnevezést. A történeti és talán még inkább a tájnyelvi forrásanyag egyik legfőbb hiányossága a növényneveket illetően a meglehetősen gyakori félrevezető jelentésmegadás. A szótörténeti és a szövegdrajzi részben a jelentésváltozásokat is igyekeztünk nyomon követni. Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály már egészen korán felismerte, hogy „ugyan azon fűnek Magyarországi nevezetei különböznek az Erdélyiektől; sőt példákat tudunk, hogy két szomszéd Helységkben, ugyan azon közönséges plántának nevezetei különböznek. Ha minden esztendőben laistromba szedődnének a nép közt szájról szájra általadott nevek: minden esztendőbe nagy különbséget lehetne azokbann látni” (MFűvK. Előljáró Beszéd). A névátvitel gyakran a fajták összetévesztésének eredménye. Az így kialakult nyelvi gyakorlatra jellemző, hogy egy-egy faj több néven fordul elő még a szakirodalomban is, illetve az, hogy egy bizonyos növény más forrásban más faj jelölő néven (neveken) kerül ismertetésre. Különösen ilyenkor hiányzik a szakszerű leírás, mely segíthetne. A szótárak adatainál ezért többnyire megbízhatóbbak, kevésbé ellentmondásosak a növénytani szakkönyvek és a néprajzi művek.

Az egyszerűbb esetekben a szójelentés megállapításánál a forrásban közölt értelmezés elfogadása még akkor is indokolható, ha mai ismereteink szerint a név nem jelölheti a megadott növényt, hiszen a növénynevek történetileg, területileg komoly különbségeket mutatnak. Összecsereíthatók, a pontatlan leírások félrevezetnek, a szolgálai másolások tartósítják az elírásokat stb. A forrásmunkák nem feltétlenül hibás változatait a szótörténet jelentésmegadásainál már csak azért is jobb elfogadnunk, mert nem ismerjük még az eti-

mológiát, és a szófejtés során segítségünkre lehet a változások, névátvitelek láncának összeállításához.

A szócikkek bevezető, adatközlő részét a népnyelvi, nyelvjárási adatok (N.) zárják le. A növényneveket, különösen a népi elnevezéseket illetően fontos tudni, hogy honnan származnak. Ezért a tájszavak forrásán kívül a gyűjtés helyét is közlöm, mely lehet országrész (pl. Erdély, Dunántúl), kisebb-nagyobb tájegység (pl. Hegyalja), város vagy falu, de földrajzi egység is (pl. Balaton). Nem közismert vagy a történelmi Magyarország területéről leszállított vidékek, helységek földrajzi elnevezésénél a megye vagy a tájegység neve segít. Ebben a részben a forrás rövidített megnevezése után maga a betűhív, dőlten kiemelt nyelvjárási adat és a zárójelbe tett gyűjtési hely áll, végül a tájegységben használatos név ismert jelentése következik. Az egyes nyelvjárási adatok az áttekinthetőség kedvéért egymástól virgulával, függőleges vonással (|) vannak elválasztva. A rövidség kedvéért az egyes népnyelvi alakváltozatokat csak ritkán közöljük, leggyakrabban csupán gyűjtési helyét, illetve szakirodalmi leelőhelyét adjuk meg.

A szótörténeti és a szóföldrajzi részben a betűhív közlésmód (az esetleges hibákra vonatkozó megjegyzésekkel) nem jelent feltétlenül paleográfaiul hű közlésmódot, de igyekeztünk a régi formát követni. A mellékjelek pontos visszaadására nem törekedhettünk, ám fontosnak tartottuk a magánhangzók vesszőit, pontjait, jeleit.

A szócikk magyarózó része

A címszóra vonatkozó tudnivalók összefoglalását tartalmazza, úgymint a növénynév alaki felépítését, származását, a névadás indítékát megvilágító etimológiai magyarázatokat.

Az összegyűlt nyelvi anyag számbavétele során kiderült, hogy a kötetben tárgyalt címszavak egész sorára vonatkozóan rendelkezünk szakirodalmi előzményekkel. Nem áll ez számos – ritkábban használt, nem közismert – címszó, illetve a számos társnév esetében, melyekkel kapcsolatban ha találunk is etimológiai vonatkozású észrevételeket, az eddigi vélemények sok esetben nem meggyőzőek. A névadási szemlélet háttere egészen más lehetett. Nyilvánvaló, hogy az általunk elfogadott vagy lehetségesnek tartott megoldások közül számos az idők folyamán a kritika rostáján ki fog hullani. Különös valószínűséggel akkor, ha a növényfajokhoz jól értő, felépítésüket, alakjukat, virágzását, gyümölcsérlelési idejüket, illatukat, ízüket, színüket, kémiai hatóanyagaikat kiválóan ismerő felkészült botanikusokhoz is eljut egy-egy szómagyarázat. Az említett jellemző tulajdonságok ugyanis sokszor nagyban befolyásolták az illető növény elnevezését, gyakorta szolgáltak névadási indítékkül. És éppen itt tévedhet a leggyakrabban az etimológus; a nyelvész kielégítő növénytani tájékozottság nélkül néha csak találgathat. Esetleg nézete szerint nyelvi szempontból kielégítő magyarázatot ad, mely azonban a botanikusok körében – joggal – elutasításra talál.

Az etimológiai rész ezért egyelőre aligha támadhatatlan, így hát ezt a kitűnő nyelvésztől, Kiss Lajostól származó felfogás szellemében („nem föltétlenül így kell, hanem így is lehet”) ajánljuk továbbgondolásra.

Uráli, finnugor eredetű elnevezést a kötetben szereplő növénynevek között viszonylag keveset találunk. Ha a magyar nyelv külön életében, belső nyelvi fejlődéssel keletkezett az elnevezés, a névadás indítékát próbáltuk kideríteni. Gyakran a jelölt növény kimerítő botanikai leírása vagy a vele kapcsolatos néprajzi kutatások eredményei segíthetnek. A növény morfológiai ismertetése, az élőhelyére, virágzási idejére és termésére vonatkozó adatok, táplálkozásbeli, gyógyászati felhasználását vagy szerepét a hiedelemvilágban és a népszokásokban feltáró szakirodalom nyújthat fogódzót a névadás motivációjának keresésében.

Jövevénytörzsek esetében az átadó-átvevő nyelvek viszonyára és esetleg az átvétel idejére és okára kellett fényt deríteni. Az átvett nyelvi adat forrását és lehetőség szerint pontos jelentését igyekeztünk megadni. Foglalkoztunk a magyar elnevezések átterjedésével idegen nyelvekbe is, az etimológiai bizonyító anyag kiválasztott példáinak esetleges jelentésváltozása szintén együtt szerepel a dőlt betűs nyelvi adatokkal.

Hasonlóan jártunk el a tükörfordítások, részfordítások, illetve a közös eredetre visszamenő idegen nyelvi párhuzamok esetében is.

Sok növény tudományos elnevezése nemegyszer ókori nyelvekből vagy a jelölt növény morfológiai felépítéséből, származási helyéből, alkalmazásából megmagyarázható. Az ilyen lehetőséget igyekeztünk megragadni, hiszen számos magyar növénynév keletkezésére is választ kaphatunk ily módon. Egy-egy ókori növénynév továbbélésének követése a botanikai szakirodalomban mindig tanulságos.

Az idézett neveket eredeti helyesírásukban közöljük. A cirill betűseket latin betűkkel, nem a kiejtés, hanem az írás szerint átírva. Kivételt csupán néhány görög terminussal tettünk.

Valamennyi gyakran idézett forrás rövidített névvel szerepel, ezek föloldása az irodalom megadásánál található. Az egyes régi művekre, szótárakra való hivatkozáskor a lapszámot általában nem jelezzük.

Anyaggyűjtés, források

A kötet összeállított névanyaga döntően botanikai művekből származik. Történeti szóanyaga a nyelvemlékeken, szótári jellegű kiadványokon kívül korabeli herbáriumokból, orvosbotanikai művekből, gyógyszerészeti szakmunkákból adatolt. A népnyelvi anyagot a tájszótárakból, különböző tanulmányokból és folyóiratok közléseiből vettük. A legtöbb feldolgozott forrásmű tehát a régi és mai botanikai szakirodalom része (növényyszótárak, természettudományi szójegyzékek, növényhatározók, összefoglaló növénytanok, tájegységek növényzetének leírásai, hajdani disszertációk, enciklopédiák, ismeretterjesztő művek és a természettudományos, kertészeti, ampelográfiai folyóiratok). Ide tartoznak az egykori orvosbotanikai összeállítások is, hiszen valaha a növényismeret elsődleges célja a gyógyítás volt; a füveskönyvek tanácsadó jellegűek voltak, orvosi célokra készültek. Ugyanakkor a herbáriumok jól szolgálták a növényismeret fejlődését, a növénymorfológia és a rendszertan előkészítését.

Ezek a forrásművek a névanyagon túl használható adatokat nyújtottak szótörténeti kérdésekben is. A nyelvészeti forrásokból a nyelvtörténeti anyag feldolgozása volt a viszonylag egyszerűbb, hiszen történeti-etimológiai szótáraink, a lexikonok, a Magyar Oklevélszótár és a Régi magyar glosszárium, valamint a szókészletünk német, szláv, török, román és olasz jövevénytörzseit vizsgáló művek számos növénynevet illetően hasznos adalékokat tartalmaznak.

Az esetleges idegen nyelvi párhuzamok megtalálásában egyrészt külföldi flóraművekre, másrészt kétnyelvű szótárainkra támaszkodhatunk. A nyelvi kölcsönhatásoknál a nyelvjárási közötti érintkezés vizsgálata sokszor jobban megvilágítja a huzamos időn keresztül egymással közvetlen kapcsolatban élő népek anyagi és szellemi kultúráját, az érintkező nyelvek történetét. Az irodalmi nyelvek szótárainál ezért növénynevkutatások esetében fontosabbak azok a szójegyzékek, amelyek az idegen nyelvek tájszavait is összefoglalják. A tükörfordítások és részfordítások vizsgálatában, bizonyító anyagának összeállításában szintén elengedhetetlen az idegen nyelvi történeti és a nyelvjárási névanyag áttekintése.

Feldolgoztuk a nyelvészeti folyóiratainkban megjelent növénynevekkel kapcsolatos tanulmányokat, tájnyelvi összeállításokat; kigyűjtöttünk belőlük minden megemlített növénynevet. Különösen a Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamaiban található népnyelvi szövegeket, egyes tájegységek összegyűjtött kifejezéseit, köztük számos növénynevet is.

Legfáradságosabb volt a nyelvjárási anyag összegyűjtése. Sajnos sok növénynevünk maradt ki a Magyar és az Új magyar tájszótárból. Szükséges volt átnézni a területi földolgozásokat, az egyes vidékek tájszótárait és a nyelvjárási tanulmányokat. Bőséges népi névanyag található a Péntek–Szabó szerzőpáros etnobotanikai műveiben. Népi elnevezések sokaságával szolgálnak a természettudományi, mezőgazdasági és gyógyszerészeti folyóiratok is. Szintén hasznos forrásmunkák a néprajzi kutatásokat összefoglaló tanulmányok. A nyelvjárási elnevezések komoly hányadát ezekben találjuk meg; a névadási indítékra is nemegyszer itt bukkanunk rá.

A névanyag nagy része növénynévszótárakban hozzáférhető. 1998-ban, Budapesten jelent meg Priszter Szaniszló újabb, szintén Növényneveink című műve új latin–magyar résszel kiegészítve. A szótár mintegy 50000 cím- és utalószót tartalmaz, a Jávorka Sándor 1924-ben megjelent alapvető flóraműve (MF.) óta eltelt hét évtized magyar botanikai, kertészeti és mezőgazdasági irodalmának hatalmas névanyagát. (Leszámítva a tájnyelvi növénynevek egy részét.) A növénynevek helyesírási kérdéseiben is tájékoztatást nyújt, és a bőséges szóanyag jó alapja a kívánatos egységes névhasználatnak.

Szótörténeti rész

A szócikkek első, szótörténeti részében adatszerűen végigkísérjük a címszó életútját a magyar nyelvben. Legfontosabb a szó első előfordulása, első felbukkanása a magyar írásbeliségben. De a későbbi idők forrásaiban való szereplésére is kitérünk, hiszen ez fontos lehet az alak- és jelentésváltozatok szempontjából.

A könyvnyomtatás előtti kor botanikai ismereteire az oklevelek és a kódexek növénynevei vetnek némi fényt. Ezekből az időkbeli összefüggő növénytani vagy rokon tárgyú orvosbotanikai szöveg nem áll rendelkezésünkre. Kódexekben mint bejegyzések fordulnak elő, az oklevelek latin szövegeiben elszórtan föllelhetőek akkori magyar növényneveink. Különösen faneveket találunk az oklevelekben; egyik első írásos emlékünk, a Tihanyi apátság alapítólevele (1055) öt fa, illetve bokor (*fűz, mogyoró, berkenye, kőrté* és *som*) nevét tartalmazza. A XIII. és a XIV. századból ránk maradt tizedjegyzékek – rendeltetésüknél fogva – sok földrajzi nevet őriztek meg, és ezekben több növénynév is szerepel. Számos növénynevünket, régi adatot ismertet a Magyar Oklevél-szótár (OkI Sz.); sajnos a nevek azonosításával komoly gondok támadnak.

A növénynevek gyűjtőjének fontos forrásmunkául szolgálnak a szójegyzékek. Latin nomenklatúranévük arra utal, hogy bennük szinte csak főnevek szerepelnek (a középkorban a szókincs alapvető rétegét képviselő névszók; vö. 'elsődleges, illetve másodlagos névadás'). A tárgyalásmódnak megfelelően a betűrendes szótárak elődei fogalomkörök szerint csoportosított szószedetek voltak, a fák, füvek, állatok nevei összegyűjtve szerepelnek bennük (hiponímia fogalma). A legidősebb ezek között a XIV. és XV. század fordulójára körüli Besztercei és a Schlägli Szójegyzék, melyek közös eredetre visszavezethető másolatok. Az előbbinek mintegy 144, az utóbbinak pedig 189 növényneve, továbbá több növénytani szakkifejezése közül a legtöbb ma is ismert.

Orvosi és növénytani ismereteket bizonyítanak a római Casanate-könyvtár egyik Korvin-kódexében található Casanate-glosszák. A magyar nyelvű bejegyzések között 83 nő-

vénynevet találunk. Krakkóban jelent meg Murmelius szótára 1533-ban; 137 magyar növénynevet sorol fel. A magyar nevek egy része arról tanúskodik, hogy a fordító néhány növény akkori gyógyászati alkalmazását is ismerte. 64 magyar növénynevet tartalmaz a Gyöngyösi latin–magyar szótártöredék (1560 k.).

Jelentős a növénynevek száma Lencsés György kéziratos orvosi könyvében, az *Ars medicában* (1570 k.), melynek értékes szövege nyelv- és történelmi, helyesírás- és nyelvtörténelmi szempontból is figyelemre méltó. A kódex csaknem 1000 lap terjedelmű; magas tudományos igényű, rendszerezéssel megírt hasznos tanácsadó. Az eredeti címlap szerint: „*Ars Medica* az olly könyv, mellyben mindenféle nyavallyák ellen, (melyek boktanak történni az emberi testben) sok hasznos es gyakorta megprobált Orvosságok találatnak”. Szembetűnő, hogy a szerző következetesen kerüli az idegen szavak használatát, minden szakkifejezést igyekszik magyarul írni, idegen nyelven csak néhány orvosságot jelöl. Ha mégis használ latin szót, azzal csupán a magyar kifejezést magyarázza. Mindezt abban a korban, amikor még orvosi műnyelvünk nem lehetett!

A magyar írásbeliség korai emlékeiben fellelhető növénynevek nagy része szerepel a tervezett Új magyar nyelvtörténelmi szótár helyett egyelőre megjelent Régi magyar glosszáriumban (Bp., 1984).

Növényneveink első, nyomtatásban megjelent forrásai között az egyik leghasznosabb forrásmunka Melius Juhász Péter 1578-ban megjelent könyve (*Herbarium*), az első magyar botanikai mű volt. Noha Szikszai Fabricius Balázs műve, a *Nomenclatura* csak 1590-ben, tehát Melius műve után jelent meg nyomtatásban, feltételezhető, hogy a szójegyzék a *Herbarium* megírásának korában közismert lehetett, kéziratban már közkezen forgott, és így forrásul szolgálhatott. Ezt az is alátámasztja, hogy a *Herbariumban* a Szikszai szójegyzékénél korábbi források (SchlSzt., BesztSzt., GyöngySzt., Murmelius) több száz növénynevből – Szabó T. Attila lelkiismeretes összehasonlítása alapján – mindössze 73 elnevezés lelhető fel. Ráadásul ezek mind közismert, a mindennapi életben használatos növénynevek; összeírásukhoz nincs feltétlenül szükség írásos forrásra. Szikszai ezzel szemben igen sok növénynevet gyűjtött a nép körében, és a kevésbé ismert népi elnevezések hatalmas mennyiségben, teljes alaki egyezéssel bukkannak föl a *Herbariumban*. Szikszai szójegyzékén már a tudományos flórakutatás hatása látszik. Csaknem 500 növénynevet, köztük kevésbé ismert népi neveket is tartalmazó művének 1590-es debreceni megjelenését számos további kiadás követte. Melius *Herbarium* című műve, orvosi füveskönyve 627 növényfajt sorol föl, és részben le is írja azokat 1236 magyar növénynév felhasználásával. A népi növényismeret és a tudományos növénytan összefonódása ezzel a munkával kezdődött. A *Herbarium* alapja Lonicerus *Historiae naturalis opus novum*, németül Kreuterbuch című műve volt, melynek kivonatolását, fordítását Melius korábbi szerzők (Dioszkuridész, Galénosz, Plinius), valamint a kortárs Pietro Andrea Mattioli (Matthiolus), Hieronymus Bock (Tragus) és Leonhardus Fuchsius írásait felhasználva kiegészített. Célja az volt, hogy az egyszerű embereknek anyanyelvükön írjon olcsó orvosi tanácsadót. Érdeme, hogy pontosabb lelőhelyeket is közöl; ezzel a magyar flóra legelső adatait szolgáltatja. Névtani szempontból különös előnye a *Herbariumnak*, hogy a leírások és a közölt latin és német nevek lehetővé teszik a növények azonosítását.

Öt évvel Melius kolozsvári művének megjelenése után készült az első latin–magyar növénysszótárunk, amelyet a németalföldi Carolus Clusiusnak és szerzőtársának, Beythe Istvánnak köszönhetünk. Németújváron, 1583-ban került ki a nyomdából *Stirpium nomenclator Pannonicus* címmel. (Ugyanez a 348 korabeli növénynevet tartalmazó jegy-

zék jelent meg 1584-ben Antwerpenben Clusius pannóniai flóraművének függelékeként.) Charles de l'Écluse, vagy ismertebb latin nevén Clusius mecénása a pannóniai flóra kutatásában a híres törökverő Batthyány Boldizsár, a művelt, tudományoszerető mágnás volt. A németújvári várúr környezetéhez és Clusius baráti köréhez tartozott az udvari tudós pap, Beythe István, aki Clusiuszt gyakran elkísérte botanikai kirándulásain, és közölte vele a növények magyar neveit. Az előszóban Clusius kiemeli a németújvári prédikátor érdemét a növények magyar neveinek megállapításában.

Igen fontos szótörténeti adatokat tartalmaz Calepinus tíznyelvű szótára (1585). A soproni Frankovith Gergely Hasznos és fölötte szikseges könyv (1588) címmel írt orvosbotanikai munkája 60 magyar növény nevét közli.

Megtaláljuk növényneveinket az ezekben az időkben íródott külföldi művekben is. Jacob Tabernaemontanus az írója annak a szintén 1588-ban Frankfurt am Mainban kiadott *New Kräuterbuch*nak, amelyben 54, szinte kivétel nélkül ma is ismert növénynevünk szerepel. A szerző többször hivatkozik Carolus Clusiusra, helyenként a magyar nevek latin fordításai is ettől a nagy botanikustól valók. A *Kräuterbuch* jóval későbbi, 1731-ben megjelent kiadásában a magyar elnevezéseket – számtalan hibával ugyan, de még éppen hogy érthetően – továbbra is a mű legvégén, a „barbár nevek” között (Register der Kräuter auf allerhand Barbarischer Sprache) sorolják föl.

Csöppet sem haszontalan figyelemmel lennünk a régi latin herbáriumok ismeretlen szerzőktől származó magyar bejegyzéseire, melyek igen sok régi növénynevünket örökítették meg az utókor számára. Egyedül Fuchsius 1542-ben napvilágot látott *Commentarius de stirpium historia* című herbáriumának egy példányában több, mint száz XVI. és XVII. századi magyar terminust találunk, a növények nyomtatott latin és német neve mellett.

Hasonló időszakból, a XVI. és a XVII. század fordulójáról való az a kézirat latin nyelvű Herbarium, amelyet az erlangeni egyetemi könyvtárban őriznek (Ms 887 jelzés alatt). A kézirat a latin neveken, számos újlatin és német nyelvi és nyelvjárási adaton, valamint cseh, horvát, lengyel és ukrán elnevezéseken kívül 111 magyar növénynevet is tartalmaz. Ezeknek mintegy a fele azonos a Calepinus-szótár 1585-ös adataival.

Péchy Lukács erkölcsbotanikai műve *Az keresztyen szvzeknek tí[te]leges ko[zoroia] címmel* 1591-ben került ki a nyomdából. Ennek alapja Lucas Martini *Die christlichen Jungfrauen Ehrenkrantzlein* című, Prágában tíz évvel előbb, 1581-ben kiadott könyve volt. Különös nevezetessége, hogy a legelső növényábrázolásokat tartalmazza, melyek magyar szövegű műben valaha is megjelentek.

Szintén Németújváron jelent meg Beythe István fiának, Beythe Andrásnak 275 növénycikket tartalmazó összefoglalása, a *Fives köniv, fiveknek es facknac nevo[ok]ról, természetökröl es hasznokrul* 1595-ben. E mű flóraismereti szempontból sok újat nem hozott, mert nagyobb része, 185 növény ismertetése Melius Herbariumából van másolva, kisebb részét, 90 növény leírását pedig Matthiolusnak, I. Ferdinánd, majd II. Miksa császár orvosának *Commentarii in libros sex Pedacii Dioscoridis de Materia medica* című művéből (Venance, 1544–1565 között öt kiadás), illetve az abból készült *Compendium*ból (Venance, 1571) merítette a szerző.

Matthiolus arab, egyiptomi és görög tapasztalatokra épülő herbáriumát fordította le cseh nyelvre Tadeáš Hájek (1525–1600), melynek anyagát megháromszorozva, kézi festésű növényképekkel, fejlett didaktikai elveknek megfelelően részekre bontva adta ki 1596-ban Joachim Kamerarius cseh orvos. Kamerarius fűvészkönyvében – a cseh és latin, valamint több európai, illetve arab, egyiptomi, szír és afrikai nyelv növénynevein kívül – szétszórtan található 35 magyar növénynev is. Ezeket felületes helyesírással, valószínűleg szóbeli közlés alapján illesztette művébe a szerző.

Melius Juhász Péter célkitűzését, nevezetesen a hasznos tudnivalók egybegyűjtését igyekezett elérni Kájoni János is (Hasznos orvoskönyv, 1661). A kéziratos herbáriumokat nemcsak a főúri könyvtárakban, hanem a közemberek otthonában is nagy becsben tartották; a növényismeret és ezzel párhuzamosan a megbízható terminológia elterjedését szintén segítették. Alapos művek voltak, a Kájoni-herbárium például 181 növénycikket tartalmaz.

Fák és füvek leírása, számos elnevezésük található Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediájában (1655), hiszen ebben a műben az összes akkori tudományon – a bölcsészeten, a jogon, az irodalmon és a teológián – kívül a reális tudományok, így az orvostudomány, az ásványtan, az állattan és a növénytan is helyet kaptak.

A magyar nyelvű gyógyszerirodalom egyik növénynévi szempontból is használható könyve Tseh (Boehm) Márton műve, a Lovak orvosságos szeptember 1656-ból.

A XVII. század Magyarországnak leghíresebb kertje Lippay György esztergomi érsek pozsonyi kertje volt. Ehhez fűződik 1664-ben az első önálló magyar kertészeti mű megszületése, melyet a primás öccse, Lippay János írt: *Posoni Kert, kiben minden kerti Munkák, Rendelések, Virágokkal, Veteményekkel, Fákkal, Gyümölcsökkel és Kerti Csömötékekkel* való baimolódások: azoknak Nemek, hasznok, bé-csinálások bővségessen Magyar nyelven le-íratattanak. Kertészeti érdeklődése mellett vadon termő növényeket is említ s ismerteti; számunkra fontos, hogy ezek korabeli magyar neveit is megtaláljuk könyvében.

Botanikakedvelő teológus volt Nadányi János, aki a Kerti dolgoknak le-írása (Kolozsvár, 1669) című gyakorlati botanikai (kertészeti) munkát Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemisza Annának a kérésére állította össze A. Mizald orvostudományi művének fordításával.

Fontos forrásmunkája a magyar növénynévszókincsnek Pápai Páriz Ferenc *Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, 's azoknak Orvoslásának Módyjáról* való *Tracta* alcímű, „1687. siralmas esztendőben” írt *Pax Corporisa*. A tudós nagyenyedi professzor körül egyre békétlenebbé vált minden ebben az időben. Pestisjárvány pusztított, ekkor zajlott Caraffa eperjesi vérengzése, tombolt az önkényuralom, a török Bécs ellen támadt, falvak hamvadtak el, országrészek váltak pusztasággá. Ebben a véres, zűrzavaros korban a tömegeknek készített a „sok keservesen nyögő elhagyott betegnek vigasztalásokra” olyan útmutatót, mely olcsó, a természetben föllelhető orvosságokról tudósít. Az „igyekező szegényeknek, kiknek nincsen mindenkor kezek ügyében értelmes orvos, kiváltképpen falukon, ahol hamarébb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember”. Kőnek, fűnek, fának ereje orvosol; a szegény ember a patikaszerket erdőn-mezőn gyűjtögette. A néprajzi irodalom tanúsága szerint a XX. századig nyomon követhető az egykori gyógymódok használata; a népi orvoslás fontos alapanyaga a gyógynövény. Ezek megnevezése a növénynévadás motivációjának egyik jól feltárható területe.

Jelentős számú régi magyar növényneveinket és természetesen ezek latin fordítását is tartalmazza Szenczi Molnár Albert (1604) és Pápai Páriz Ferenc (1708) szótárai is.

A következő századok magyarországi latin tankönyveiben kevés magyar növénynevet találunk, annál fontosabbak a XVIII. század utolsó negyedétől egyre nagyobb számban megjelenő orvosbotanikai kiadványok.

Az 1793-as esztendőben két fontos, ám alig ismert növénynévjegyzék is napvilágot látott. Az egyiket Pankl Máté, a pozsonyi királyi akadémia tanára állította össze *Compendium oeconomiae ruralis* címmel, négy nyelvű, latin–magyar–tót–német Nomenclatorral. A másik Fandl György plébános Zelinkár című műve, melynek 341–353. lapján ugyanezen a négy nyelven találunk növényneveket. Jóval ismertebb Csapó József műve, a kb. 400 növényfaj

felsoroló Új fűves és virágos magyar kert. Az 1775-ben megjelent munka fő célja az orvosi, gyógyászati növények megismertetése. Ez Melius és Beythe óta az első magyar nyelvű botanikai mű, mely a latinul nem tudók körében igyekezett növénytani ismereteket terjeszteni. Csapó levelezésben állott az erdélyi polihisztorral, Benkő Józseffel; 1783. december 15-én Debrecenben kelt levelében közli Benkő Nomenclatura Botanicájával kapcsolatos észrevételeit, és beszámol arról, hogy „a’ Fűveket szedegettem, neveiket falukban kérdeztem szegényektől és Prédikátoroktól”, végül több elnevezés névadási motivációját is feltárja. Számunkra a legfontosabb az, hogy az Új fűves és virágos magyar kert több, mint 1100 magyar népi növénynév lelőhelye.

1783-ban jelent meg az erdélyi református lelkész, Benkő József összeállítása, az első magyar növénytani nevezéktan: *Nomenclatura Botanica*. Fűszéres nevezetek. Linneus rendi szerént. Pozsonyban, a Magyar Könyvház az évi köteteként jelent meg, Molnár János szerkesztésében. Benkő egy korábbi gyászbeszédében (Téli bokréta. Szeben, 1781) egész kis fűvészkönyv rejtőzik; számos növénynév magyarátat találjuk benne. Szintén ebből az évből való *Nomina Vegetabilium* című munkája, mely fontos forrása a „fűszéres szövegek magyar és oláh neveik”-nek. Benkő József elévülhetetlen érdeme a régi és a népnyelvi növénynevek felkutatása, és ezekkel a magyar növénytani műnyelv kialakítása.

A magyar növénynévszókincs gyarapodásának jó példája Lumnitzer István pozsonyi flóraműve (*Flora Posoniensis...* Lipcse, 1791), anyaggyűjtése során a vidék fajainak magyar (és német) elnevezéseit is egybegyűjtötte. Vallásérkölcsi célzattal jelent meg Nagy Sámuel munkája, mely a német Henrik Sander műve alapján az akkori idők természetrajzi ismereteinek összefoglalása. A szerző-fordító állat- és növénynevein jól látszik a keletkező természettudományi szaknyelv minden sajátága („rész szerént olyan dolgokat adok elől, mellyekről magyarul még eddig senki sem írt”). Saját szóalkotásain kívül a népnyelvből és a korábbi szerzők (Benkő, Csapó, Földi, Apáczai) természetrajzi munkáiból merít. 1798-ban jelent meg a második, bővített, „jobbított” kiadás.

Ugyancsak orvosbotanikus volt Grossinger (*Dendrologiáját* 1797-ben nyomtatták ki), valamint Veszelszki Antal, akinek 1798-ban jelent meg növényleírásokat és flórakutatásokat tartalmazó könyve, *A’ növény-plánták’ országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszéres könyv*. Miután Veszelszki tájékozott botanikus volt, és sokat járt az országban, és mivel könyve tartalmazza a növények ’Deák, Magyar, Német, Frantz, Tseh, és Oláh’ neveit, műve fontos forrása a névkutatónak. Erre az időszakra esnek Kitaibel Pálnak a magyar flórát kutató utazásai. Útinaplóiban több száz magyar (és német, ruszin, szlovák, szerb) növénynevet jegyzett föl.

A XIX. század elején megjelenő művekben már szaknyelvi újításokra is bukkanunk. Így például Pethe Ferenc *Pallérozott mezei gazdaság* (1805) című önálló művében, valamint Márton József 12 kötetes fordításában (1805–13). Utóbbi Friedrich Justin Bertuch német szerző *Bilderbuch für Kinder* (Weimar, 1790) című művét fordította le [melynek viszont a cseh pedagógus, Amos Comenius *Orbis sensualium pictura* (Nürnberg, 1658) szolgált alapjául]. Márton Bécsben adta ki *Természethistóriai képeskönyvét*, „az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére...” A 12 kötetes mű V. kötete tartalmazza a „Növények” („Plánták”) csoportját. Fordítói munkásságában nagyon sok új és kifejező terminust alkotott; különösen az „esmeretlen, ritka és nevezetes”, azaz a trópusi és szubtrópusi vidékekről származó egzotikus növényeknek kellett magyar elnevezést találnia.

Földi János már 1789-ben tudósította Kazinczyt, hogy „a *Historia Naturalis*ban, a Magyar Botanikában és az egész Orvosi Tudományban különös elkezdett Gyűjteményeim

vagynak” (KazLev. 1: 266). Ugyanebben az évben ismertet két régi „kertészkönyvet” Péczeli Mindenes Gyűjteményében. 1791-ben szintén ír a széphalmi vezérnek a magyar természet-tudományi műnyelv megújítására tett erőfeszítéseiről és terveiről: „Mostanában írek a’ Fűvész tudományról hosszú oktató levelet egy Fűvész társamnak, melyben annak minden fundamentoma le vagyon téve. Ezt szép vólna közönséggé tenni” (KazLev. 2: 76). 1793-ban meg is jelent Földi füzete Rövid kritika és rajzolat a’ magyar fűvéstudományról címmel, melyben 840 növénynevet vizsgál.

Az első, „a’ Linné alkotmánya szerént” készült alapos összefoglaló növénytani munka 1807-ben jelent meg Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály szerzőségével, Magyar Fűvész Könyv címmel. Valóságos tárháza az akkori idők népi és tudományos növényneveinek, valamint a szerzőpáros szóalkotásainak. Könyvük előmunkálataival kapcsolatos az a Jelen-tés, melyből a neveket illető törekvéseikre, munkamódszerükre jól következtethetünk: „a’ nevekben való zürzavart, mellyről a’ Földi kritikája panaszkodik, el igazítani nehéz dol-g. A’ bitang neveket meg kellett határozni, az alkalmatlanokat ki kellett hagyni, a’ név nélkül való plántáknak nevet kellett adni, vagy a’ természeti tüzimerekből és más tulajdon-ságokból, vagy fordítással, vagy lágyítással ’s ’a t. ... közöljük azért most előre tsak a’ 13 első seregekben lévő Nemi neveinket, ezzel az alázatos kérelemmel, hogy az ahoz értő érdemes hazafi társaink, méltóztassanak ezeket megrázogatni, bárdolni, változtatni a’ mint helyesebbnek ítélik”, és a hozzászólásokat küldjék el „A’ Debretzeni Reformatum Collegium Seniorának”. Magyar szakszókincsük túlnyomó része meghonosodott. Maga Diószegi fogalmaz így későbbi művében (OrvF.) a Magyar Fűvész Könyv növényneveinek utóéletéről: „a melj magyar Könyvek azólta kijöttek, azoknak érdemes Írói, többnyire ennek nevezetít fogadták el, mikor valamelj Plántát említeni szükség völt”.

Orvosi Fűvész Könyv címmel 1813-ban napvilágot látott újabb munkájának függeléke az első szinonimaszótár. A mű végén saját elnevezéseiket, és általában a magyar növényne-veket illetően kimerítő, igen jól használható összeállítást találunk „A’ könyvben előforduló Plánta-neveknek és némelj más dolgoknak Mutató Táblája” címmel. Mintegy 600 magyar növénynév felsorolása után a „Tóldalék laistromok” között az első „A’ nép közt forgó ne-vekből nemi neveknek meg-hagyatott nevek laistroma”, a második pedig az új nevéké. Ezután a „Deákból fordítódott” elnevezéseket (*aranyvirág, libatopp, kecskedisz, baksza-káll* stb.) a „Deákból lágyítódottak” (*galaj, iringó, kukuba, csilla*) követik, végül azokat találjuk, amelyek a „Helytől” (pl. *földike, kertéke, tórongy*), illetve „valami Tulajdonságból vevődtek” (*fakín, gólyahír, márnoka, ebír*). Az új nemi nevek listáját a javasolt nevek zárják, mint például a *bajnótza, Kitájbelfű, tsibehúr, müge, szádor, siliom* stb. Ezután a „Tulajdon fajnevek laistroma (Nomina trivialia)” következik. És végül a rendkívül terjedel-mes, a mintegy 1300–1400 régi név helyett ugyanennyi új nevet („megállított nevet”) felsoroló „Igazító Laistrom”, azaz a „Növények régi, és Népközt forgó magyar neveze-tei”, valamint a Magyar Fűvész Könyv magyar elnevezései és az ezekhez tartozó – Linné nómenklatúrájának megfelelő – binominális latin nevek. A terminológia megalkotására tett hatalmas erőfeszítéseiket jól tükrözi Diószegi visszaemlékezése: „A’ fűvész nyelvel ... való sok bajlódás, a’ békességéstűrést meggyőzte. De hiszem! ki is várna egyszerre tökéletessé-get?”.

Az utókor méltányolta művüket, Toldy Ferenc szerint „a természettudományokban kor-szakot alkotott, s a melly írói neveken áldás nyugszik: azok közt ragyogand a mi Fazeka-sunk neve is”. Jókai Mór, Arany János is dicsérik a debreceni fűvészkönyv szép elnevezéseit, Tompa Mihály virágregéiben énekli meg a *gyöngyhím, iringó, mécsvirág* „ártatlan gyönyörűségét”. A Magyar Nyelvőr hasábjain vita alakult ki Fialovszki és Arany között.

Arany a népnyelv tanúsága alapján védelmébe vette Diószegiék szóalkotásait. Kardos Albert részletesen foglalkozik a debreceni fűvészkönyv új szavaival (MNY. 3), egy másik cikkében pedig a szerzők mellőzésének okát keresi. (A Nyelvújítási Szótár ugyanis nem vette föl az anyagába a Magyar Fűvész Könyv szavait.) Alapos szótörténeti kutatás híján azonban ő Diószegiéknek tulajdonít olyan neveket is, amelyek nem tőlük származnak, régebbiek (pl. a *madárhúr*, 1590: Szikszai). Ebbe a hibába esik Nagy János is (Magyar Népnyelv 5), aki a debreceni szerzőpáros munkásságát méltató alapos cikkében általuk alkotott új szavakként kezel régi növényneveket.

A népi növénynevek XIX. századi gyűjtőinek (Kassai József, Fialovszki Lajos, Borbás Vince, Wagner János) is rengeteg elnevezés megismerését köszönhetjük. Kassai József (Származtató, 's gyökerésző magyar–diák szó-könyv. Pest) hatalmas mennyiségű növénynevet gyűjtött egybe. Szókönyvének öt kötete 1833 és 1836 között jelent meg értékes népi névgyűjtésének gazdag botanikai anyagával. Bizonyos szempontból folytatója ő Földinek, amennyiben nem fukarkodik a növénynévadás szigorú kritikájával. Bizonyos növénynev-típusokat mélyen elítél, például „a’ mely növényeket a’ tudatlan rüpök Istennek, Angyaloknak, Szenteknek, és elkárhozott gonosz lelkeknek, az ördögnek neveikre keresztelttenek, ki-irtom: *Isten-fa, Isten kenyere, Bódog aszszony tsipkéje*”. Szó szerint ugyanúgy minősíti Kassai az „illetlen” növényneveket, mint azt 40 évvel korábban Földi tette: „gyermeki, tsúf alacsonyúságot mutató nevek: *ördög-szar, seggvakarts...*” Számos esetben a névadás indítékára is választ keres, gyakran jó magyarázatot vagy érdekes néprajzi adalékot nyújt.

Szintén kitűnő névjegyzékek találhatók Sadler (Szádler) József (1823–30 és 1845) Magyarázataiban. 350 faj magyar és német népi neveit közli. Számos újnak számító név lelőhelye Barra István 1841-ben, Pesten megjelent Növénytan című munkája. Gazdag anyagot találunk Ballagi Mór alapos művében (A magyar nyelv teljes szótára I–II. Pest, 1867), illetve a Czuczor–Fogarasi szótárban (A magyar nyelv szótára. I–VI. Bp., 1862–1874).

A század második felének magyar nyelvű növényhatározóiban jól felismerhető, hogy íróik igyekeztek az addig csak latin nyelvű genusok és az új fajok számára „hivatalos magyar nevet” adni. Ilyen volt többek között Hazslinszky Frigyes Éjszaki Magyarhon viránya (1864) és „Magyarhon edényes növényeinek fűvészi kézi-könyve” (1872) című műve. Simonkai Lajos (Növényhatározó; 1895) úgy „alkotott” nemzetségeket, hogy fonetikusán átírta a latin genusneveket: *Krüszanthemum, Künozórusz, Thümélija* stb. Később már ezeket ő maga helyettesítette sikeresnek, maradandónak bizonyuló magyar nevekkkel (*aranyvirág, ebfarkperje, verébnyelvű*).

A múlt század elejének névtani szempontból alapvető műve Karl Hoffmann német növényatlaszának magyar átdolgozása, melyben Wagner János jóvoltából közel 6000 magyar név található. Szintén kitűnő forrásmunkák Graumann Sándor (1909) és Cserey Adolf (1911) növényzet-tanai, majd Jávorka Sándor kimerítő flóraműve (1924–1925), mely a régi magyar növénynevek és a népi elnevezések botanikai szempontból, fajonként csoportosított igen gazdag gyűjteménye. 5700 név szerepel benne Gombocz Endre és Mágocsy-Dietz Sándor segítségével köszönhetően. Ezek egy részét viszontlátjuk a Jávorka–Soó-féle kézikönyvben (1951), illetve a később megjelent számos növényhatározóban.

Növényneveinket illetően is rendkívül fontos Rapaics Raymundnak a növényföldrajzra, rendszertanra és cönológiára kiterjedő munkássága. Nagyszámú cikket és több könyvet írt a növénytan területéről (A növény felfedezése, A magyar Alföld ősi növényvilága, Magyarország növényföldrajza stb.), és behatóan foglalkozott a kultúrnövények és a magyar biológia történetével. A természettudományok terén kifejtett népszerűsítő munkásságának eredményei azok a jó filológiai érzékkel megírt művek, amelyekben értékes kultúrtörténeti

adalékokat találunk. Stílusának, újszerű gondolatainak, igen alapos kutatómunkájának köszönhetően lebilincselő olvasmányok (ilyen mindenekelőtt *A magyarság virágai*, 1932; *A magyar gyümölcs*, 1940; *Magyar kertek*, 1940; *A kenyér és a táplálékot szolgáltató növényeink története* című könyve).

Szóföldrajz

A népnyelv figyelembevételre elengedhetetlen a növénynevek kutatása során is. Szókészletünk egy rétegének, mégpedig egészen jelentős részének, a növényvilág terminológiájának névanyagára Priszter Szaniszló *Növényneveink* című hatalmas kötete az irányadó. Sajnos azonban nem gyűjti egybe hiánytalanul népi elnevezéseinket, melyekről máig nincs alapos összeállítás; kigyűjtésüket a tájszótárakból, nyelvjárási tanulmányokból, tájnyelvi szövegekből, néprajzi közleményekből, folyóiratokból, illetve a századok során megjelent herbáriumokból, orvosbotanikai, gyógyszerészeti szakmunkákból, szótárakból, növényhatározókból kell elvégezni. Ezeknek az elnevezéseknek a kihalása fenyeget; kár volna értük, hiszen szókincsünk szegényedése az eredmény. Hivatalos használatban ritkák, szaknyelvi alkalmazásuk ugyanis nem problémamentes.

A szókészlet ezen elemeinek megmentése és feldolgozása érdekében – még reálgimnáziumi tanár korában – Beke Ödön, akinek tervei között szerepelt a magyar növény- és állatnevek etimológiai szótárának összeállítása, segítségért fordult a Magyar Nyelvőr olvasóihoz (Nyr. 64: 83), hogy gyűjtsék a növények és az állatok népi elnevezéseit. A nyelvjárási szókincsnek ez a rétege nem elhanyagolt a későbbi kutatásban sem. Magyar nyelvterületen a legalaposabb népnyelvi növénynévgyűjtésre Péntek János és Szabó Attila jóvoltából újabban Erdélyben került sor, két etnobotanikai útmutatójuk (Ezerjófű; Ember és növényvilág) nagyszerű tárháza a – főként kalotaszegi – nyelvjárási adatoknak. A növények megbízható azonosítását szolgálják a szemléletes rajzok, leírások és a népiek mellé a hivatalos (magyar és latin) elnevezések. Több névnek a néprajzi és etimológiai vonatkozása, de a növények felhasználása, szerepük a hiedelemvilágban stb. szintén érdekesítően és tanulságosan van leírva.

Mintaszerű Nagy Rózsának Nagyváty község népi növényismeretéről írt tanulmánya (Adatok a Baranya megyei Nagyváty növénynevekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz. *Magyar Népnyelv*. IV), mely szintén értékes adatforrása a néprajzosnak és a nevek gyűjtőjének, kutatójának. A szövegben előforduló népi nevekhez a szerző azok ejtési módját és a tudományos neveket is feltüntette.

A XIX. század végén jelent meg a Szinnyi-féle Magyar Tájszótár, mely a népi növénynevek valóságos tárháza. Az Új Magyar Tájszótár eddig kiadott köteteire ugyanez elmondható. Azonban elsősorban az „eldugottabb” helyeken megjelent nyelvjárási gyűjtések, összefoglaló monográfiák eredményei nem kerültek bele. Szerencsére a népi növénynevek a tájszógyűjtésben mind a mai napig előkelő helyen állnak; természetszerűleg fontosak az etnobotanikai kutatásokban, de kedveltek néprajzi tanulmányokban is. Feltárásukért, egybegyűjtésükért sokat tettek a nyelvjárási szógyűjtemények és szótárak szerzői (BaNyj., BüTsz., IpTsz., KkSz., MiTsz., OrmSz., SzamSz., SzegSz., SzlavSz., SzékNySz., FelsSz., MNyj., Nyatl., FöTsz., ToNyj.).

Szintén jó lelőhelyei a népi növényneveknek azok a tanulmányok, amelyek foglalkozási ágak szókincsével, tájegységek nyelvjárásaival vagy egyenesen az ott élő emberek növényismeretével foglalkoznak (Péntek–Szabó, Herman, Édes, Nagy, Zelnik, Gáspár, Kovács, Kótyuk).

Nem hagyták figyelmen kívül a nyelvjárási növényneveket a régiek sem. Már a XVI. században, Szikszai Fabricius Balázs érdeklődéssel fordult a népi elnevezések felé. Ugyanerről a tájról való az a tekintélyes számú népi növénynév, melyet Kassai József említ a XIX. század első felében Származtató, 's gyökerésző magyar–diák szó-könyvében, mint írja, „elsősorban Bodrog Kiss-faludi hazámból”. Benkő József 1778-ban megjelent Transsylvania című munkájának harmadik részében Erdély flórájával foglalkozik. A növények tudományos elnevezésein kívül megjelöli azok népies magyar, román és német nevét is. Kortársa, Földi János igen kritikusan vette számba a növényvilág magyar terminológiáját, számos névtípust elutasít, ugyanakkor megértéssel és türelemmel viseltetik a szerinte helytelen szóhasználattal szemben: „a' kik az Anyai téjjel szívták be' a' régi rossz Neveket, nem kívánom, hogy azokat elhagyják”. És bár sok növénynevet „ki kell venni a' köznép szájából, és alkalmasokat adni helyekbe”, a helyes és jó képzésű népnyelvi elnevezéseket nem támadja. Sőt azokat gyűjti és közlésezi: „a' Nép között szerze széllyel talált, vagy hallott Nevek”. Felfogása szerint „Jó értekezni a Köznéptől” és „ezt én is megtekekedtem: de nem hogy ők bennünket orrunknál fogva hordozzanak, hanem hogy mi a tőlök hallottakat okos ítéletre vegyük s megvizsgáljuk”. Kitaibel Pál gazdag névanyagot tartalmazó útinaplóiban szintén számos népi elnevezést találunk.

A nyelvújítás korának „nagy szóalkotóival” (Bugát Pál, Kováts Mihály, Tótfalusi Miklós) ellentétben a magyar növényvilág terminológiájának megalkotásánál a Diószegi–Fazekas szerzőpáros szívesen támaszkodott tájszókra. A Magyar Fűvész Könyv valóságos tárháza az akkori idők népi és tudományos növényneveinek, valamint saját szóalkotásainak. Ugyanis „sok új neveket kellett készíteni”, mert „felette sok plántáknak még semmi magyar nevek nem volt”, soknak pedig „alkalmatlan vagy bitang nevek vólt”. Ők maguk is gyűjtötték a tájnyelvi növényneveket. A régi herbáriumok hagyományos neveit együvé sorolták a népi elnevezésekkel.

A reformkorban a magyar szókincs, az irodalom mellett a népnyelv iránti érdeklődés is fokozódik. A népnyelvben nyelvi régiségek forrását látják. Tehát nem csupán azért foglalkoznak vele, mert benne az irodalmi nyelv szókincsének gazdagítási lehetőségét látják, hanem azért is, hogy nyelvünk történetére vonatkozó tanulságokat nyerjenek. Az akkoriban induló Tudományos Gyűjteményen alapos és színvonalas nyelvjárási monográfiák jelennek meg. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvjárási gyűjtéseket szorgalmaz, tájszótár lát napvilágot (Tsz. 1838), megkezdődik (1846-tól) a Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadása is.

Herman Ottó a népi elnevezések egybegyűjtése érdekében vidéki tanítókkal, tanárokkal, gazdatisztekkel, botanizáló papokkal, sőt arisztokratákkal is levelezésben állott. Ezen az úton is rengeteg nyelvjárási növénynevet, adatot gyűjtött. Szerteágazó és sokrétű etnobotanikai munkássága során Borbás Vince szintén rendkívül nagyszámú nyelvjárási növénynevet gyűjtött. Különbféle folyóiratokban publikált írásainak legtöbbszörében találunk egy-egy értékes néprajzi megfigyelést, tájnyelvi adalékot, tájszót és népi kifejezést, az ember és a növényzet viszonyát tárgyaló művelődéstörténeti fejtegetést. Sajnos forrás, adatközlő vagy helymegállapítás nélkül, de rendkívül nagyszámú népi elnevezés egybegyűjtését köszönhetjük Wagner Jánosnak (Magyarország virágos növényei. Bp., 1903), Gombocz Endrének és Mágocsy-Dietz Sándornak (in: Jávorka Sándor: Magyar flóra. Bp., 1924–1925), akik az egész magyar flórára kiterjedő névanyagot gyűjtöttek egybe.

A századfordulón jelent meg Móra Ferenc írása (Nyr. 29: 16–20) Népies növénynevek a Kiskunság flórájában címmel. Szerinte a nép adta növénynevekből fény vetődik az elnevezők gondolkodásmódjára, lelki világára. Móra növényismerete szépirodalmi műveiben is megmutatkozik, gyakran bukkannak föl kedvelt vadvirágai. Szellemes részlete A vadember

és családja című könyvének (1960) az a leírás, amelyben a gavallér író a fürdőhely előkelő asszonyának nagy örömeire *Andalúzia csillaga* néven nyújt át mezei virágot, aki azt becsben is tartja. Amikor aztán később, séta közben a dűlőút mentén megpillantják ugyanezt a virágos növényt, Móra a népi elnevezését említi: *Ökörfarkkórónak* hívják. „Nos, olyan is ez, mint a neve – fordul nevetve a méltóságos asszony a lemenő nap felé. – Hallatlan, milyen otromba nevetet tudnak kitalálni a virágaiknak ezek a parasztok.”

Növény és ember

Állatnak, embernek közvetve vagy közvetlenül a Föld felszínének növénytakarója nyújtja a táplálékot. Növényi élet nélkül nincs állati, nincs emberi élet, hiszen a fehérje- és szénhidráttermelésben alapvetően a növényvilág az elsődleges. Az Európán kívüli ősi kultúrák és civilizációk (Egyiptom, Kis-Ázsia, Arábia, India, Kína, Japán) emberei már igen korán foglalkoztak a tudományokkal, köztük a növényvilág kutatásával. Az indoírani, arab, indonéz, kínai és japán nyelvek növényneveit mindenképpen szükséges lesz bevonni az etimológiai kutatásokba.

A növények tanulmányozása értékes kultúrtörténeti, néprajzi, élettani és történelmi adatokat szolgáltat. Az ősember a természetben élt, minden életszükségletét abból fedezte, minden eszközét abból vette. Természetesen, amikor szervezetében zavar állott be, onnan vette az orvosságokat is. Sok növény gyógyító erejének, a szervezetre gyakorolt jótékony vagy mérgező hatásának felismerését az állatoknak köszönheti; a kávé például a kecskéknek, a kinint az oroszlánoknak. A cocalevet, az ipecacuanhát, senegát stb. ugyancsak az állati ösztön segítségével fedezte föl az ember. A leghosszabb és töretlen növényi gyógyászati hagyománya Kínának van. A kínai növényi gyógyászat kezdetei az idők homályába vesznek. Sen Nang császárt (Kr. e. 3400 körül) tartják Kína első gyógynövénykönyve, a Pen Cao Csing megalkotójának. A könyv 237 receptet közöl. Ehhez azután a későbbi császárok szintén hozzátettek új felfedezéseket. Huang Ti a Sárga Császár Nei Csing című művében gyógyító elméletet fogalmazott meg, és a betegségek új, kifinomult ismeretéről tett tanúbizonyságot. A mérföldkő a gyógyítás terén az 1590-ben Li Si-Csen által megjelentetett 52 kötetes Pen Cao Kang Mu, azaz 'A gyógyító növények jegyzéke'. 1094 növényt és ezek 11000-féle felhasználását ismerteti.

A Kr. e. 3000-ből származó agyagtáblák tanúsága szerint abban az időben már gyógynövényeket importáltak Babilonba. Arra is vannak adatok, hogy Babilon és Kína között ginszengereskedelem folyt. A babilóniaiak hatalmas gyógyszerkönyve mintegy 1400 növényt említett. Hérodotosz szerint Babilonban mindenki orvos, hiszen az a szokás, hogy a beteg kifekszik az utcára, és minden arra járótól tanácsot kér.

India ősi hagyományai majdnem egyidősek a kínaiakéval. A gyakran emlegetett ájurvédikus orvostudomány (< szanszkrit *ayur* 'élet', *veda* 'tudás') alapjait a Védákban, a bölcsesség négy alapkönyvében fogalmazták meg. A legősibb, mintegy 4500 éves Rig Veda műtétek és amputációk leírását tartalmazza, és emellett 67 gyógynövény felhasználására ad útmutatót. Az indiai orvosok fejlett diagnosztikai és sebészi gyakorlatot szereztek; kezeléseik során számos növényt alkalmaztak.

A kínai és indiai hagyományok – arab közvetítéssel – eljutottak Európába is, a nyugati gyógynövénykultúra azonban talán többet köszönhet egy másik ókori civilizációnak, az egyiptominak. Növényismeretüket bizonyítja a Luxorhoz közeli Tombs-völgyben megtalált 21 méter hosszú papirusztekercs, melyet Kr. e. 1500 körül írhattak. A világ legrégebbi orvosi szövege 876 gyógykészítményt sorol föl, amelyeket több, mint 500-féle növényből

készítettek, köztük igen sok ma is ismert és hasznosított gyógynövényből. Az első ismert egyiptomi orvos Imhotep (Kr. e. 2980–2900).

Az időszámításunk kezdete előtti időkben az egyiptomi herbalistákat tekintették a legjobbnak, és Rómától Babilonig az uralkodók szívesen alkalmaztak udvari orvosokat közülük. A tudásra vágyó orvosok még Rómából is Egyiptomba utaztak, hogy a Nílus-kultúra gyógyító mestereitől tanulhassanak. A híres Galénosz is hosszú időt töltött a „büdösök” között. (Az egyiptomiak ugyanis tisztában voltak a hagyma és a fokhagyma jótékony hatásával, és ragaszkodtak a fogyasztásukhoz. A test erősítése, a betegségek megelőzése érdekében annyit ettek ezekből, hogy a görög történetíró, Hérodotosz csak „büdösök” néven emlegeti őket. Tutanhamon király sírjában is több fokhagymagerezdet találtak.)

A néphit mindig is rejtélyes hiedelmekkel átszőtt képet rajzolt a természetről. A primitív ember mindent étellel telítettnek képzel a világon. E szabály alól természetesen a növények sem kivételek, az emberhez hasonlóan van lelkük. Tehát ennek megfelelően kell bánni velük. Ez a hit – számunkra ugyan gyakran már érthetetlen tartalommal – sugárzik felénk az ősi mesékből és mondákból. Hajdan minden népi regében érző és cselekvő lények voltak a növények. Ennek a hitnek az alkotásai például a drüadok, a görögök fa- és erdőnimfái, akik a fával születnek, és vele halnak meg (a hiedelem több évezredes továbbélésének bizonyosságát lásd a jegenyefa szócikkében). De a nárcisznak, a jácintnak, a ciprusnak és a babérnak szintén megvolt a maga emberi sorsa. Elvarázsolt emberek gyanánt állottak a természeti környezetben. Diana, a termékenység és a szülés istennője egy szent fa formájában öltött testet, amelyet Virbius, az erdő királya papként, élete kockáztatásával őrzött; valószínű, hogy nemcsak mint istennőt imádta Dianát, hanem meg is ölelhette, mint feleségét. Korai följegyzések szerint még Plinius idejében is így bánt egy római nemes egy gyönyörű bükkfával Diana egy másik szent ligetében, az albanói hegyekben. Átölelte, megcsókolta, az árnyékába feküdt, és bort öntött a törzsére. A fát nyilvánvalóan az istennővel azonosította.

A germán néphit szerint is az erdőn-mezőn csupa élő, bár néma testvérünk lakik, akiknek bájos királynője, Baldur neje, Nanna, a virágok istennője, minden évben leszáll tündéri pompájában az emberek közé. A szent ligetek megléte, a faimadás bizonyítéka az az igen szigorú és kegyetlen büntetés is, amelyet a germánok törvénye kirótt arra, aki élő fa kérgének lehántására vetemedett. A bűnös köldökét kivágták, és a fának arra a részére szögezték, amelyről lehúzta a kérget. Ezután addig hajszolták a fa körül, míg a belei a törzsre nem tekeredtek. A megtorlás nyilvánvaló célja az volt, hogy a halott kérget a bűnöstől vett élő anyaggal pótolják. Ez az „életet életért” törvénye, amely az ember életét követeli a fa életéért.

Az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népeknél valaha a pogány istentiszteletet legtöbbször a szent ligetekben tartották, amelyeket mindig kerítéssel vettek körül. Egy-egy ilyen szentély sokszor csupán egy tisztás volt, ahol elszórtan néhány fa állott. Ezekre akasztották szokás szerint az áldozati állatok bőrét. A volgai törzseknél a liget központját a szent fa jelentette, ez előtt gyűlt össze a nép, a pap itt mondta el imáit, gyökerei fölött mutatták be az áldozatot. Az indiánok régen helytelenítették a faóriások kidöntését, s ha nagy szálfára volt szükségük, kizárólag azokat a fákat használták fel, amelyek maguktól dőltek ki. Az irokézek köszönetet szoktak mondani a fa-, cserje- és különböző fűfajok szellemeinek. A kelet-afrikai wanikák hite szerint minden fában, de főként a kókuszpálmában szellem lakik. A kókuszdiófa elpusztítását ugyanakkora bűnnek tartották, mint az anyagyilkosságot, hiszen ez a fa ugyanúgy éteti és táplálja őket, mint anya a gyermekét.

A buddhista szerzetesek szerint mindenben lélek él, és bárminek az elpusztítása egy lélek erőszakos elrablását jelenti. Ezért nem törnek le ágat egy fáról, mint ahogy nem akarják egy

ártatlan ember karját sem eltörni. Abból a felfogásból, mely szerint a növényeknek lelük van, sok természeti népnél az következik, hogy úgy bánnak velük, mintha férfiak és nők lennének. A Maluku-szigetiek például a virágzó szegfűszegfákat terhes asszonyokként vigyázzák. Nem szabad zajt csapni a közelükben, nem visznek el fényt éjszaka mellettük, nem közelítik meg e fákat fedett fejjel, mindenki leveszi a sapkáját jelenlétükben. Ezeket az elővigyázatossági szabályokat azért nem szegik meg, hogy a fa ne váljék ijedtében meddővé, ne hullassa el termését idő előtt annak a nőnek a koraszüléséhez hasonlóan, akit a terhessége időszakában megijesztettek. Kelet-Ázsiában a fejlődő rizst néhol olyan figyelemmel veszik körül, mint az állapotos asszonyokat. Amboinán például a virágzó rizsre azt mondják, hogy állapotos, nem sütnék el puskát, nem zajonganak a rizsföldek közelében. A nutka indiánok úgy vélték, hogy a növények lelke olyan, mint valami egészen apró növény, a bibeszál csúcán foglal helyet. Ez a véleményük abból a megfigyelésből származott, hogy számos zárwatermő növény bibéje elágazó, a növények alakjához hasonlatos úgynevezett tollas bibe. Ameddig az egyenesen áll, a növény erős és egészséges. Ha azonban lekonyul, a gazdanövény hervadni kezd.

Az ősemler korai története idején kizárólag gyűjtögetéssel jutott a létfenntartásához szükséges javakhoz. A történelem folyamán az újabb foglalkozások háttérbe szorították ugyan, ám a mai napig fennmaradt a gyűjtögetés, bár jelentősége vidékek és korok szerint változott. Különösen ínségek és járványok, betegségek idején vált újra fontossá. Az út szélén, az árokparton, a réten növő *dudvák* és *lapuk* kerültek leggyakrabban a sebekre, hogy kiszívják azok mérget, lelohasszák a *gyülevényt* vagy közismertebb nevén a kelést (*kilist*). A gyűjtögetés kiterjedt az állatvilág és ásványvilág egyes ágaira is, de elsősorban a növényvilágot ölelte fel. A fák melléktermékeit, a gombákat, erdei gyümölcsöket, gyógyfüveket sok család maga gyűjtötte, a szegényebb népréteg pénzkeresésre is felhasználta. A Székely Oklevéltár VII. kötetében az 1716–1719. évi ínségre vonatkozó jegyzőkönyvekben olvasható a Csík–Gyergyó–Kászonszék 1719. január 24-i közgyűlés követi utasítása, mely szerint „ha kaptak laboda maggal, galagonyával, vadrózsának gyümölcsével, vadalmával etzetnek megtört vadalmának törkölyével, bükk és tölgy makkal, nádgyökeret fának az héjával, Nyírfának fűrész mosztikájával, mogyoró és egyéb fának rügyével, törökbúza csugájával ... toldják-foldják életüket”. A gyűjtögetés jelentőségéről tanúskodik Gyergyószentmiklós elöljáróságának az az 1831-ben hozott határozata, hogy „a birtoktalan jövevények számára tilos a gombászat, málnászás”. 1820-ban a szárhegyi Lázár család ditrói és várhegyi jobbágyai a gyűjtögetés által szerzett javakból köménymagot, szurkot, hancskötelet, surlófüvet, gombát szolgáltatottak be az uraságnak.

A növényi ornamentika, a stilizált növényi elemekből álló díszítmény ma a népművészet egyik igen elterjedt, meghatározó eleme. Legfontosabb motívumai az ókori civilizációkban jöttek létre. Egyik leglényegesebb alapkompozíciója a stilizált életfa, világfa, tulajdonképpen termékenységszimbólum. Létrejött a növényi elemek dekoratív elrendezésének számos formája, a díszítő szerep lett idővel a legfontosabb.

Szükséges a növények tárgyalásánál a fontosabb alaktani kifejezések rövid ismertetése. A *gyökér* rögzíti a növényt a talajhoz, azon keresztül táplálkozik. Vékony vagy karó alakú, esetleg gumósan megvastagodik. A *szár* az anyagszállító gerinc, ezen vannak a levelek és a szaporodási szervek. Rendesen hengeres és elágazó; fás vagy lágy szárú, ősszel elszáradó. Gyakran föld alatti kitelelő része is van: ez a gyöktörzs, amely többnyire ferdén kúszik a földben, vagy gumóvá, hagymává alakul át. Föld alatt kúszik és csúcán új fióknövényt hajt a tarack. A *levél* a növény táplálkozását és lélegzését szolgálja. Igen sokféle alakja lehet, felülete is különféle. A *virág* szaporodás céljára átalakult leveles hajtás. Legbelül a magképződéshez szükséges termőt, ezek körül porzókat visel virágtakaróval körülvéve. A virág

színe, alakja, illata szintén igen sokféle. A virágok általában többedmagokkal virágzatot alkotnak. Ez lehet fürtös, buga-, füzér-, sátor-, ernyő-, fejecske-, barkavirágzat. A *termés* a virág legbelsejében lévő termőből vagy termőkből fejlődik, a termőben, illetve a magházban levő magrügy vagy magrügyek maggá érnek. Lehet sokmagvú, száraz, kopácsokkal vagy fogakkal, kupakkal, lyukakkal stb. nyíló tok vagy becő vagy hüvely vagy pedig egymagvú makk a termés. Ha a termés fala elhúsosodik, bogyótermés fejlődik.

Gyógynövények

Már a legrégebbi korokban is keresték az élelemre alkalmas növényeket. Akadt ezek között olyan is, amelynek élvezeti értéke mellett felismerték gyógyhatását is. Valamikor különösen a sebek hegedésének előmozdítására, lázcsillapításra és különböző betegségek, fertőzések gyógyítására keresték a gyógyírt. A gyógynövényekről számos nyelven egész könyvtárakat kitevő irodalom létezik. Századokon át a fitoterápia volt az alapgyógymód, de a vegytan fejlődése maga után vont a kemoterápia térhódítását, aminek következtében a XIX. század végétől kezdődően egyre több mesterséges gyógyszer került forgalomba. Ám ezek mégsem szorították ki a gyógynövényeket az orvoslásból, hiszen sok gyógyszer alapanyaga ezután is növényi kivonat maradt. Az antibiotikumok és a vitaminok felfedezésének hála a gyógyszerkészítők érdeklődése lassacskán visszafordult a természetes hatóanyagokhoz. Ma már világszerte a szintetikus gyógyszerek mellett a szakemberek egyre inkább visszatérnek a természetes gyógymódokhoz, gyógynövényekhez, hiszen tudott dolog, hogy szerkezeti, biokémiai és genetikai szempontból a növények közelebb állnak az emberhez, mint a szintetikus anyagok. A *drog szó* a 'száritani' jelentésű ősgermán *drigan* szóból származik; a drog eredetileg valóban szárított növény.

Már az ősember rátalált a táplálkozásra felhasználható növények keresése közben gyógyító hatású növényekre. Általában a gyermekeik miatt jobban helyhez kötött asszonyokra hárult a gyógynövények gyűjtése és a velük való gyógyítás, így az orvoslás a történelem előtti időkben csaknem teljesen női hivatás volt. A korai népek ráadásul összefüggésbe hozták az egészség megújulását és a nők azon képességét, hogy új életet képesek adni. A növényismeret legjelentősebb részét ma is (a természetű növényeken kívül) a vadon termő gyógynövények hasznának ismerete adja. A gyógynövények megismerése a felfedezésük óta eltelt sok ezer év alatt egyre bővült, orvosi értékük pedig napjainkban is jelentős. Használatukat nyomon lehet követni a görög-római gyógyászati művektől kezdve a középkoron át a nyomtatott orvosbotanikai munkákig, sőt a mai orvosi szakirodalomig. Ezek a növények földbeli vagy föld feletti részeikben hatóanyagokat (alkaloid, glikozid, illóolaj, nyálka, vitamin) tartalmaznak, amelyek gyógyításra (főzet, tea formájában vagy ipari nyersanyagként, külső kezeléssel stb.), de ízesítésre, illatosításra is alkalmasak. Leggyakrabban virágukat, termésüket, gyökerüket vagy levelüket használják föl. Tárolásukra a paraszti háztartásokban, de a nemesi házaknál is nagy gondot fordítottak.

A népi gyógyászat és gyógyító gyakorlat tudásanyaga szorosan összefügg a kiterjedt népi ismeretanyaggal, a természetismerettel, része annak. De része a népi hitvilágnak, a hiedelmek rendszerének is. Keverednek az ésszerű tapasztalatok, a mindennapi megfigyelések és a babonák, hiedelmek. A természetfeletti lények vagy rontó személyek előidézte betegségekben való hit, ráolvasásokkal, szitkokkal való védekezés az ártalmak ellen stb. szintén beletartoznak a népi kórisme és gyógyítás körébe. Azonban a legkülönbözőbb irracionális gyógymódoktól eltekintve ésszerű magyarázatuk van a gyógymódoknak, melyek elsősorban a gyógynövények felhasználásán alapulnak. Ritkán alkalmazták a gyógy-

füveket természetes állapotukban; többnyire vízben megfőzték, és ivásra, borogatásra, sebek kimosására vagy fürdőnek használták. Gyakran többféle füvet is összefőztek.

A füves gyógyítás tekintélye, a gyógynövények megítélése természetesen koronként változó volt. Évszázadokkal ezelőtt a füveskönyvek, az orvostanikai összeállítások nagyrészt komoly tanulmányokra valló, körültekintéssel, gyakorlati megfigyeléssel és szaktudással megírt művek voltak, és sok-sok igen hatásos gyári orvosságnak a füveskönyv volt az alapja. Korábban a magyarországi élelmiszerpiacokon mindig árult a „fües néni”. A gyógynövényeket kínáló asszony a régi görögök rhizotomuszainak és a rómaiak herbariusainak utódja. Gyűjtötte és forgalmazta a gyógyfüveket, a hozzá fordulókat tanácsal látta el. Volt idő, amikor a divat azt diktálta, hogy a természettől el kell szakadni. A hatóanyag tekintélyét növelte, a gyógyszerbe vetett hit erősebb volt, ha a latin konyha, a patika főzött orvosságot az alapanyagokból. Ezért vonult be a *herba* 'fű', a *flos* 'virág', a *radix* 'gyökér' a patikárus materiális kamrájába, és a beteg csak a maceratummal, az infusummal, a decoctummal vagy az extractummal találkozhat.

Fűszernövények

Szintén már az ősidóktól használják a fűszerfélét. Azt már a kőkorszak embere is felfedezte, hogy bizonyos növények növelik az étvágyat, de megfigyelte azt is, hogy a vad, a hal húsa ízletesebb lesz, ha bizonyos fák és cserjék paraszán süti meg, vagy egyes füvekkel együtt pörköli. Évezredek folyamán az ember az ételeket ízesítő anyagokat, növényeket megtanulta megválogatni. A kőbe vésett vagy cserepekre rótt és papiruszra rajzolt emlékek arról tanúskodnak, hogy a régi népek számtalan fűszert fogyasztottak. A keleti fűszerek, a bors, a szegfűszeg varázsos erejükkel álltak az ember szolgálatába. Az erős illatú növények a gonosz ellen védték az embert hite szerint. A szagos mediterrán füvek (mint a levendula, rozmaring, kakukkfű, izsópfű, zsálya, bazsalikom) fontos szerephez jutottak a gyógyításban; eleinte még varázslatos módon ható orvosságokként.

Minden népnek van néhány jellegzetes honi fűszernövénye, de a keresettebbek mindig a távoli, elsősorban a keleti, majd pedig a tengerentúli országok fűszernövényei voltak. Az ókori görögök a perzsáktól ismerték meg a keleti fűszereket, ezeknek a rómaiak is nagy kedvelői voltak. A császárság idején évente több, mint egymillió ezüst sestertiumot költöttek fűszere. A kereskedők a középkorban is igen nagy mennyiségben hozták Európába a keleti fűszereket. Ennek egyik oka az volt, hogy valamennyi a legkínzóbb betegségek és a legveszedelmesebb nyavalyák biztos ellenszerének hírében állott. A XVI. század után valóságos tobzódás folyt a fűszerekben; akkoriban egy átlagos lakoma 18–20 fogásból állott, a szakácsok elsődrendű kötelességüknek tartották az ételek (és italok!) bőséges megfűszerezését. Egy württembergi herceg lakodalmán 1511-ben például 36 font borsot, ugyanannyi gyömbért, 120 font szegfűszeget és 40 font sáfrányt használtak el. Az óriási kereslet is hozzájárult ahhoz a kíméletlen harchoz, amelyet az európai hatalmak a fűszertermő szigetek megszerzéséért vívtak.

Hazánkban is bőséges volt a fűszerfogyasztás már Mátyás király korában is. (*Fűszer* szavunk a *fű* 'növényféle' előtaggal képzett összetétel, az utótag pedig 'valamihez szükséges kellék' jelentésű. Arra utal, hogy a szakácstudományban az ételízesítő anyagok, a növényi eredetű ízesítők a készülő ételnek sajátos zamatot, illatot adnak, annak vonzóvá, érdekessé tételéhez szükséges kellékek.) Később, amikor az ország nagyobbik felét előzönlötték a török vándorkereskedők, még a földművelő nép is rászokott a keleti fűszerek használatára, az ételeket jól „megfűszerszámozták”. Egy 1601-ből származó szakácskönyvünkől kide-

rül, hogy csaknem minden ételhez szükség volt a keleti fűszerek valamelyikére; borsra, szegfűszegre, gyömbérré vagy mustárra. A fűszerek neveinek története a köznyelvben eléggé változatos képet mutat. Jó néhány, korábban közismert fűszernév (pl. *gyömbér*, *tárkony*, *csombor*, *sáfrány*) visszaszorult; ma már inkább a tájnyelvekben használatos, illetve csak az étkezési ipar, a szakácstudomány magasabb szintjén ismert, hiszen napjainkban ezeknek a fűszereknek az alkalmazása már nem közkeletű.

Dísznövények

Az európai kertek kialakulására hosszú ideig a császári Róma díszkertjei voltak nagy hatással. Az ókorban a meghódított tartományokból sok új növényt, fát, cserjét hoztak, melyek idővel átkerültek az Alpokon, sokat közülük a légiók telepítettek meg Galliában, sőt Pannóniában is. Századokon keresztül a római kertek növényei voltak az európai kolostorkertek, majd pedig a várkertek ékes és féltett növényei. Újabbakkal gazdagodtak Velence és Genova keleti hódításai és a kereszties hadjáratok révén. Az új növények valóságos áradata indult meg Amerika felfedezése után és a török háborúk idején. Később a gyarmatosítók hívták fel az óvilág tudósainak, kertészeinek figyelmét számos új növényre. Rengeteg újdonsággal frissítették fel a kertek, növényházak, lakások belsejét. Néhány expedíciónak, világméretű utazásnak botanikus résztvevői is voltak, akik azonnal felismerték a felfedezett növény értékét, használhatóságát.

Növény és neve

A növényzet beborítja a Föld felszínét, szép szőnyegként díszíti. Szabályozza a természeti folyamatokat, a légkör nedvességtartalmát. Oxigént termel, táplálékul szolgál embernek, állatnak. A természetjárót csodálattal tölti el a virágok illata, a növények sokszínűsége, ezerféle alakja. A végtelenül sokféle növénynek már a legrégebbi korban is nevet kerestek, hiszen a gyűjtögetés időszakában a növényi részek jelentették a táplálkozás alapját. Szelleműzésre is használták némelyiket, de gyógyító hatásukat is korán fölismerték. A magyarság őstörténetében az erdő volt az a természetes növényzet, amelynek környezetében eleink éltek. Nyelvünk alapszókinésének számos szava tanúskodik az egykori erdei életmódról. Maga a *fa* és annak részei: a *gyökér*, *tő*, *kéreg*, *rügy*, *tapló*, *héj*, *vessző*, *ág*. Egyes fajok nevei már a finnugor együttélés idején használatosak voltak. Ilyen a *nyár*, a *hárs*, a *szil*. Az *erdő* legrégebbi magyar neve a *vad* volt, ami ma is megvan *vadon* és *vadonerdő* kifejezéseinkben. Honfoglaló őseink a Kárpát-medencében hatalmas kiterjedésű rengetegeket, ligeteket, mocsári erdőket találtak. Földrajzi neveinkben jól megőrződtek az egykori erdőségek. A *som* nevét tartalmazza a *Somogy* és a *Somló*, a *szilét* a *Szilas* és *Szilágy*, a *hárs* fanév van a *Hársány*, *Hárskút*, a *fűz* a *Füzegy*, *Fűzfő*, a *nyár* a *Nyárad*, a *mogyoró* a *Mogyoród*, *Mogyorókerék* nevekben. Igen gyakoriak a *Bükk* és a *Cser* helynevek is. A korai századokban bárki élhetett az erdő ajándékaival. Gyümölcsöt, gombát adott az éhes embernek, gyógyfüveket a betegnek, hasznos vesszőt, fakérget, hogy csak a növényi eredetű javakat említsük.

A primitív növénykultusból elég későn fejlődött ki tudományos növénytan. A botanika rendszertanának nomenklatúrája hatalmas növénynévanyagban teremt rendet; az egyes elnevezések történetének és eredetének kutatása érdekes és hasznos a művelődéstörténet szempontjából is. Priszter Szaniszló kitűnő növényneves összeállításai, a természettudományos, botanikai folyóiratok és flóraművek, a tájnyelvi tanulmányok, szótárak és egyes néprajzi tanulmányok megteremtették a lexikális alapot szókincsünk ezen rétegének egybe-

gyűjtéséhez. A szótári részben a kiválasztott növénynevek és szakkifejezések etimológiai magyarázata minden esetben fontos volna. Az etimológia feladata a nyelvi jel végső eredetének kikutatása és az általa jelölt dologgal kapcsolatban a tulajdonképpeni igazi (görög *étymosz* 'valós, igazi, eredeti') jelentés megadása. Szókratész írja az etimológia problematikájának szentelt és Platónhoz intézett dialógusában: „A szó helyessége abban áll, hogy megmutatja, milyen az a dolog.” A nyelvi jelek igazi értelmét keresve az antik világ úttörői szómagyarázataikkal ezt a célt akarták elérni. Mint pélsául Marcus Terentius Varro a latin *cadaver* 'holttest' szót a **caro data vermibus** 'a kukacoknak ítélt hús' jelentésű szófüzérből vezeti le. De – hogy a növényneveknél maradjunk – látható az ősi etimologizálás makacs továbbélése az *unedo* 'eperfa és annak termése' szó megfejtési kísérletének példáján. Az idősebb Plinius téves szófejtését (< *unum tantum edo* 'csak egyet eszem [a gyümölcsből, mert túl savanyú]') találjuk Georg Christian Wittstein sok-sok évvel később, 1852-ben megjelent szótárában.

Sok növénynévnek régen különleges értelme, jelentése volt. Az újabb korok botanikusai átvették ezeket a jól hangzó, tetszetős elnevezéseket, azonban más növényeket ruháztak föl velük. Ezért ilyen esetben már igen nehéz földeríteni a kapcsolatot a növény és annak neve között.

A sóskaborbolya tudományos neve, a *Berberis* arra utal, hogy az arabok, régi nevükön a berberék voltak a cserje elterjesztői. Hasonló névmagyarázás nem ritka a növénytanban. A legjellegzetesebb példa erre a kukoricának az európai nyelvekben előforduló elnevezése. A kukoricát ugyanis szinte valamennyi újabb európai nyelvben *török búza*nak nevezték, de Provence-ban sokáig *berber búza* volt a neve. Ezzel kapcsolatban említette meg Alphonse De Candolle, svájci botanikus *Origine des plantes cultivées* (Termesztett növényeink eredete) című könyvében, mennyire csatlakozhatnak növénynév-magyarázataikban az olyan tudósok, akik nem természetvizsgálók, és mennyire veszélyes történeti kérdésekben elszigetelt bizonyítékokra támaszkodni. Szintén ő figyelmeztet arra, hogy „a népies nevek rendszeresen nagyon ismertek és egyik-másik faj történeti nyomozásánál felhasználhatók, ám van arra példa, hogy képtelen, tévedéseken alapuló határozatlan és támadható értelműek”. Szükség is van az óvatosságra, mert a népi nevek gyakran valóban megnehezítik a tájékozódást bizonyos hasonlóságot mutató növények között. Ebből a szempontból igen jellegzetes a *rózsa* elnevezés, mellyel a népielv számos növényt jelöl. A szellőrózsa, a tavirózsa, a kövirózsa, a naprózsa vagy a kassai rózsa azonban semmiféle rokonságban nincs az igazi rózsával, és csupán alakjuk hasonlít a rózsához.

A görög *phyton*, a latin *planta* csak tudósok munkáiban kapta az általános növény jelentést. A növény szó minden nyelvben későn bukkan fel; a magyarban a XVIII. század végének nyelvészeti terméke, nyelvújítási alkotás (a *nő* ige -vény képzős *növény* származékából). A Magyar Fűvészkönyvben *növevény*, később *növetény*, majd *nőtény*. A *plánta* (a mássalhangzó-torlódás miatt *palánta*) szó helyett kezdik használni a *növevényt*.

Hogy az antik világ embere már 3000 évvel időszámításunk előtt észrevette, használta és megnevezte a növényeket, arra Homérosz műveiből vagy a műkénéi szövegekből is következtethetünk. A növények sokaságában csak úgy sikerülhet eligazodnunk, ha rendszerbe foglalunk és tudományos névvel látunk el minden egyes fajt. Ezekre a nevekre a holt görög és latin nyelvet használták fel a botanika szakemberei; ezek előnye az is, hogy nem változnak. Nem úgy, mint például a nemzeti nyelvek, akár a magyar nyelv. Van olyan növénynév, amely több száz éves. A természetes növényzet elnevezése a legarchaikusabb és egyben a legállandóbb is. A kultúrnövények azonban gyakran változnak, a gazdaság viszonyainak változását tükrözik, így ezek elnevezése inkább átalakuló anyaga a névadás-

nak. A szókincs változásával ma már aligha tarthat lépést az ismereteit sokkal előbb, más korszakban szerző ember. Különösen korunkban kerül számtalan idegen szó a magyarba.

A tudományos botanikai elnevezés elsősorban azért vált szükségessé, mert a növények a világ minden részéről származnak, és emiatt számtalan néven kellene egy-egy növényt számon tartanunk, rengeteg néven szerepelnének az egyes fajok. A botanikai terminus azonban az egész világon csak egyféle; a jelölt növény egyértelmű, világos megkülönböztetését teszi lehetővé. Vegyük például szemügyre a közönséges boróka, azaz a 'Juniperus communis' seregnyi nevét nyelvünkben: *aprófenyő*, *barátfa*, *borsfenyő*, *bucsfenyő*, *fenyőtűske*, *gúzsfenyő*, *gyalogfenyő*, *kormabék*, *koromkék*, *méregtűske*, *pattogó*, *töviskesfenyő*. Vagy lássuk népszerű tavaszköszöntő virágunk, a 'Caltha palustris' számos földrajzi heteronimáját: *gólyahír*, *fülemülevirág*, *gólyavirág*, *gólyahíradó*, *libadöglesztő*, *kácsavirág*, *Lukácsvirág*, *mocsárvirág*, *német kaporna*, *sárgavirág*, *sárvirág*, *szentgyörgyisaláta*, *tóvirág*, *tökvirág*, *vízviola*, *libavirág*. Még nagyobb a pitypang 'Taraxacum' elnevezéseinek száma, valóságos névkincstár: *gyermekláncfű*, *pongyola pitypang*, *asszonyhúség*, *barátfej*, *bimbófű*, *buborékfű*, *ebtej*, *éjjelilámpa*, *férfhúség*, *gyermeklánc*, *hányóra*, *kácsavirág*, *kákics*, *kikirics*, *kislibavirág*, *báránycsücs*, *békasaláta*, *bikavirág*, *csirkevirág*, *kotlóvirág*, *kutyafej*, *kutyaszopó*, *kutyatej*, *kutyavirág*, *libaölőfű*, *libarózsa*, *pipevirág*, *récevirág*, *tehénvirág*, *tyúksegge*, *tyúkvirág*, *kopaszbarát*, *lámpavirág*, *láncfű*, *láncvirág*, *májusivirág*, *nőihúség*, *pampuka*, *papatyivirág*, *papvesszeje*, *pilisfű*, *pimpam*, *pimpimpáré*, *pimpimpárévirág*, *pimpó*, *pippang*, *sárvirág*, *Szent János füve*, *vénasszonyvirág*, *zsibavirág*. Utalnak a nevek a növény nyílási idejére, hatására, termőhelyére, színére stb. Vegyük hozzá, hogy az említett három növénynek csupán magyar neveit igyekeztünk felsorolni. Milyen óriási számmal lehet még nevük a világ nyelveiben! Viszont a Juniperus, a Caltha, illetve a Taraxacum elnevezés az egész világon érthető, egyértelmű és világos.

A tudományos nemi és fajnevek megalkotásához Linné és utána a botanikusok a régi görög és latin növényneveken kívül mitológiai neveket vagy olyan tulajdonságot jelentő szavakat használtak föl, amelyeket részben új szavakká is összevontak. Amennyiben nem ezeknek a nyelveknek a szókincséből származnak, elsősorban személynevek, különböző nyelvek népi növénynevei (köznyelvi, általánosan használt elnevezések, nyelvjárási nevek), földrajzi megjelölések, fantázianevek és összetett nevek jöttek számításba.

A növénytan tudományos szakkifejezései csekély kivételtől eltekintve latin szavakból képzettek. A tudományos elnevezést igen gyakran a növény „latin nevének” hívják. Noha a görög eredetű szavak vannak többségben, hangtanilag egyedül a latin nyelv szabályai az irányadóak. A különböző eredetű szavakat is latinként kezelik, latin végződésekkel látják el, a latinétól idegen betűket kicserélik (pl. görög *k* > latin *c*). Ez érvényes a természettudományokra általában, és így a botanikára is. Léteznek összetett nevek is, melyek egy görög és egy latin részből állnak, például *Acanthocéurus* vagy *Fimbristylis*. A természettudományban a nemi nevek általában főnévnek számítanak, a fajnevek pedig melléknévek, tulajdonságot jelölő szavak. A növény vagy egyes részeinek alakjára, formájára, nagyságára, színére, szagára utalnak, előfordulási helyét pontosítják, az emberek vagy az állatok számára jelentkező hasznosságát vagy veszélyét, károsságát hangsúlyozzák.

A botanikai latin mesterséges nyelvrendszer, hagyományos gyökerei a reneszánsz kor és az azt követő évszázadok újlatinjába, illetve a középlatinba (500–1500) nyúlnak vissza. Ennek a nemzetek fölötti kommunikációs szisztémának az alapja végső soron a Római Birodalom írott nyelve. Belátható, hogy az olyan taxonok, mint *Allium capra* vagy *Phaseolus vulgaris* sokkal egyértelműbbek és kifejezőbbek, mint a magyar *hagyma* és a *bab* vagy akár a német *Zwiebel* és a *Bohne*.

Az ókorból származó növénytani művek (pl. Hippokratész, Theophrasztosz, Dioszkuridész, Plinius, Galénosz munkái) elsősorban a növények gyógyhatásaira vonatkoztak, csupán néhány római gazdasági író, mint például Cato, Columella foglalkoztak haszonnövényekkel, természetessel, nemesítéssel. Ugyanez érvényes a középkorra is, a születő orvosbotanikai munkák a régiek leírásai alapján indultak meg. A középkor tudósai azonban inkább a gyógyászatra fordítottak különös gondot, anélkül, hogy a növényeket kellőképpen ismerték volna. Hol egyik, hol másik közép-európai vagy nyugat-európai növényt a régi írók egyik-másik növényével azonosították abban a hitben, hogy az ókori szerzők növényei egész Európában vadon teremnek. Ez a felfogás azután oda vezetett, hogy a növények elnevezéseit illetően tökéletes zűrzavar alakult ki. Számottevő haladás csupán akkor következett be, amikor az első herbáriumok, Kräuterbuchok összeállítói, mint Brunfels, Fuchsius, Bock, Matthiolus, Clusius, Lobelius és Bauhin a XVI. és XVII. században egyenesen a természethez fordultak, és saját környezetük növényeit híven és alaposan leírták, sőt már ábrázolták is. Céljuk ugyan még mindig a növények orvosi hatásának megismerése és ismertetése volt, ám az egyes növények megfigyelése és leírása az eredeti céltől függetlenül olyan megfigyelésekre is vezetett, amelyekkel a növényvilág tudományos felfedezése a mai értelemben kezdetét vehette. De csak 1736-ban, Linné könyvének megjelenésével jött létre egy olyan rendszer, amely a növények áttekinthetőségét, rendszerbe foglalását és – a binominális nomenklátúra, azaz a kettős nevezéktan segítségével – a nemek és fajok gondos jellemzését és félreérthetetlen megnevezését lehetővé tette. Sajnos azonban Linné előítélettel viseltetett a mikroszkóp iránt, valamint azt a tételt állította fel, hogy „annyi fajt számlálunk, ahány különböző alak eredetileg teremtett”. Ezzel kimondta a fajok állandóságát, s a fajok teremtésével a csodát tette a tudomány részévé. Csak 1859-ben jelent meg Charles Darwinnak A fajok eredete című korszakalkotó munkája, s az okszerűsége alapuló természetes fejlődés elve foglalta el a dogma helyét. A modern növénytan ezután két fő irányba indult el: a morfológiai (alakotani) és a fiziológiai (életteni) kutatások irányába.

Görög és római szerzők természettudományos és orvosi műveikben számos akkori növénynevet hagyományoztak ránk. Sok esetben meg lehetett állapítani, milyen növényfajt is jelöltek a névvel – természetesen a Földközi-tenger mellékének flórájából valók között. Linné ezeket az eredetileg csak egy-egy fajt jelölő elnevezéseket összefoglaló nem névvé tette, mint például: *Acer* 'juharfélék', *Brassica* 'káposztafélék', *Castanea* 'ehető gesztenyék' stb. De nem mindig lehet tudni az ókori nevek jelentését, ebből azonban Linné és utódai nem csináltak gondot. Így a *Cactus* név alatt például minden – számukra ismert – kaktuszfajt összefoglaltak. A régi görögök *kaktoszon* valamelyik szúrós, tüskés növényt értették, amely természetesen sohasem lehetett kaktusz, hiszen azt Európában csak Amerika felfedezése után ismerték meg.

A növénynévadás

Az ókor latin irodalmának növénynévkutatásra alkalmas forrásai nem botanikusoktól származnak. Cato híres politikus volt, az idősebb Plinius (23/24–79) katonatiszt és állami hivatalnok, aki már harmincévesen közéleti pályára lépett. Magas rangú katonatisztként az alsó-germániai hadseregnél szolgált, de az általa „az emberiség ellenségének” nevezett Néró uralkodása alatt visszavonult a közügyektől, és teljesen a tudományoknak szentelte életét. Vespasianus császársága kezdetén azonban ismét tisztként harcolt, egy ideig Syria tartomány prokurátora is volt. Hazatérve Itáliába a Misenumban állomásozó római hadiflotta parancsnoka lett. Megfeszített munkával, a hivatali teendőket és a tudományos tevékenységet össze-

egyezettette írta meg sok-sok kötetnyi művét. Tudományos érdeklődésének és emberi magatartásának hősiességét bizonyítják halálának körülményei. A Nápoly közelében fekvő Vezúv kitörésekor a „rendkívül nagy és különös felhő” jelenségének megfigyeléséhez fölment egy magaslatra, majd a bajbajutottak segítségére sietett, miközben a vulkán mérges gázai elöntötték a környéket. 56 évesen itt érte a halál. Mára rendkívül gyakran idézett, alapvető természetrajzi munkájában a kilenc könyvből álló növénytanhoz a gyógynövények leírása csatlakozik; a *Naturalis historiae libri kb. nyolcszáz növényt ismertet*.

Palladiusz (IV. sz.) gyakorló kertépítész, Largusz, Scammonicus és C. Aurelianus orvosok. Említést érdemel Aulus Cornelius Celsus (Kr. e. 25 – Kr. u. 50), aki gyógyszerzeti könyvében kétszázötven általa használt növényt sorolt föl, amelyek között említi az Aloét, a Gentianát és a Hioscyamust is.

Jóval ismertebbek azok a görög tudósok, akik a botanikai tudomány megalapítójának számítanak. Az első tudományos növénytan szerzője a nagy görög természetbölcselelő Arisztotelész volt. Növénytani iratai azonban nyomtalanul elvesztek. A növénytan elmélete című idevágó művére azonban az idők során sokan hivatkoztak, másrészt más, ránk maradt munkáiban is elég följegyzés található a növényekről ahhoz, hogy elméletét a növényről rekonstruálhassuk (lásd Rapaics Raymund: *A növény felfedezése*. Bp., 1932).

Theophrasztosz (Kr. e. 372–288), aki Arisztotelész tanítványa volt, *A növények története* címmel írt könyvet, amelyben mintegy négyszázötven növényt ismertet. A növények morfológiáját és fiziológiáját tanulmányozta, és mindenekelőtt egy többé-kevésbé ma is érvényes terminológiát alkotott. Theophrasztosz, azaz „isteni szavú” nevét Arisztotelész adta az eredeti Türtamon helyett kiváló előadó-művésze miatt.

A legnagyobb jelentőségű kutató Dioszkuridész volt, aki számos országot bejárt, és utazásai közben pontosan megfigyelte az élő növényeket, valamint a használt gyógyszereket, növényi alkalmazásokat. Gyógyszerekről szóló öt könyvét 77–78-ban írta; ez a munkája évszázadokon keresztül a legfontosabb forrásműnek számított, és adatait feltétlenül megbízhatónak tartották. A *Materia medica* mintegy 500–600 növényt ismertet. Nem hiányoztak a görög szakirodalom létrehozásánál az orvosok sem (Hippokratész, Galénosz), akik a növények gyógyászati, farmakológiai felhasználására helyezték a hangsúlyt. Galénosz görög orvos (129–199) könyveiben az ókor valamennyi gyógyászati ismeretét és orvosi elméletét feldolgozta, műve egészen a XVI. századig alapforrás volt.

A középkori Európában Nyugaton a középlatin, Keleten pedig a bizánci (középgörög) volt a „nemzetközi” nyelv. 512 körül jelenik meg az illusztrált, gyönyörű kiállítású Bécsi Dioszkuridész.

Az új növénynevek alkotásában és közvetítésében mégis az arabok jártak elől, akik Toledo környékén főiskolai központot hoztak létre. A középkori arab növényismeret 1000–1200 növényt különböztet meg (Ibn Beithar: *Djami el Moufridat c. enciklopédiája*). Orvosaik a növényeknek és drogoknak egész sorát hozták más földrészekről. Legjelentősebb közöttük a polihisztor Ibn Sina vagy más néven, latinosan Avicenna (978–1036), akit az „orvosok fejedelmének” neveztek. Észak-afrikai és ázsiai kereskedelmi kapcsolataik révén az arabok számos növényt és azok neveit hozták Európába, mint például a citromot (*laimun*, *limun*), a rebarbarát, spenótot és narancsot (*naran*;).

A Római Birodalom hanyatlása után Európában a gyógyászat a katolikus egyház irányítása alá került. Az akkori felfogás szellemében a betegség Isten büntetése, és bűnbánattal, buzgó imádkozással gyógyítható. A szerzetesek azonban, különösen az ősi szövegek másolásával, megőrizték a görög–római gyógynövénykultúrát. A kolostori rendszerben a bencések gyógyfüves kertjei olyan mély hatással voltak Nagy Károly német-római csá-

szárra, hogy a szükséges „orvosok és szakácsok barátai”, a gyógynövények biztosítása érdekében el is rendelte a hatalmas birodalom valamennyi kolostorában „orvosi kertek” létesítését.

A szigetországba költöző angolszászok az ősi kelták és papjaik, a druidák gyógyfüveit ismerték meg. Az időszámításunk utáni első évezred végén állították össze az első brit fűvészkönyvet. A Leach Book of Bald 500 növényt tárgyal, köztük a druidák két szent gyógynövényét, a fagyöngyöt és a vassfüvet is. Megkísérli az angolszász és kelta, valamint a görög–római gyógymódok összeegyeztetését. Később, a könyvnyomtatás feltalálásával a fűvészkönyvek száma nagyon megszorodott (Nicolas Culperer és mások).

Európában Albertus Magnus (1193–1280) írta meg a középkori növénytan legértékesebb művét (De Vegetabilibus). Nagy változásokon ment át a növénykép a művészeti alkotásokon és a tudományos munkák illusztrációiban is (Grimani breviarium, Rinio kódex). Tulajdonképpen a reneszánsz kor botanikusának növénytana nem volt más, mint alaktan tökéletes növényrajzokkal. Ugyanakkor például Hildegard von Bingen (szintén bencés herbalista) a XII. században még a középlatin időszakban addig sehol sem olvasható neologizmusokat hozott létre: *Agleya-Acoleia*, *Astrancia*, *Balsamita*, *Basilisca*, *Bibinella*, *Consolida*, *Galgan-Galanga* stb. (Hildegard's Medicine). A nevek többsége be is került a későbbi szerzők műveibe.

1445-ben találták föl a könyvnyomtatást, mely számos tudományágra is fellendítő hatással volt. Többek számára váltak a könyvek, tudományos művek hozzáférhetővé. Így fontos botanikai művek (Plinius: 1469) viszonylag olcsó kiadását is lehetővé tette az alacsony példányszámú és rendkívül drága, kézírással másolt művekkel szemben. A század végén, 1485-ben jelenik meg az *Ortus Sanitatis* nyomtatott példánya.

Kolumbusz 1492-es utazása után az új világrészek felfedezése hihetetlen mennyiségű növényfaj felfedezésével járt együtt. Ugyanakkor a keleti részen az Oszmán Birodalom kezdett terjeszkedni. A törökök Bizánc bevételével hatalmas hódításokba kezdtek, általuk is rengeteg növény vált ismertté Európában (jácint, tulipán, lógesztenye stb.).

A botanikusokra hatalmas feladat nehezedett, mert aránylag rövid időn belül sok-sok növényt le kellett írni és számukra nevet adni. A nőmenklatúra megalkotásához elsősorban az antik növényneveket hívták segítségül. A mai etimológusokat és történeti botanikusokat az akkori idők partatlanul áradó homonimái állítják súlyos nehézségek elé. Egy és ugyanazt az elnevezést annyiféle, ráadásul egymással nem is rokon, különböző nemzetiségekhez tartozó növényre alkalmazták, hogy a nevek világában valóságos káosz alakult ki. Ugyanakkor a flórát illetően közvetlen megfigyelésen alapuló, természetű leírásokban és művészi rajzokban gazdagok a XVI. század első felének olasz, holland és német herbáriumai (Fuchsius, Brunfels, Bock).

Furcsa csoportját alkotják a neveknek azok az – általában antropomorf – elnevezések, amelyek egy-egy testrész nevével alkotott összetett növénynevek (pl. *tüdőfű*, *májfű* stb.). Ezek részben Paracelsusnak (1493–1541) „köszönhetőek”, tőle származik ugyanis az orvostudománynak egy furcsa tévtana, amely szignatúran néven ismeretes. Ennek nyomai ugyan már korábbiak; a primitív növényismeretben ugyanis kitüntetett figyelmet kaptak a szignatúras, jegyzett növények. Az ember nem annyira a növényt, mint inkább a szignumot tekintette fontosnak, és így sokféle növényt nevezett *májfű*nek; a ma is *májfű* nevet viselő növényen kívül a *májkökercsint* és a *májmhát* is, hiszen ezek az elnevezések a külső jegyeken alapultak. A *májfű* például foltos levelei és pirosból kékbe váltó virágai miatt a májhoz hasonlít, és így a májbajokat gyógyították vele. A hajszerű moha és páfrány hajnövesztő szer volt a régieknél. Később a szép *capillus Veneris* nevet

kapta, melyet magyarrá a XVI. században *árválányhaj*nak fordítottak. Ezt az elnevezést azután 1783-ban Benkő József átruházta a Stipa nemzetségre. A magyar költészetben gyakran megénekelte *Szent László füve* is mesés, legendás növény, és ezért lett belőle csodagyógyszer.

Paracelsus igyekezett tudományos magyarázatot is adni. E téves tan lényege az, hogy a gyógyszerek és drogok alakjából, színéből, ízéből és szagából azok hatására lehet következtetni; így olyan abszurd megállapításokig jutottak el, hogy például a vese alakú növényi részek a vesére, a szív alakúak a szívre hatnak gyógyítólag. Ez a tudományos alapokat nélkülöző téves tanítás természetesen nemegyszer a növények helytelen gyógyászati alkalmazásához vezetett, amely számos veszélyes és káros következménnyel járt. Ezzel párhuzamosan a növények gyógyászati jelentőségét és hitelét is megingatta.

A természetes – rokon alapon álló – rendszerezés elvét a kiváló elméleti botanikus, Andreas Caesalpino vetette fel a XVI. században. (Növénytana, a *De plantis libri* 1583-ban jelent meg.) Kijelentette, hogy a növényeket hasonlóságuk és különbözőségük alapján kell vizsgálni és rendszerezni. Emellett a gyógyhatás vagy egyéb gyakorlati hasznuk csak mellék tulajdonságok. A rokonsági fok megállapítása nem hasonlóság, hanem származás alapján történik.

Természetesen már Linné előtt is létezett tudományos nómenklátúra, a reneszánsz kor racionálisan és kritikusan gondolkodó, tapasztalati úton eljáró tudósai között már professzionális botanikusok is akadtak. 1533-ban Padovában, majd Pisában, Bolognában, Leidenben, Heidelbergben és Montpellierben alapítottak egyetemi orvossággyógyászati botanikus kertet. Orvosi és botanikai tanszékeket hoztak létre az egyetemeken (főként a növények gyógyhatását vizsgálták), ezeket Rivinus, Malpighi és mások elismert rangra emelték. A XVI. században sokkal több növénynév került a tudományos szakirodalomban forgalomba, mint ahány növényt valójában ismertek. Csak Linné átvételei után vált ismertté Gronovius, Plumier, Tournefort vagy Morrison névalkotó tevékenysége. Az etimológusnak és a növénynevekkel foglalkozó botanikusnak azzal a gyanúval kell közelítenie a nevekhez, hogy a XVIII. század második felének szerzői, mint Linné mellett Philip Miller, Medikus vagy Commerson nem feltétlenül az általuk elsőként leírt növény elnevezésének alkotói, hiszen gyakran már korábban meglévő növénynevet alkalmaztak.

A korai Amerika orvostudománya az indiánoktól ellesett gyógymódokkal is gazdagodott. Legjelentősebb herbalistája Samuel Thomson volt. Bár az orvosok érvágással, erős hashajtókkal és higanyal gyógyítottak, a gyógyszerek legnagyobb része növényi eredetű volt. Az 1820-ban megjelent *United States Pharmacoeopia* című gyógyszerkönyvben felsorolt kezelések kétharmada gyógynövényeken alapul, később ez az arány már majdnem háromnegyed lett. A széles körű növényi gyógyítás elősegítésére alapították meg társaságukat a thomsonisták, az indián gyógyítók és a reformer orvosok egy csoportja, gyógynövény alapú szemléletükben egyesítve az európai és ázsiai hagyományokat, valamint az indiánok és a rabszolgák herbalizmusát: *Reformed Medical Society*.

A nyelvi eredet, a botanikai jelentések, a Linné előtti nevek története kutatójának jó segítsége Paul Hermann műve, a *Katalog des Botanischen Gartens der Universität Leyden* (1687), amelyben a XVI. és XVII. század nevezéktani irodalmát dolgozta föl. Ő maga is számos növénynév alkotója.

Az 1500 és 1753 közé eső időszak névalkotói közül is kiemelkedik Bauhin. Caspar Bauhin *Prodromus* című munkájában leírta az ismert növényeket, majd pedig *Pinax* című művében közölte a növényeknek az általa ismert szerzőknél szereplő elnevezését. Ezzel megkezdődött a botanikában a szinonimák kutatása és összeállítása. Linné előtt is használ-

tak természetesen – a népnyelvi elnevezések mellett – tudományos növényneveket, a tudomány akkori nyelvén. Ezek azonban leggyakrabban nem két szóból, hanem lényegesen többször álltak. Némelyik a jelölt növény egész kis leírása volt, nagylélegzetű azonosító frázisa; ezek a kortárs kertépítészeti irodalomba is bekerültek. Például Caspar Bauhinnál (1560–1624) a *Cyclamen europaeum* neve *Cyclamen orbiculáto fólio inférne purpurascénte*. Ugyanakkor Bauhin a nomenklátúraegységesítés úttörőjének számított. Az ő munkásságában már binominális kombinációkat is találunk.

Mégis, a zseniálisan egyszerű, a fajok neveinek kaotikus világában rendet teremtő ket-tős nevezéktan a nagy kezdőbetűs nemi névvel és az artepitheton kis kezdőbetűs (mellék-névi szerepű) nevével a svéd Carl von Linné alkotása. Az ő tanítása szerint a botanika alapja az elrendezés és a megnevezés. A rendszertani felfogás szükségszerűnek tartja a megnevezés fontosságának elismerését és kiemelését. Linné *Species plantarum* című művének megjelenési időpontja, 1753. május elseje az a vízvonal dátum a növények névtörténetében, amelytől kezdve az egységes, jól használható, nemzetközi nomenklátúra fejlődése kezdetét vette. Minden időkre elfogadták a binominális nomenklátúrát, és a fajok neveinek nyomozásában a prioritás elvét tartván szem előtt, határvonal gyanánt Linné művét, A növények fajait állapították meg. Linné leírta az akkor ismert összes, 7294 növényfajt. Természetes, hogy javításra szoruló hibák csúsztak be; például furcsa név a *Narcissus pseudonarcissus* (most akkor ez a faj nárcisz, vagy mégsem?). Nem Linné hibája, de az etimológus bajba kerül a nála olvasható *Diapensia* miatt. Ez ugyanis az antik nyelvekből megmagyarázhatatlan. Gutenberg találmányával a nyomda ördöge is megszületett: a nyomdahiba Fuchsius művében, a *New Kreuterbuch*-ban (1543) csinál az *Ortus Sanitatis* (1485) lapjain még helyesen szereplő *dispensia* névből megfejtethetetlen nevű taxont. Ismertebb hiba a *Lactuca serriola* és a *Lactuca scariola* egymás mellettisége.

Linné óta természetesen a rendszertani ismeretek bővülésével, számtalan új faj felfedezésével és besorolásával komoly fejlődésen megy át a nomenklátúra is.

A magyar növénynévadás

A növényvilágra vonatkozó szókészletünk hosszú évszázadok alatt jött létre, és folytonos változásokon ment át. Alapnyelvi eredetű ősi növényneveink mellé az új földrajzi-növényzeti környezetben és a megváltozott gazdasági körülmények között számos elnevezést már a vándorlás korszakában idegen nyelvekből kölcsönöztünk. A honfoglalás előtti időkből, a kelet-európai sztyeppeövezet déli részén átvett csuvasos jellegű bolgár-török jövevényszavaink egy része az ekés földművelésre vonatkozik. Többek véleménye szerint az ősmagyarok vándorlása során számolnunk kell a kaukázusi nyelvekhez fűződő kapcsolatokkal. Az észak-kaukázusi–magyar etnokulturális kapcsolatok valószínűsége ellenére lovas-nomád őseink minden bizonnyal elsősorban a Kazár Kaganátusban élő bolgár-török nyelvű, félig letelepült népek ekés-földműves kultúrájának hatására ismerkedtek meg a növénytermesztéssel.

A későbbi, honfoglalás kori gazdálkodásunk már összetettebb volt, a nomád életmód felbomlásával a növénytermesztés egyre fejlettebb formái jártak együtt. Jövevényszavak, idegen szavak, népetimológiai alakulatok gazdagították a növényekre vonatkozó szókincsünket.

Am a legtekintélyesebb számban a magyar nyelv külön életében keletkezett növénynevek között a belső fejlődésű elnevezések vannak. Ezek valamilyen szóalkotási mód (összetétel, képzés, hasadás stb.) vagy jelentésváltozás eredményei. A névadás indítéka nem homályosult el a köztudatban, hiszen az elnevezések szemléletesek, kifejezők, legnagyobb részük

szóképszerű, metaforikus. A növény élőhelyére, színére, alakjára, hatására, illatára, ízére stb. utalnak; jól lehet következtetni a növénynévalkotás korabeli szokásaira, módszereire.

A régi szójegyzékekben, szótárakban megőrzött elnevezések bekerültek a könyvnyomtatás korának füveskönyveibe, orvosbotanikai összefoglalásaiba, útmutatóiba. De a lexikológiai adatok mellett ebben az időben már gyűjtötték a tájnyelvi kifejezéseket is (Szikszai). Magyarországon a természettudományok kutatása csak későn kezdődhetett. A reformáció idején nyílt meg az út a szabadabb gondolkodásnak és önálló munkálkodásnak; magyar diákok, főként teológusok indultak a külföldi egyetemekre tanulni, tapasztalni. Ilyen módon az első, növényekkel foglalkozó magyar nyelvű munka protestáns teológustól való. Horhi Melius (Juhász, Ihász) Péter – számos teológiai dolgozaton kívül – a *Herbarium az faknac es fveknec nevekről, természetekről és hasznairól* címmel 1578-ban, Kolozsváron, Heltai Gáspárné nyomdájának segítségével adott ki a német füveskönyvek mintájára, de ábrák nélkül készült összefoglalást. Az ómagyar kor növényismeretének összegzése, Melius Juhász Péter *Herbariuma* volt a későbbi korokra legnagyobb hatással bíró alapmű. Az abban megőrzött XVI. századi névanyagának a magyar növénytan szakszókincs kialakításában kezdeményező szerepe volt.

Ebben a században egyre több herbárium és orvosi munka jelenik meg magyar nyelven (az orvostudomány ekkoriban főként gyógynövényekkel dolgozik, ezért számtalan növénynevet használ). Komoly problémát jelentett a növények egyértelmű, félreérthetetlen megnevezése, a terminológia szegényesnek bizonyult. Jól kivehető a szerzők küzdelme a nyelvvel, pl. *ol fy Ki embernek io sint ad: Anisum* (Murmelius 1453), *Fara folo fa: Hederá* (Murmelius 1317), *veralaato fű, alij föld merge: Centaurea* (Szikszai 12), *Hai neuelő auag, arany fanal fű, alii, Bodog asszony haia: Cuscuta* (uo.). Hiszen még a XIX. században is így panaszkodik Diószegi és Fazekas: „Megütköznek talán abban, mikor látják, hogy ebben a’ könyvben sok új és szokatlannak tetsző plánta-nevek vagynak ... sok új neveket kellett készíteni, annak fő oka az, hogy nem lévén meg Magyarúl a’ Fűvészség Tudomány formában, felette sok plántáknak még semmi magyar nevek nem völt” (MFűvK. Előljáró beszéd, VI.).

A belső nyelvi fejlemények alkalmazása mellett a régiségben gyakran segítettek magukon a füveskönyvek írói, az orvosbotanikai művek szerzői idegen nyelvekből kölcsönözött növénynevekkel. Ezek között elsősorban a latin és a görög növénynevek jöttek számításba (*jázmín* < *jasminus*, *egérfül* < *myosotis*, *borágó* < *borago*, *galaj* < *galium*, *mizsót* < *myosotis*, *kígyónyelvű* < *ophioglossus*, *bakszakáll* < *tragopogon*, *dákoska* < *gladiolus* stb.). Virágneveink sem ősmagyar eredetűek, hanem a görög–római füveskönyvek és a keresztény kolostorok, kertek növényjegyzékei nyugatról közvetítették ismeretüket a magyarsághoz. Egész kertkultúránk a középkor kolostorkertjein alapul.

Az átvételek, a tükörszavak mellett az elnevezések túlnyomó többsége azonban továbbra is belső fejlődésű szó. A magyar nyelvben a képzett és az összetett szavak alkotásánál megmutatkozó teremtő erő a népi és a tudományos növénynévadásban egyaránt észrevehető. A külföldi szakkönyvek, ismeretterjesztő munkák magyar változatainak fordítói, esetenként átdolgozói is kénytelenek voltak az eredeti művekben található, távoli tájakon honos növényeknek új magyar elnevezést alkotni. A gyakorlatiasságot szem előtt tartva, a hasznosság vezérelvén létrejött népi növényismeretre, az etnobotanikai tudásanyagra talán jobban támaszkodhattak volna a botanika „műnyelvét” megalkotó fűvészek. Mint arra Csorba József már 1855-ben (MAKÉrt. 521) fölhívta a figyelmet: „vettük magyar nyelvünkön a’ néptől; mert kétség kívül a’ fűvésztudomány ismerete előtt ’s nélkül is ízéről, érzékeinkre hatásáról, tanyájáról, más tárgyakkal hasonlítva idomáról ismerte azt, és ismeri, ’s hagyományos névvel nevezi a’ pásztor, az erdősz, és a’ paraszt gazdasszony is”. Mivel a tárgy, a

fogalom és a név egysége, azaz a növénynevek biztos és egyértelmű azonosítása alapvető követelmény, ugyanakkor a népi névhasználat sokszor egy név alá vont össze több nem rokon fajt, miközben a nem hasznosított fajok névtelenségbe burkolóztak, és az új nevezéktannak genusnevekre volt szüksége, a tudományos megismerés szaknyelvének létrehozása hatalmas feladat volt. Nincs ez másképpen a többi nyelvben sem; növényneveink idegen nyelvi párhuzamait keresve gyakran találunk szláv, német, angol, francia, román megfelelőket. Erre sokszor a különböző nyelvet beszélők gondolkodásának és névadási szemléletének analóg volta is lehet a magyarázat, de nem ritka az sem, hogy a nevek mind valamely ókori – görög vagy latin – mintára keletkeztek.

Kiemelkedő fontosságú az 1664-ben megjelent Lippay János-féle Psoni kert, a magyar kertészeti irodalom alapvetése, amelyben számos konyhakerti és ipari növény, valamint egzotikus dísznövény első magyar említése olvasható: *Cauli-fioli* 'karfiol', *Cauli-rapi* 'karalábé', *Ola/z kapor* 'édeskömény', *bár/ony virág* 'Amaranthus', *Cardinál virag* 'Lobelia cardinalis', *fegyver Lilium* 'Gladiolus', *sárga /zarkaláb, avagy vitézi /arkantyú* 'Tropaeolum' stb. Mint látható, elsősorban a latin elnevezésekből keletkeztek ezek a nevek.

Kájoni János (1629–1687) csíksomlyói ferences szerzetes orvosbotanikai munkásságában a még ritka gyógynövényes könyvek útmutatásainak, tanácsainak felelevenítését, a hasznos tudnivalók egybegyűjtését tűzte ki célul. A Kájoni-herbárium, 1661-ből való kézírásos műve és több másolata arra bizonyíték, hogy az orvosokban szűkölködő Székelyföldön nagy szükség lehetett népszerűsítő gyógyászati összefoglalásokra, gyógyreceptekre.

A XVIII. század második felében jelent meg Csapó József Új füves és virágos magyar kert című könyve (Pozsony, 1775), és Veszelszki Antal A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv (Pest, 1798) című műve. Mindkettő a hazai flóra feldolgozása, ezért értékes a népi növénynevényanyaguk. A népi névadás legfontosabb motivációja az, hogy mire használhatják a jelölt növényt (pl. *lépfű, kígyómarást gyógyító fű, bolhahalál, farkasölő fű* stb.). Nem különbözteti meg az egyes nemzetségbe tartozó fajokat; például egymástól rendszertanilag távol álló növényeket egyaránt rózsának nevez. Egy növény tudományos latin neve is változott a kutatás fejlődésével, így a különböző kézikönyvekben az egyes növények olykor más-más néven szerepelnek. Egy növénynek számos különböző neve is lehet, ugyanakkor egy elnevezés több növényhez is kapcsolódhat. A következetlenségek, szolgai másolások, nyomdahibák is okozzák a nomenklatúra zavarosságát és mai azonosítási nehézségeinket. Mivel a név megjelölésre, másoktól való megkülönböztetésre, egyértelmű azonosításra szolgál, Rab János megállapítása szerint a tudományos terminológiában az az ideális állapot a cél, hogy minden név egyetlen fogalmat (növényfajt) jelöljön, és hogy minden fogalomnak egy neve legyen; azaz kiküszöböljük a rokonértelműség (szinonímia), a többértelműség (poliszémia) és az azonos alakúság (homonímia) jelenlétét. Sajnos a linnéi nevezéktan szükségszerű elfogadása és adaptálása is elmélyítette a szakadékot a népi és a tudományos növényismeret között; a tudomány nyelve részben elidegenedett a köznyelvtől. Csapó József már tisztában volt Linné növényrendszertanával; mint írta: „a' Fűvek és Virágok között színt vagynak Nemzetségek, Nemek és Familiák. ... Meg-tetszik, hogy a' Fűvekről való Tudomány, úgy-mint, Nemeiknek esmérése, Ereinek tudása, melly hasznos, szükséges és gyönyörűséges legyen az Emberi Nemzetnek ... Én-is azért az ékes Magyar Nemzetnek hasznára, és meg-tisztelésére, ezen új Fűves és Virágos Magyar Kertet magam el-készítettem, és a' mint most vagyon, sok fáradtsággal és munkával (de nem kérdésemből szóllok) először sok idő mulva rendbe szedegtettem 's az után saját kezemmel, kétszer illy rendel le-irtam 's nyomtatattam, hogy az egész magyar Hazában a' Fűvekben gyönyörködök, mind pedig a' Fűvek nélkül

szükölködök, az kivántató füvet mind ez könyvetskében, mind a' mezőben, könnyü úton módon meg-találhassák, és magok hasznára fordíthassák." Az orvosi tanácsokon kívül igyekezett a növényvilág nómenklatúráját hiánytalanul összeállítani: „mindenik ékes Plántátskának sok egyébféle neve-is feljegyezve vagynak, és fel-talátthatnak, mellyek öszveséggel hat száz negyvenhat számból állanak. Végte're egy Deák és Német Index a' Fűvek neveiről subnectáltatott."

Alapvető jelentőségű Benkő József *Nomenclatura Botanicája*, mely Linné fontos növényfajainak első magyar növénynévszótára. Pozsonyban, a Magyar Könyvház 1783. évi kötetében jelent meg. A kiadvány mintegy 2400 növénynevet tartalmaz. A növényvilág terminológiájának összeállításakor Benkő az addigi botanikai irodalom szókincsén kívül nagyszámú saját szóalkotására és az erdélyi népi elnevezésekre is támaszkodott, ő maga is gyűjtötte ezeket. A névadás indítékára is magyarázatot keres olykor *Nomina Vegetabilium* című munkájában A' Fűszeres szózatoknak Magyar és Oláh neveik című részben. Mint Benkő írja: „Az oláhság igen ismeri a' fűveket, 's azokat haszonra fordítván, más nemzeteket fellül hallad."

Erre az időszakra esik Kitaibel Pál (1757–1817) munkássága is. Kitaibel a magyar tudományos botanika megeremtője, a Kárpát-medence flórájának kutatója, leírója és ismertetője. Szintén számos népi elnevezés feljegyzését köszönhetjük neki, az ország sok vidékén járt, botanizált.

Hatalmas változáson ment át a növényvilág terminológiája és rendszertani nómenklatúrája abban az időszakban, amelyet a nyelvújítás korának szoktunk nevezni. A magyarság életében bekövetkező nagy műveltségváltások a nyelvben is lényeges átalakulásokat eredményeztek. A megnövekedő kifejezési szükségletek kielégítésére bizonyos korokban olyan sok mesterséges alakulat jön létre, hogy arra az időszakra jellegzetesebbé válik, mint a spontán szóalkotás. A szókincs változására, fejlődésére, gyarapodására nézve meghatározó volt a felvilágosodás, a reformkor időszaka. A XVIII. század második felétől – a francia felvilágosodás eszméinek hatására – mozgalommá erősödik Magyarországon a nemzet művelődését, szellemi főlemelkedését, a Habsburg-ház elnémetesítő törekvéseivel szemben a magyar nyelv jogainak elismerését célzó törekvés. Az országban az érdeklődés az anyanyelv felé fordult. A haladó értelmiség a nemzet felemelkedésének, önállóságának eszközt a nyelvben látta, ennek politikai fontosságát felismerte. A korszak fontos mozgalma a nyelvújítás szókincsgazdagító törekvése. A közvéleményt is foglalkoztató éles hangú viták sodorták a nyelv ügyét a közérdeklődés középpontjába; a neológusok és ortológusok harca a nyelvújítók javára dőlt el.

Nemcsak a szépírók fejlesztették a szókincset, a tudományok művelői vagy népszerűsítői is kötelességüknek érezték a hiányzó magyar tudományos szaknyelv műszókészletének megeremtését. A növénytanban alapvető fontosságúvá vált az egységes nómenklatúra és magyar terminológia létrehozása. Az idegen nyelvi tudásanyag anyanyelvi átültetésének igénye a legsürgetőbbben a felvilágosodás korában jelentkezett. A szakírók új szavak – néha tömeges – alkotásával és forgalomba hozatalával járultak hozzá a szókincs fejlesztéséhez, megtörténik a természettudományi szakszókészlet magyarítása. Szép számmal találunk szűkszerűségről létrejött, tudatos fordításból eredő tükörszavakat.

A reformkorban Szilágyi József (*A mérges gombákról*. Buda, 1830) azt írja, hogy „igyekeztem Édes Hazánknak a' gombákról való esméretét Hazai nyelven gyarapítani". Valentinus Batsó (*Dissertatio inauguralis chemico-pharmacologico*. Pest, 1830) hasonlóan fogalmaz előszavában: „a' magyar magyarázat a' deák mellett ... azért, hogy a' haza ügyében, a' tudományos nyelv tökéletesítésén igyekvő jó hazafiak, fáradságok jutalmát néminemű részben, e' munkátskában is láthassák ... a mesterszók erősebb lábba kapjanak, több kézben és száj-

ban forogjanak.” Hazafias lelkesedéssel buzdít szóalkotásra, a latin terminológia helyettesítésére, mert „nem tsuda, hogy más nyelv kéntelen a’ meghólt görög és deák nyelvre szorúlni, de azért onnan nem következik, hogy a’ magyar is tartozzék példáját majmolni, mert nem is tulajdona a’ majmolás! Teremt és teremthet szükségéhez képest minden tárgyra újj szót, melyet a’ leg tudatlanabb is fog érteni, legalább első hallásra képzelődést szül benne.”

A magyar botanikai nevezéktan megalkotása, a népi nevek gyűjtése, a nyelvújítás megindulása a növényelnevezések terén Földi János röpiratának köszönhető. 1793-ben adta ki 840 növénynevet is felsoroló Rövid kritika és rajzolat a’ magyar fűvésztudományról című írását a magyar nevek tartalmáról és kialakításáról. Véleménye szerint „a’ Növényeknek Rendbeszedések, és Elnevezések, két fundamentomi a’ Fűvésztudománynak ... Eltévedek e szövevényben, és ez örvényből ki nem lábolok”. Szerinte a jó nevet „kommendálja rövidsége, könnyüisége, bizonyossága”. És „melly nagy ditsőségre fog az szolgálni nemzetünknek, ’s nemzeti Nyelvünknek, ha a’ Deák megjobbított Fűvésztudomány után, a’ mienk lészen a’ kritikán fundált, és tévedés nélkül való második Fűnevezés”. Linné binominális nomenklatúrájának elfogadása látszik több javaslatán is, mint például „tökéletesen elneveztetett a’ Plánta, mellynek egy Nemi és egy Fajneve vagyon”. Névkalkotási útmutatása szerint a *fű* szóval összetett nevek sokaságát és vele az egyhangúságot el lehet kerülni, ha helyette a *virág*, *kóró*, *levél*, *szár* stb. szavakat választják az összetétel második tagjául. Helyteleníti a babonás, a szentek és a „jó és gonosz lelkekről” nevezett növény-jelöléseket, mert „az égi ki fejezéseket hagyjuk a’ Theologusoknak, mi a’ természeti dolgokat, természeti Névvvel nevezzük. – Minémű illetlenek és útálatosok továbbá: *ördög bordája*, *ördög gyökér*, *ördög harapta fű...*” Elvetendők azok az elnevezések is, amelyek a növény vagy növényrés színén alapulnak, hiszen „illy változó dolgon építeni, fundamentom nélkül való ház”. Pál-cát tör a „betstelen nevek” fölött is (pl. *agármony*, *embererő*, *frantzúzfá*, *engem szagolj*, *hugyosfű*, *kurvavirág* stb.): „nem jobb lett volna é ... azokat elfelejteni, és a’ tanulni kívánó maradéknak Nemzeti Nyelvünk tsűfságára által nem adni?” A felvilágosodás időszakában még minden, ami népi, paraszti és bundaszagú, lenézett, nem komolyan vehető dolognak számított. Földi János is – kora felfogásához híven – idegenkedik a népies elnevezések nagy többségétől.

A magyar növénynevek felosztásáról, származásáról helyesen ír: 1. „vagnak egyes, régi, törökös Magyar, tulajdon Növevény Neveink ... 2. vagnak a’ Görög és Deák Nyelv példája szerént, magoknak a’ Növevényeknek belső és külső tulajdonságoktól ... vett Öszvetett Növevény Neveink (Nomina composita). 3. vagnak bévett idegen Neveink.” Rendszertani éleslátását tükrözi végül az alábbi elgondolása: „a’ Nemi Neveknek leg főbb jószágok az, ha minden alattok lévő Fajokra alkalmasan illenek”.

Földi „régulái” a növénynevekre vonatkozóan alapjai lettek a debreceni szerzőpáros növényhatározójának, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály 1807-ben megjelent művének. A Magyar Fűvész Könyv a magyar terminológia és nomenklatúra úttörő vállalkozása, nagyhatású alapműve. 3161 növényt sorolnak föl; nagy szeretettel és odaadással foglalkoznak a magyar növénynevek kérdésével, ennek megoldását tartják a legsürgősebbnek. Fontos feladatnak tekintik a „nevekbenn még szükséges jobbításokat”. Azoknak a növényeknek, amelyeknek „alkalmatlan vagy bitang nevek vólt, azoknak alkalmatossabbat kellett adni ... hijábavaló nevezeteket Nemzetünk gyalázatjára megtartottunk volna” (MFűvK. Előljáró Beszéd). Komoly gyűjteményük nem lévén, a növényeket kint a természetben tanulmányozták. A terminusok megválogatásában igen lelkiismeretesen jártak el, sokáig gondolkodtak, hogyan lehetne egy-egy ritka fajnak jellemző, rá illő elnevezést találni. Sokszor Diószegi felesége segítette ki őket; vö. Fábrián Gábor levele Édes Alberthez (1875. aug. 1.):

„Diószegi és Fazekas főhadnagy a mikor a mai klasszikus örökbecsű fűvészkönyvön együtt dolgoztak, gyakran órákig, napokig gyötörték a fejüket, valamely nomenclatura kitalálásán, utóbb is nem egyszer a konyhából behívott Diószeginé, Fazekas nővére találta ki a legjobbat” (IrtörtKözl. 1897: 99). Legjobb szándékaik ellenére sem sikerült azonban minden törekvésük; néhány módszerükkel nem lehet egyetérteni. Ezek közé tartozik az az eljárás, amely – többnyire a növény latin nevének segítségével – az addig széles körben ismert, a nyelvjárásokban használatos korábbi neveket új szóalkotásokkal próbálta helyettesíteni. Ők is kikelnek az „illetlen elnevezések” ellen, mint írják: „Megtetszik magából a’ könyvből, hogy mi, minden előttünk tudva volt alkalmas magyar nevezeteket betsbenn tartottunk, és meghagyunk: de meg kell vallani, hogy azok közt a’ bábaelte fűnevek közt, mellyek a’ köznép szájában sőt könyveinkben is firognak, sokann vannak botránkozottó, babonás, helytelen, tsúf nevek, sőt olyan gyalázatosok is, mellyeket a betsülletes ember szájára venni is átallana” (Előljáró Beszéd).

A felvilágosodás racionalizmusát képviselő Diószegi és Fazekas módszerei és törekvései alapvetően helyesek, tiszteletre méltóak voltak. Népi elnevezéseket hivatalos névként használnak, saját gyűjtésű népi növényneveket alkalmaznak, a hiányzó vagy szerintük illetlen, helytelen, babonás nevek helyett szóalkotással újakat írnak: elvonással (*tündök, kunkor*), szócsonkítással (*pozdor, derely*), kicsinyítő képzővel (*ápolka, földike, szapúka*), szóösszetétellel (*csibehúr, gólyahúr, tsillagfürt*). De idegen nyelvekből is fordítanak, leggyakrabban a latin név volt az új elnevezés alapja, mintája (*libatopp, mécsvirág*), hiszen, mint a Toldalék 3. szakaszában írják: „mikor ezekből ki fogyunk: nem volt mást tenni, hanem a’ Deák neveknek kellett esni, hogy azokból faragjunk kéntelen – neveket ... Elő vettük hát a’ neveket, és a’ mellyek türethők voltak: fordítással magyarrá tenni próbáltuk p. o. *baktopp, rókafarkfü.*”

A Magyar Fűvész Könyv megjelenését elkésérítő részvétlenség fogadta. A 3000 példány több, mint a fele Diószegi parókijának kamrájában nyirkosodott. A közönség alig vásárolt belőle, a debreceni főiskola nem fogadta el tankönyvül. Diószegi fájdalommal emlékszik vissza művük sorsára: „A sok esztendei terhes munkával készült Fűvész Könyv hasonlóan láttzik ahhoz az idő előtt született magzathoz, mely születése után kevés napokkal megholt” (OrvF.). Későbbi, Orvosi Fűvész Könyv című műve már sikerebb, kelendőbb volt, vidéki kúriákon sok példányát őrizték hosszú éveken át, telve jegyzetekkel, melyekkel az egymást követő generációk bővítették. Diószegi azonban nem örülhetett könyve sikerének, négy héttel megjelenése után meghalt. Szerzőtársa, Fazekas Mihály kemény szavakkal fogalmaz (vö. levelét Kerekes Ferenchez, 1822-től a debreceni kollégium professzorához): „Midőn boldog emlékezetű sógorommal sok vajlódások után nagy reménységű leányunkat a Fűvész Könyvet el szültük; kiben minek-utánna megsalattatásunkat által láttuk, Kedves Sógorom ugyan Húgának, az Orvosi Fűvész Könyvnek világra botsátásával akart amannak betsülletet szerezni; de ebben sem érvén örömet, el ment a Természet Urához, hogy tőle nemzetünknek a természet eránt érzékenyítő lelket kérjen. Én pedig bámulásaimból mind eddig se tudtam kieszmélkedni” (1815).

Sok száz, általuk alkotott morfológiai szakkifejezést, valamint új nemzetség és fajneveik legtöbbszörét ma is használjuk. Jóval később is jelentek meg botanikai művek, szótárak, amelyek a debreceni szerzőpáros új elnevezéseit ajánlják (pl. Pávó Elemér: Magyar kertészeti szótár. Bp., 1940). Természetesen nem minden szóalkotásuk vált közkinccsé. A nagyközönség aligha mond majd a *ciklámen* helyett *túrtsziromot*, a *gladiólusz* sem lesz *dákoska*, a *hortenziát* sem szorítja ki a *kertéke*, a *petúnia* neve továbbra is *petúnia* marad és nem *tölcsérke*, de marad éppen elég tőlük bevezetett új terminus, pl. *szírom*, *bibe*, *bokréta*, *gólya-*

húr, kígyószisz, libatop, bojtvirág, csillaghúr, csibehúr, tulokdíz, csillagfürt, zsombor, kecskedíz, nolána, ápolka, lángvirág, baltacim, nősirom stb.

Tőlük függetlenül, Bécsben dolgozott a gyakorlott szótáríró Márton József, akinek németből fordított Természethistóriai képeskönyvében számos új magyar elnevezés olvasható. Noha a fordító tevékenységéről saját szavaival úgy emlékezik meg, hogy „Új szókat sem maga nem faragott, sem azoktól nem költsönözött, kik nyelvünket mivelni akarván, természete ellenvaló szókat szórtak bele; a' mire szükségünk nem lett volna. – Míg fekete földünk a' tisztá búzát megtermi, legalább addig krumplit belé ne ültessünk.” Több tucat az általa elsőként közölt új egzotikus növények elnevezéseinek a száma. Ezek túlnyomó többsége latin nemzetségnévből keletkezett, pl. *bakszarv asztragály* < *Astragalus*, *kerti hidránya* < *Hydrangea*, *keseű kvaszszia* < *Quassia*, *nelumbó* < *Nelumbo*, *tsetses Akrász* < *Achras*, *újborns Mirtus* < *Myrtus pimenta*, *zolna* < *Solanum* stb.

A nyelvújítás vezéralakja, Kazinczy Ferenc a táj-, új és régi szavakon kívül megkülönböztette a *szakszókat* is, az idegen *műszókkal* kapcsolatban stilisztikai vonatkozású megjegyzéseket tett. Rendkívül kiterjedt levelezésében szívesen foglalkozott néhány növénynévvel is.

A növények magyar terminológiájának sok szaknyelvi, de népi elnevezése is szerepel a gyógyszerészből lett orvos, később a botanika egyetemi tanára, a magyarországi flóra tudós kutatója, Szádlér József (1791–1849) munkáiban. A Kazinczy fellépte előtt még ortológus hajlandóságú Pethe Ferenc később szélsőséges neológusként magyarította a tudományos műszavakat; elsősorban a gazdasági szaknyelv művelője volt. Könyvei és gazdasági folyóirata (Nemzeti Gazda) magyarságra buzdítanak, számtalan nyelvi megjegyzést, fejtegetést tartalmaznak. Magyar Nyelvnyomozó címmel az új szavak ajánlására és megvitatására külön rovatot nyitott. Előszeretettel helyettesítette az „aggodt” szavakat frissekkel, a „minden áron magyarul” elv csapdájában felismerhetetlen, megjegyezhetetlen neveket javasolt. Szintén jelentős számú szemléletes és találó új elnevezéssel gazdagítja növényneveink sorát Barra István (Növénytan, 1841). Alig két évvel később lát napvilágot Bugát Pál Természettudományi szóhalmaza (1843). Az 1830-as évektől ő volt az ország legbuzgóbb nyelvújítója, a szómagyarító viták lelke. Sokat tett anyanyelvünk fejlesztéséért, ám lelkesedése többször elragadta, túlzásokba esett; merész újításai és szóalkotásai miatt sok támadás érte. Főleg gyógynövényekre vonatkozó számtalan új elnevezésének legtöbbje ma már megmosolyogtató, pl. *rövröp*, *cibak*, *csüing-büing*, *párducteve-nyakorján*, *karnyú*, *ússzakár*, *nyulga*, *végizga*, *hánygyök*, *érzékeny mozor*. Az efféle szavak elterjedésének többek között Móra Ferenc szabott gátat (pl. a Magyar Nyelvőr hasábjain).

Hasonlóan szélsőséges Kovács Mihály nyelvújítási buzgalma, 1300 oldalas terminológiai összeállítása a Növénybölcesség avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár (1845–1847). Több ezer új szóalkotása megmaradt ötlet szinten, közismertté váló elnevezés nem lett egyikből sem (pl. *gyomlálókapeded estifű*, *egykalászú székenülő*, *murokded bütykösfű*, *nedveslaki olajfakad*). Szintén ilyen sorsra jutottak Tótfalusi Miklós három kötetének (1847) névalkotásai (*esticse*, *csodász*, *érenc*, *lángor*, *győzelemvir* stb.). Valamivel mértéktartóbb, jobb nyelvérzékű szóalkotónak bizonyult Gönczy Pál, akinek rendszertani kézikönyve (Pestmegye és tájéka viránya) 1864-ben jelent meg.

A nyelvújítás korában a szakírók új szavak – néha tömeges – alkotásával és forgalomba hozatalával járultak hozzá a szókinész fejlesztéséhez, megtörtént a természettudományi szakszókészlet magyarítása. A magyar flóra kutatásának, a XIX. század második felében és később folytatott feltárásának, tudományos rendszerezésének óriási lökést adtak a nyelvújítás korának szerzői. A nomenklatúra, a növényvilág terminológiája, a rendszertani szakkifejezések egész sora nekik köszönhető. Ha olykor erőszakos szófaragásaikkal és idegenszerűsége-

geikkel átmenetileg el is távolították a szaknyelvet a köznyelvtől, az így támadt szakadék nem volt áthidalhatatlan. Elévülhetetlen érdemük, hogy a „szócsinálás” kívül a magyar írásbeliség régi forrásainak terminusait és a népnyelv növényneveit felkutatták, és a tudományos nyelv részévé tették. Máig ható úttörő munkásságuk, lelkes fáradozásuk eredményes volt. A szókincs változására, fejlődésére, gyarapodására nézve meghatározó tehát a botanika szaknyelvében is a felvilágosodás, a reformkor időszaka.

A XIX. század második felétől megszorodnak Magyarországon a flóraművek, neves botanikusok a szerzőik. Hazslinszky Frigyes (1818–1896) korának botanikai szaktekintélye volt. Hozzálatott a „magyar botanikai műnyelv tágításához és simításához”. Sajnos a magyar orvosok és természetvizsgálók temesvári gyűlésén kedvező fogadtatásra talált Javaslatok a magyar botanikai terminológia tárgyában című írásának nyoma veszett. Felfogását azonban megismerjük egy – 1877-ben Jurányihoz írt – leveléből: „Minden európai nemzet tudja termékeit a saját nyelvén megszólítani, miért ne kísértse meg a magyar is. A mi nem felel meg a nyelv törvénye szellemének, vagy helyet fog engedni a sikerültebbeknek, vagy megmarad jobbnak híján.” Talán születése és neveltetése következtében azonban Hazslinszky magyar nyelvérzéke nem volt egészen ép, és csak néhány alkotása lett használatos. Törekvése viszont mások számára példamutató volt.

Szorgalmasan járta és megfigyelte a természetet, hazánk számos vidékén fáradhatatlanul gyűjtött Simonkai Lajos (1851–1910) is, herbáriumra 7200 különböző termőhelyen gyűjtött 22000 fajt és fajtát tartalmazott. Először 1882-ben jelenik meg Növényhatározója. Nagy műve, az Erdély flórája (1886) 2230 virágos növényt sorol föl. Borbás Vince a népi elnevezések gyűjtésén kívül azok névadási indítékára is magyarázatot keresett. Botanizáló kirándulásain az elnevezések és a növények néprajzi vonatkozásaira szintén gondot fordított. Az utánuk következő generáció egyik jelentős alakja a botanikában Borbás Vince hallgatója, Moesz Gusztáv (1873–1946), akit egész munkássága alatt érdekeltek a tájszók, a növénynevek és a gombanevek. A népi elnevezések gyűjteményei mellett művelődéstörténetünk gazdagodását köszönhetjük Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Gárdonyi Géza és Móra Ferenc növényismeretéről írott cikkeinek.

A híres Hazslinszky Frigyes volt a nagybátyja, az ő eperjesi házában nevelődött és szintén nagy tudású botanikussá lett Mágocsy-Dietz Sándor, aki a magyar természettudományi műnyelv helyessége, szépsége és magyarsága érdekében is jelentős munkát végzett, értékes nyelvjárási növénynévanyaggal segített Jávorka Sándornak.

A tudományos nómenklatúra magától értetődően – a népi nevekkel ellentétben – nem csupán a hazánkban előforduló, azaz megfigyelt fajtákat foglalja magába. A nálunk ismeretlenekre is elnevezést kell találnia. A legutóbbi években igen sok növényekkel foglalkozó, általában gazdagon illusztrált könyv magyar fordítása jelent meg a hazai könyvpiacra. Nagy részük népszerűsítő munka. Általában észrevehető rajtuk, hogy a könyvüzlet mai követelményeinek kell megfelelniük, azaz ajándékkönyvnek is alkalmas, szép kiállítású, színes képanyaggal ellátott és praktikus információkat nyújtó jellegüket tartották a kiadók szem előtt. Az angol vagy német kiadások magyar változatainak fordítói, esetenként átdolgozói rengeteg idegen növénynek, egzotikus dísnövénynek kényszerültek magyar nevet alkotni. Nem is sikertelenül, noha előfordul, hogy néhány „új” nevük a magyarban már meglévő, egészen más növényt jelölő elnevezéssel azonos, és így csak a kerülendő homonim nevek számát szaporították.

A hazai névadás sok esetben indokolatlan. A Bouvardiát például egyik növényészótárunk *borvirágnak* nevezi. Azon kívül, hogy ez a terminus a nyelvjárásokban egy más növény neve, a névadás szemléleti háttere ugyanis egy hiedelem volt, ebben az esetben az így

jelölt növény egyáltalán semmi összefüggést nem mutat a névvel. Nem helyes, nem célszerű olyan növényeket, melyeknek nemzetközi elnevezése ismert botanikus, felfedező vagy más kimagasló személy nevét örökítik meg, semmitmondó névvel felruházni csak azért, hogy a növénynek nyelvünkben magyar neve legyen.

Gyakori eset, hogy egy-egy nemzetség neve több különböző növénynemzetség nevében is szerepel. Ilyen például a *Schoenoplectus káka* neve, mely több palkaféle nemzetségnevében (pl. *szürkekáka*, *csetkáka*, *tőzegkáka*, *iszapkáka* stb.) is felbukkan. Vagy a *szittyó*, *kosbor*, *sás*, *perje*, *here*, *kömény*, *mályva* stb. esetében, mely elnevezések önmagukban egy-egy nemzetség nevei, azonban – jelzős vagy főnévi összetételekben – közeli rokonságban álló nemzetségnevekben is előfordulnak, pl. *ujjaskosbor*, *agárkosbor*, *franciaperje*, *gyapjúsás*, *pöfeteg*, *tapló*, *csészegomba* stb.

A növénynevek eredet szerinti rétegződésének feltárása szoros kapcsolatban áll az egyes terminusok alakrendszerének leírásával, hiszen a képzéssel, összetétellel kialakult növénynevek nyilván magyar fejlemények, többségükben nyelvjárási szóalkotások. Ezeknek a népi elnevezéseknek kitűnő vizsgálatát végezte el a Kolozs megyei tájegység kalotaszegi nyelvjárásának kutatásakor Péntek János (in Péntek–Szabó: *Ember és növényvilág*. Bukarest, 1985). Az etnobotanikai monográfia zárófejezetében a népi növénynevek alaki felépítése szempontjából négy szerkezeti típust különít el: I. Egyszerű növénynevek, II. Képzett növénynevek, III. Összetett növénynevek, IV. Szószerkezetek. Eredetüket illetően az egyszerű nevek kis része ősi (uráli, finnugor, ugor) eredetű, jóval nagyobb a kölcsönelemek száma. A nemzetközi szavak mellett jövevényszavakat találunk, az átadó nyelvek elsősorban a latin és a szláv nyelvek.

A legtöbb növénynevünk pedig a magyar nyelv külön életében keletkezett. Az idetartozó terminusok Péntek János rendszerezése alapján hangutánzó vagy hangfestő szavak, szóhasadás eredményei, illetve hangátvetéssel, népetimológiával, elvonással (tapadással), tulajdonnév köznevesülésével, tiltó igealak főnevesülésével jöttek létre. Szintén magyar nyelvi fejlemény a metaforizációval létrejött tekintélyes számú elnevezés, melyek – noha mint összetételek váltak növénynevekké – botanikai terminusokként tulajdonképpen nem összetételek, csak morfológiai tekintetben. A képzett növénynevek sorában a deverbális névszóképzéssel alakultakhoz félig-meddig elhomályosult származékok tartoznak, és tapadás révén főnevesült igenévi származékok. Az eredetileg összetett növénynév jelzői előtagjai állandósult vagy alkalmilag használt nevekké válnak. A korábbi igenévi jelzőből önálló név keletkezik állandó tapadással, ráértéssel. Különösen gyakran megy végbe ez a folyamat amiatt, hogy az utótag kis információértékű, általános jelentésű. A kicsinyítő-becéző származékok száma aránylag csekély. Az *-i* képzős melléknévi jelző (az összetett nevekben is) rendszerint azt a helyet jelöli, ahonnan a faj vagy fajta származik, ahol kinemesítették, vagy ahol leginkább elterjedt. A jelzők fogalmi csoportjában a színnevek elég gyakoriak. Keletkeznek nevek tapadással, maga a jelzői előtag főnevesül. A legjellemzőbbnek tartott tulajdonság is főnevesülhet.

Az összetett növénynevek osztályozásakor az figyelhető meg, hogy a leggyakoribb összetéletípus az, amelyben az utótag nemzetségnév, a melléknévi jelző pedig fajt jelöl. Ezek körülbelül meg is felelnek egyébként a tudományos nomenklatúra latin elnevezéseinek, jelzős fajneveinek. Az etimológusnak arra kell választ találnia, hogy a melléknévi jelző mire utal, miért azt a jellegzetességet tartja a bizonyos jelölt növénynél fontosnak, kihangsúlyozandónak, milyen tulajdonság alapján nevezi meg a növényt. Releváns lehet valamely növényrész (mag, virág, gyökér, törzs, gumó, termés) színe, formája, az egész növény alakja, szaga, felülete, a levél formája, mérete, a gyümölcs keménysége, megjelenési formája, íze stb.

Több melléknévi jelző metaforikusan fejez ki a növénnel kapcsolatban minősítést. A jelzők mind szűkítik az alaptag fogalmi körét, a megkülönböztetés általában a legjellemzőbbnek tartott tulajdonság megnevezésével történik. Esetenként bonyolult körülírásokat is találunk. A jelzői előtag főnevesülhet. A növényneveknél általában az előtag metaforikus. Az utótag végleges tapadásával vagy alkalmi elmaradásával jön létre a növénynév. Az antropomorf és zoomorf terminusok mellett lehet az összetett növénynevek előtagja mitikus lények neve (*ördögfü, angyalvirág*), évszakok neve (*őszirózsa, tavaszcsengő, nyárfa, téltemető*), de a tárgyi világ is jelen van (ruhadarabok elnevezései: *kalaplapu, kesztyűvirág, papucskosbor*; élelmiszerek: *tojásbogyó, borvirág, cukorborsó, cukorrépa, laskagomba, kenyérgomba, sörretek, vajkörte*; díszek, díszítésre használt anyagok: *bársonyrózsa, bojtvirág, gyöngyvirág, pántlikafű*; eszközök nevei: *baltacim, kapadohány, mécsvirág, korbácskaktusz, kaszanyúg, sarlófű, tölcsérfürt*; harci eszközök: *lándzsafa, nyíllevél, kardvirág*; anyagnevek: *papírsás, tollbuga, aranyvirág, vasfű, kővirág, homokhúr*; természeti elemek: *jégcsapretek, lángbokor, hócsalán, szélfű, tűzliliom, hópehelyvirág*; égítetek nevei: *napmák, naprózsa, holdviola, holdruta, csillagfürt, csillaghúr, vénusz-fodorka*). Morfológiai megkülönböztető jelző az *apró, kis, nagy, tövises, fehér, sárga* stb. Megkülönböztető ökológiai jelző például a *mezei, vízi, mocsári, tavaszi, erdei* stb. Az összetétel első tagja lehet igenévi jelzős terminus [célvizonyt kifejező, megkülönböztető, faj(ta)jelölő], lehet tárgy, időhatározó, helyhatározó, felhasználásra, érési, virágzási időre, származásra vagy termőhelyre vonatkozó, az utótaggal jelölt növény(rész) okozta hatásra utaló, tulajdonnév stb.

A tudományos, mesterséges névadás, a szakszavak létrehozása mellett továbbra is élő hagyomány a népi névadás, a spontán névalkotás. A nevet adó közösség a jelölt növény megjelenésére, színére, alakjára stb. utalva – a számára fontos tulajdonságokat szem előtt tartva – szigorú szabályok nélkül, néha pontatlan természetismerettel ugyan, de jó megfigyelőképességgel, szellemesen írja le a fajtákat. Sajnos a tipikus vonások, melyeken a nevek alapulnak, nem kizárólag bizonyos fajtákra jellemzőek, ezért ezeknek a tájnyelvi elnevezéseknek az átvihetősége, fölcserélhetősége, jelentésváltozása meglehetősen gyakori. Előfordul, hogy egy-egy növénynek húsznál is több nevét tartja számon a szakirodalom. Főleg a vadon élő növényeknek változatos a terminológiája. Másrészt egyetlen név is jelölhet sok különféle növényt. Az elnevezések mögött különböző nyelvi szemlélet, képalkotás, több áttételen nyugvó botanikai forrás, idegen nyelvből való átvétel, fordítás áll. Legrégibb természetett növényeink, kultúrnövényeink esetében azonban tájegységenként azonos, az irodalomban is egységes a terminológia (*köles, alma, zab, dió, árpa, búza, rozs*). Ezek jelentése nem változott. Az újabbakat azonban ismét csak komoly terminológiai gazdagság jellemzi. Péntek János megállapítása szerint: ha összehasonlítjuk a növénynevek tudományos terminológiai és nyelvjárási jelentéseit, föltárjuk a nyelvjárási szókinccs egy részének poliszemantikus összefüggéseit. A gyakori csoportnévi értelmezés, a homonim és szinonim nevek, a kultikus és kereskedelmi elnevezések, a kiveszett, már elfelejtett gazdasági, kertészeti szakkifejezések komoly gondot jelentenek a nevek azonosításánál.

Ha a népnyelvben egy fajtát egyetlen névvel jelölnek, amely mindenütt ismert, ez a biztos ismeretre utal. Általában azonban soknevűek a fajták, a szinonimitás mértékét a jelölt fajta és a jelölésre használt terminusok aránya mutatja. Akárcsak a poliszémia, a szinonímia sem igazi rokonértelműség ebben az esetben, mert az ugyanarra a fajtára vonatkozó nevek nem ugyanannak a közösségnek a nyelvében használatosak. Tájegységenként, különböző vidékek tájnyelveiként mutatnak változatos képet. Ezért inkább földrajzi heteronimáknak kell tekinteni ezeket, nem szinonimáknak. A növénynevek szemantikai megterheltsége, az, hogy hány jelentésük van, az ismertség biztosabb vagy bizonytalanabb jellegét mutatja.

Az etimológiai típusok

Alapnyelvi eredetű növényneveink

Parentális egyezéseket, azaz ősi örökségű uráli vagy finnugor növényneveket a magyarban viszonylag keveset lehet kimutatni, hiszen a mezőgazdaság a magyar nép önálló életében elsajátított, letelepedéshez kötött, időben lényegesen később kialakult gazdasági ág. A vándorlás korában, majd a honfoglalás idején megváltozott geobotanikai környezet és az új gazdasági körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy nyelvünk sok új növénynévvel gazdagodott; a növényvilágra vonatkozó régi elnevezések nagyobb része ugyanakkor szókészletünkől kiveszett. Ősi eredetű növényneveink: *fű, nyár, nyír, eper, fa, fagyal, hárs, fűz, fenyő, szil, meggy, hagyma* stb.

Magyar alakulatok

Szarvas Gábor véleménye még az volt (Nyr. 22: 151), hogy a növényvilág magyar nevei, „az egész nomenclatura alig egynehány számot tevő kivétellel idegen népek ajándéka”. Ez többé-kevésbé legfeljebb egyszavas genusneveinkre igaz, fajneveink túlnyomó többsége belső nyelvi fejlemény. Ezek részben szóalkotással (képzéssel, összetétellel, elvonással, összerántással stb.), részben szószerkezetté válással létrejött növénynevek, ilyen a botanika nevezéktanának nagy többsége.

Nagy részüket – a jelentés alapján – csoportosítani lehet. Egész sor szemantikai kategória állapítható meg, melyek alapjául a jelölt fajok morfológiai, ökológiai jellemzői szolgálnak. Az általános és összehasonlító leírások formára, színre, felületre, ízre, szagra, előfordulásra stb. vonatkoznak.

A belső keletkezésű szókészlet egy csoportját a szóteremtéssel keletkezett szavak alkotják. *Indulatszóval* csak kevés növénynevet képeztek. Ilyen a gyógynövényekről hasznos könyvet írt Zelenyák János balszerencsés névadása, a *noszafű*, melyet a szemérmes plébános az Orchis morio *nőszőfű* elnevezésének kerülésére alkotott. *Hangutánzó szóval* képzett például a *csattanó maszlag, csöngő, puffogató, csörgőfű, pitypang, pukkantó dudafürt, pöfeteg gomba, csattogó eper*. Annál több a szóalkotással keletkezett szavainkkal alkotott növénynév. Sok az összetétel; már a régiségben is találunk az alárendelő összetételek között például határozós [*napranezo fy* (Murmelius)] vagy minőségjelzős összetételeket [*kurteul fa* (Tihanyi alapítólevél), *sárga répa, fehér répa* stb.].

Belső keletkezésű növényneveink nagy része tájszó. Ezeknek az idők folyamán megváltozhatott a nyelvben betöltött szerepe, egyes elnevezések közszóvá emelkedtek vagy fordítva, köznyelvi szavak szorultak vissza nyelvjárási szóvá. Azaz a belső keletkezésű szavak a nyelvterület valamely szűkebb részlegén, valamelyik nyelvjárásban születtek. A magyarban idővel megerősödő egységesülési folyamat, a köz- és az irodalmi nyelv kialakulása vetett véget annak, hogy a nyelvtörténet a nyelvjárások története legyen, és minden magyar szó tájszói jellel induljon útjára. A növénynevek keletkezéséről területi-nyelvjárási szempontból az állítható, hogy ezek többnyire egygócú, egy helyről kiinduló tájszavak.

Népetimológiás alakulatok

Szóalakító tevékenység eredményei; a népetimológia analógiás következtetés, népnyelvi sajátosság. A növénynevek körében is érvényesül, azaz a nyelvérzék a számára homályos,

jelentéstartalmat nélkülöző szavakat „értelmesítette”. A növényneveknél azért is gyakori, mert számos elnevezés elszakadt rokonaitól.

Az idegen eredetű növénynevek szintén rokontalanul állnak. A nép eltanulta, átvette, de értelmetlennek találja. Ilyenek a nyelvújítás korának új elnevezései is, melyek idegenek maradtak. Elferdítve, valamelyik más szóval kapcsolatba hozva „értelmessé” válik. Pl. *cingróf*, *csiri-csuri (szőlő)*, *Áron szakálla*, *baltacin*, *belekenyér*, *sárkerék*, *csókarépa*, *garádicskóró*, *keménymag*, *kertifíjól*, *mariskafa*, *nagydragula*, *tubarózsa*, *bölenyvirág*, *kopottnyak*, *pogányka*, *egérfa*, *Török Bálint alma*, *csuka*, *pergament körte*, *keménymag*, *borköles*, *borrágó*, *csikószőlő*, *pacsirtagomba*, *lócérna*, *madárgyökér*, *kálmánkörte*, *bércsalma*, *bűrösalma*, *liglóg szilva*, *rengő szilva*.

Jövevényszavak

Egyes jövevényszavainknak idegen nyelvi előzményeire, megfelelőire gazdag összehasonlító nyelvi anyag áll rendelkezésünkre, másoknál lelkiismeretes kutatással is csupán szét-szört, semmitmondó adatokat találunk. Az előbbi esetben természetesen csak a kérdéses etimológia szempontjából legfontosabbnak tartott adatok válogatása közölhető.

Ha egy növény más-más kultúrkörök felől hatol be, akkor a nyelvterület különböző részein más-más szó válik használatossá az illető növény jelölésére. Ez történt a XV. században különböző utakon hozzánk került *Fagopyrum* esetében, amelynek neve mindjárt három tájszó: *hajdina*, *tatárka* és *pohánka*. Ráadásul a keleti nyelvterületen még hozzájött a XVII. században ennek a növénynek egy új, román eredetű elnevezése, a *haricska*. Hogy később azután melyik szó hatóköre nő meg, elterjed-e általánosan egyik-másik, köznyelvivé emelkedik-e, az elsősorban művelődéstörténeti körülményektől függ. Így szorította ki a régebbi *törökors* elnevezést a délszlávból átvett és rendkívül gyorsan terjedő *paprika*. De tájszó volt korábban a *bükköny* és az *orgona* is!

A növénynév-nómenklatúra a történelmileg és/vagy területileg is szorosan egybekapcsolódó nyelvi ligában – a rokon nyelvekkel ellentétben – jelentős szóképzletbeli hasonlóságot mutat. Különösen a történelmi Magyarország területén kell erős német (részben nyelvjárási) hatással számolnunk. Számos török, illetve szláv eredetű nevet is átvettünk. A közép-európai nyelvek egymásra hatása, egyes szavak közkinccsé válása figyelhető meg a magyar és a szlovén, szerbhorvát, román és szlovák nyelvek areális vizsgálatánál. Az átvétel iránya gyakran csak több környező nyelv összehasonlító vizsgálatával dönthető el.

Előfordul, hogy valamely növénynév jövevényelemként való magyarázatánál jelentésbeli probléma merül föl, azaz más fajtát jelöl az átvétel alapjául szolgáló idegen nyelvi elnevezés és mást a meghonosodott kölcsönszó. Az átfedések, jelentésváltozások, fajták összetévesztése miatt azonban etimológiailag sokszor közömbös lehet, hogy az átadó nyelv pontatlan vagy akár téves jelentésű szót közvetít. Sok példa akad a fordított irányú átvételekre, hiszen a magyarból is átkerült jó néhány növénynév idegen nyelvekbe.

H. Koziol megállapítása szerint (in *Orbis Bulletin int. de Doc. linguistique*. Tom. 13: 50) ha egy nyelv szókincsébe sok idegen szóképzleti elem hatol, illetőleg épül be, ezzel kedvező feltételei teremthetnek meg a szinonim kifejezések keletkezésének. A szókölcsonzés folyamatában nyomon követhető a szinonimavonzás, az attrakció törvénye, azaz ha egy fogalomnak több neve van, ez vonzza a kölcsönszót, mint lehetséges új szinonimát. Még fontosabb a szinonimadifferenciálódás vagy disztribúció érvényesülése. Pontosabb különbségtételhez kölcsönöz a nyelv vagy egy nyelvjárási új szót.

Szláv jövevényszavak: az idegen környezetbe került magyarságnak a környező szláv népekkel való érintkezésének eredménye a tekintélyes mennyiségű átvétel. Ez a növénynevekre is vonatkozik. Szláv eredetűek pl. a *gomba, bab, cékla, dinnye, kapor, rozs, zab, mák, beléndek, lapu, varádcis, borostyán, moha, bodza, jegenye, cser, galagonya, lencse, laboda, len, uborka, Barack, cseresznye, retek, szilva, répa, köszméte, málna, szamóca, kadarka, hajdina, naspolya, boróka, gabona, repce, káposzta, murok, berkenye, jávor, luc, juhar, szittyó, páfrány* stb.

Török jövevényszavak: *alma, árpa, búza, dió, borsó, szőlő, bükk, csalán, gyékény, káka, komló, kóris, gyertyán, torma, kökény, kender, kajsz, som, körte, üröm, bojtortján, kóró, kikerics ~ kököröcsin* stb.

Latinból átvett jövevényszavak: *bazsalikom, zsálya, ibolya, cédrus, mályva, liliom, menta, rózs, ruta, citrom, gyömbér, levendula, majoránna, petrezselyem, akác, pálma, viola, platan* stb.

A német az átadó nyelv az alábbi jövevényszavak esetében: *bükköny, puszpáng, karalábe, rizling, karfiol, ringló, N. himpér, kel, krumpli, spenót, ribizli.*

Az olaszból való a *füge, narancs, datolya, rizs, mandula, egres, articsóka, spárga.*

Francia eredetű sok szőlőnevünk: *medoc, cabernet, sauvignon, chardonnay, furmint, merlot*; továbbá szintén a franciából átvett a *paraj*.

Az angolból származik a *grépfrút*.

A románból való az *áfonya*, a N. *kokózza, pipirig, dobronyika, trifoj, bosztán, vinet, árdé, fuszujka, alakor, málé, buszujok.*

Nemzetközi vándorszó a növénynevek között például a *jácint*, az *ánizs* és a *rezeda*.

Tükörfordítások

A nálunk nem honos, új fajok szükségszerűen szakemberektől kaptak neveket, de tükörszavak megalkotása közvetlen, spontán népi átvételek során is történt. A névadás alapja többnyire az idegen nyelvi név volt. A tudatos fordítások, mesterséges alkotások, számos nyelvújítási alkotás a szaknyelvi használat köréből fokozatosan terjedt szét szélesebb használatúvá.

A legtöbb tükörfordítás német mintára született, miután a tudomány nyelve a latin után sokáig a német volt. A magyar elnevezéseket is német nevekkal értelmezték. Alapvető botanikai, szőlészeti művek jelentek meg németül, ezek nyomán sok német mintára alkotott, de a magyar nyelv szabályainak megfelelő, jó tükörfordítás keletkezett.

Az átadó-átvevő nyelvek viszonya azonban nem mindig világos, az átvétel iránya sok esetben nehezen dönthető el. Esetleg a környező nyelvek vizsgálata segíthet.

A tükörfordításoknál fennáll természetesen az azonos szemléleten alapuló párhuzamos névadás lehetősége. A különböző nyelveket beszélők gondolkodásának analóg volta a nyelvi kölcsönhatás rejtettebb megnyilvánulásaként tükörszókat, tükörkifejezéseket hoz létre. Vagyis előfordulhatnak közöttük azonos szemléletű, de külön, független nyelvi névadások. Pl. *libatop, libaláb, rókafarkfű, egérfül, lúdláb, nefelejcs, ökörnyelv, kígyónyelv, kékfrankos, hárslevelű, ökörszem, kis békafű, bakszarv, földi füst, férjhiúség, hollóláb, pásztortáska, ebnelv, Salamon-pecsét, Szent János füve, tavaszi első virág, disznósaláta, ragadványfű, gólyaköröm, kőfali ruta, fecskéfű, királygyertya, gyapjúfű, zsidócseresznye, kutyahagyma, poloskafű, gilisztafű, vasfű, tyúkhúr, medvetalp, macskafű, szívű, tüdőfű, leopárdorchidea, légyfa, majomfazék, medveszilva, lepkecserje, légyvirág, macskafül, molykirály, moszkítófű, rezgőfű.*

Gyakran találkozunk olyan elnevezésekkel, melyek idegen nyelvi mintára alkotottak ugyan, ám csupán részfordítások. Ilyen például a szaknyelvi *kecskeszemű tölgy*, mely a

német *Ziegenbart-Eiche*, azaz 'kecskeszakállú tölgy' részfordítása vagy a *timótfű* (latin *herba Timothy*, angol *timothy grass* 'ua.').

A néprajzi kutatás fontos területei a termelő gazdálkodás, a növények felhasználása a népi iparban (kosár-, seprű-, olaj-, festék-, gyantakészítés, fafeldolgozás), a növények szerepe a táplálkozásban, gyermekjátékokban, a gyógyításban, egészségmegőrzésben, végül a növényekhez fűződő babonák föltárása. Néprajzi szempontból fontos (és esetleg csak úgy magyarázható) a növények összetett neveinek felhasználásra, értékesítésre (*kosárfűz*, *ostornyélfa*, *gyermekláncfű*, *vetéllővögy*), táplálkozásra, állati eledelre (*sörárpa*, *takarmánytök*, *tyúkhúr*, *madárköles*, *szamártövis*, *rucaöröm* stb.) vonatkozó előtagja. Utalhat az összetétel előtagja gyógyászati felhasználásra [pl. *pattogzófű* (ha valakinek a lába *kipattog*, azaz apró fölpattogzó sebekkel van tele), *fülfű* stb.]. Lehet az összetétel vallási preferenciát tükröző, szimbolizált dolgot jelentő, biblikus jelkép-jellegű elnevezés (*golgotavirág*, *istenfa*, *Jézuscsalán*, *szentjánoskenyér*, *Isten kegyelme fű*, *Isten lova farka*, *Isten átkozta fű*, *Isten kenyere*, *ördögrokolya*, *ördögbordája*, *ördögsekér*, *ördögharaptafű*, *ördögoldal*, *szépasszony füve*, *borszorkánykása*, *boldogasszony csipkéje*, *boldogasszony mentája*, *bába kalács*, *bába fésű* stb.), esetleg népszokásra, hiedelmekre utaló. Ilyen a virágvasárnapi barkaszentelés *cicamaca-fája*, rossz szellemek távol tartására szolgál a *boszorkánytüske* és az *ördögtüske*, felvonuláskor a számár nyakába akasztott *Caltha palustris*ből font koszorú a *szamárvirág*, s előszeretettel a sírra ültetett *sírvirág*. A termés bőségére vagy gyengeségére következtetnek egy erdőszéli virág bimbójának négyféle – búza, kukorica, árpa és szőlő alakú – kis részecskéjéből, ez a *jósfű*. A *sérülfű* 'Mercurialis annua' a gyermek sérvének borogatásához jó, a *tejfőfűvel* 'Tragopogon maior' a tejes fazekat mossák, hogy a tejnek nagyobb föle legyen, a *földi szappannal* 'Parietaria officinalis' mosnak, a *Szent István virágról* az a hiedelem terjedt el, hogy csak egyetlen éjszaka, Szent István éjjelén virágzik, és aki megtalálja, megleli vele a rejtett kincset. A *vasfű*, *lakatfű* nevek magyarázata az, hogy a néprajzi gyűjtés szerint ezek a növények zárnító füvek hírében állnak. A tenyér bőre alá forrasztva tulajdonosát képessé teszi arra, hogy pusztá érintéssel bármilyen lakatot, zárat felnyisson. Néhány adat szerint viselője láthatatlanná is válik. Használatát a betyároknak, tolvajoknak, betörőknek tulajdonították. Történelmi eseményre utalnak a *forradalmi fű*, *forradalmi tövis*, *Kosutfű* népi elnevezések.

A csodás erejű füvekről írta Ipolyi Arnold (Magyar mythologia. Pest, 1854), hogy a néphit szerint: „bizonyos időkben, különösen Szent György vagy János éjén – tehát épen a napfordulati pogány ünnepek alkalmával – megszólal a fű, s meg mondja mi hasznát lehet venni, hasonlóan szólnak a növényekkel a hősök, a füvek megértik beszédüket, mint Lászlóét, kinyilatkoztatják viszont nekik saját csodás erejüket, mint *Csaba íre*, *László füve*”.

A növény morfológiai sajátsága volt a névadás alapja a *szégyenvirág*, *szeméremvirág* esetében (fehér ernyős virág, közepén kis piros folttal). Vagy például Gálospetriben a borszerető emberek nem engedték hazavinni a *borvirágot* (*Filipendula vulgaris*, azaz koloncos bajnóca), mert attól tartottak, hogy megvirágosodik a bor tőle stb. Számos más növénynevünk is hasonló hiedelem alapján jött létre. Persze fordított esetet is ismerünk: a név nyomán, a név magyarázataként alakult ki a hiedelem.

Néha a neveknek is mágikus hatása van, egy-egy növény sorsát is befolyásolják. Mint Péntek János írta kalotaszegi tapasztalatai alapján: „Ha egy növénynek trágár, illetlen neve van, lehet akármilyen szép, senki sem szedi le, senki nem díszíti vele a lakását” (Honismeret, 1979).

Borbás Vince folyamatosan gyűjtötte a népi elnevezéseket, vizsgálta, hogy azok milyen népi szemléletet tükröznek. Ő írta a Pallas lexikon botanikai címszavainak többségét, ezek kidolgozásánál körültekintően figyelembe vette a növények néprajzi, művelődéstörténeti és ipari-gazdasági jelentőségét. Némelyik címszó valóságos kis néprajzi tanulmány. Borbás

etnobotanikai munkássága igen sokrétű és gazdag, mintegy 850 megjelent írását tartjuk számon. Ezekben számtalan értékes néprajzi megfigyelés, gazdaságnéprajzi fejtegetés lap-pang. Foglalkoztatta a festőnövények kérdése, részletesen ír a népi virágkultuszról is, tudósít a ruhadíszítésről, szokásokról, hiedelmekről. Továbbá a főzeléknövényekről, a népi gyógyászat gyógyfüveiről, árucikknek alkalmas növényfélékről, temetői dísznövényekről. A nép gazdag botanikai szókincséből Borbás magyarázataiban néprajzi megfigyelések eredményeként kapunk megfigyeléseket, a névadás lehetséges indítékára adalékokat.

Sok érdekes adalékot találunk a Magyar Néprajzi Lexikon öt kötetében is, melynek növénytémájú szócikkeit – Hoppál Pál, Kósa László és Vajkai Aurél mellett – Gunda Béla írta. [A magyar népszokások növényi jelképeit lásd még Dömötör Tekla A népszokások költészete című könyvében, illetve Vajkai Aurél A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtoma-join című monográfiájában (NéprÉrt. 33).]

A népnyelvi növénynevek között elég gyakori az ördöggel kapcsolatos elnevezés. Azt a növényt, amely hasznára volt az embernek, bajában, betegségében gyógyhatásával segítségére volt, arról a természetfölötti lényről nevezték el, akihez örömben, bánatukban, szenvedésükben vagy rettegésükben menekültek. A kereszténység hatása alatt a pogány istenekről, az ősi mitológia személyeiről elnevezett növények más nevet, keresztény névadót kaptak. És természetesen a gonosz szellemekről s azok legfőbb megszemélyesítőjéről, az ördögről is elneveztek jó néhány növényt. Egyrészt azért, hogy távol tartsák maguktól a rosszat, másrészt, hogy kifejezésre juttassák a növény szokatlan alakját, bűvösnek hitt, ártalmas tulajdonságát.

A gyógynövények egy része már nevében utal arra, hogy milyen betegség megelőzésére vagy gyógyítására használható (pl. *sömörfű*, *koszfű*, *méregvonófü*, *kígyómarást gyógyító fű*, *ínyújító*, *gyújtóványfű*, *tüdőfű*, *gilisztafű*, *sebfű*, *nádrafű*, *fülfű* stb.). Többféle növény neve is lehet például a *májfű*, *sebforrasztó fű*, *fekélyfű* vagy *tüdőfű*. Az ilyen elnevezésű növényeknek egykor – mint latin nevük is bizonyítja – gyógyító erőt tulajdonítottak. Bár gyógyító szerepük esetleg nincs is, szép, hogy nevükben megőrzi hajdani szerepük emlékét, felhasználásuk történetét. A növényi gyógyítás szakemberei, a füvesek, a „fües néni” már igen régtől nagy becsben álló gyógyítók, javasasszonyok voltak. A *füves* első írásos említése 1561-ből való.

A füvek gyűjtőfogalmába a gyomnövények, a kerti növények, és a különféle növényrészek egyaránt beletartoznak. (*Fű* szavunk ősi, ugor kori örökség; vö. vogul T. *pãm*, Szo. *pum*, osztják V., O. *pam*, Ko. *pom* `fű, széna'. A *füvesz* nyelvújítási alkotás.) Legfontosabb a népi orvoslás terén a szerepük, de használatosak voltak ezenkívül szerelmi varázslásra (*bagzófű*, *agármony*, *kankalin*, *zsálya* stb.), a szerencse biztosítására (*fekete nadály* a kertbe ültetve), a villám elhárítására (*kövírózsa*), zár kinyitására (*vasfű*), féregűzésre (ereszbe tűzött *úrnapisátorfű*), vihar megelőzésére (ablakba kitett *ezerjófű*), hajnövesztő szerként (*márialen*), tetű- és bolhahirtőként (*bolhaűzőfű*, *bolhahalál*, *tetűfű*), alkalmazták továbbá rontó célokra is (*nadrágulya* a haragosok küszöbe alá ásva), vagy éppen a rontás elhárítására (*csalán*, *ökörfarkkóró*, *üröm* stb.). Használatuk sokszor kémiai-biológiai erejükön alapul, hatóanyagaikra épül. Az erre vonatkozó népi tudásanyag évszázadok paraszti tapasztalatain alapul, részben azonban a népi gyógyászatba leszivárgó hivatásos orvostudomány ismerettárából ered. Előszörként Basel város orvosa, Theophrastus Bombastus Paracelsus von Hohenheim (1493–1541) tanította, hogy a kémia feladata a betegek számára a gyógyszereket előállítani, mivel az élet-folyamatok főleg kémiai folyamatok. Talán nagyobb szerepe volt azonban a füvek használatának hagyományossá válásában a különböző néphiedelmeknek. A gyűjtési időpontok megválasztása, a szedés előírásai, a megtaláló személy megválasztása feltétlenül

erre enged következtetni. Néhány fű neve természetfeletti lényekre utal, ezeket nevük miatt tartják hatásosnak. Még hozzá attól függetlenül, hogy ezek az elnevezések területileg nem egységesek. Más vidéken nem ugyanazt a növényt jelölik (*angyalfű, istenfű, szentjánosfű, szentantálvirág* stb.).

A vadnövények elnevezésével szemben kultúrnövényeink terminológiája sokkal egységesebb. Legrégibb termesztett és fogyasztott növényeinknek meglepően azonos és állandó a neve. Ugor kori *köles*, ótörök *árpa, búza, alma, dió* stb. szavaink az egész történelmi Magyarország területén azonosak. Ugyanez vonatkozik az egész magyar nyelvterületen ismert régi *zab* és *rozs* vagy *káposzta* és *reték* szavunkra. Ennek alighanem az az oka, hogy az átadott, fennmaradt szó a növényvel együttesen egyetlen hullámban érte el kultúránkat, egyidejűleg terjedt el a gazdálkodásban, és honosodott meg neve nyelvünkben. Nyelvünk számos jövevényszavának eredetét régóta kutatják. A más nyelvekből átvett növényneveinket illetően szintén ez a helyzet, már régi fűvészeink (Melius, Csapó, Benkő, Földi) is utaltak egy-egy magyarban meghonosodott, de idegen név származására. Amikor Baróti Szabó Dávid *Kisded szó-tár* című munkájának második kiadása 1792-ben megjelent – amely a szerző szerint „Ha a’ reménylett segedelem ... el-érkezett volna, nagyobb tökéletességre ment volna. Nem találkozott (ezt fájdalom nélkül nem említhetem) igyekezetemnek egy Elő-mozdítója-is; ki-fogván Tiszt. P. Dudási Antalt, a’ kinek anyai nyelvünk mellett való szíves törekedését eléggé nem ditsírhetem” – a szerző már csillaggal megjelöli az olyan szavakat, amelyek szerinte etimológiailag más (átadó) nyelvekből magyarázhatók. Szótárának végén öntudatosan azt írja, hogy „Azok mellé, a’ mellyek Ország-szerzte szokásban vannak, azért tettem az említett jelt, mivel atyafiságosok más idegen nyelvvel. Vaj mi sokat számlálhattam volna elő még ezekenn kívül! – Mellyik Rész költsönözte légyen a’ másiktól? én azt most itt nem feszegetem: azt tudom, hogy egy nyelv sem kérkedhetik azzal, hogy ment minden abajdotztól. Ha a’ Német illy bátorsággal fel-jegyezné a’ más Nemzetekkel rokonos számtalan szavait, bezzeg nem merne semmit-is szemünkre hányni.”

A növénynevek egy része tulajdonnévvé vált; földrajzi, illetve személynévvé alakult át. Egy-egy növényfaj indítéka lehet a hely (hosszú életű) megnevezésének; növénynevek gyakran adtak közszói alapot földrajzi helymegjelöléseknek, határneveknek: dűlőnévnek, dombnak, hegynek, tónak, folyónak, településnévnek. Az egyik növény tömeges jelenlétével, illetve a szomszédos területről való hiányával, a másik ritka előfordulásával, egyszerű megjelenésével vagy a tájból való kiemelkedésével jut névalkotó szerephez. De a paraszti gazdálkodásban betöltött szerepe révén is válhat helynévi elemmé. Ilyen földrajzi név például *Borsod, Somod, Mogyoród, Diósd, Parajd, Nyárad* (-d képzővel: ’borsban, somban stb. gazdag’), *Szilágy* (*szil* ’Ulmus’; *ágy* ’völgy’), *Cserhát, Bükk, Eger, Fűzfő, Nádudvar, Nádasladány, Nádas, Almáskamarás, Magyaralmás, Almás, Dinnyés, Eperjes, Meggyes, Fenyves, Gyékényes, Szilvás, Szilvásvárad, Gyékénytő, Kendertő, Rózsadomb, Nyírség, Bükkábrány, Bükkszék, Cserkút*. Egyedül Budapest utcanevei között 365 növénynévi eredetűt talált Hajdú Mihály (NytudÉrt. 87). Az egyes fajták, valamint a közismert virágok nevének felhasználása igen gyakori, kellemes hangulatuk és amelioratív jelentéstartalmuk miatt. De kevésbé ismert növényekkel is számos utcanév keletkezett. A helynévképzésben szinte minden lehetőséget felhasználnak egy-egy név megalkotásához: a szótótlól akár a három, négy tagból álló szerkezetekig minden megtalálható. A képzők, jelek, ragok, névutós, melléknévi igeneves szerkezetek, szintagmatikus változatok köréből jönnek létre a helynevek. Földrajzi nevekkal foglalkozó tanulmányok igazolják, hogy alföldi területen elsősorban termesztett növény adja a legtöbb növényneves helynév alapját. Főként a gyümölcsfák aránya jelentős. Hegyvidéken jóval több növényfajról neveztek el területeket,

határrészeket, hiszen a növényzet ott sokkal változatosabb. Elsősorban – gyakoriságuk alapján – vadnövények jutnak fontos szerephez a helynévadásban. Szinte minden területen magas százalékban szerepel a *tölgy*, *cser*, *nyír*, *nád*, *nyár*, *szil*, *dió*, *mogyoró* stb. Vizes helyeken, például a Szigetközben kiemelkedő a *fűz* gyakorisága. Természetesen borvidékeken, mint például az egri járásban vagy a Balaton-felvidéken a *szőlő* előfordulási aránya a legnagyobb.

Növényi eredetű személynév (keresztnev) az *Árpád*, *Jácint*, *Pálma*, *Verbéna*, *Kamélia*; kedves szokás a nők virágoktól átvett keresztnéve: *Virág*, *Rózsa*, *Imola*, *Viola*, *Ibolya*, *Narcisz*, *Azálea*, *Amarilla*, *Fűzike*, *Róza*; családnév a *Makk*, *Bors*, *Káposztás*, *Bokor*, *Fa*, *Búza*, *Borsó*, *Torma*, *Babos*, *Nyíri* stb.

A ragadványnevek között külső tulajdonság alapján kap nevet a magas ember (*jegenye*), az alacsony (*tökmag*), a sovány (*kóró*), fejformára utaló a *bogyó*, *körte*, *dinnye*, *káposzta*, *uborka*, *kókusz*, hajsziúra a *pipacs*, az orr alakjára a *krumpli*, belső tulajdonságokra a *tökfej* 'buta', *mimóza* 'túlérzékeny', *citrom* 'rosszkedvű' stb.

A világirodalomban számtalan írás, vers született az egyes növényekről. A magyar irodalomban sem csupán Tompa Mihály virágregéi ilyen témájúak, más költőink is megénekeltek a legtöbb fát, bokrot és a füveket, virágokat. A kötet szócikkeiben szereplő versek, versidézetek egy részét Surányi Dezső válogatta *Lyra florum* című, mitológiai adatokban is igen gazdag könyvébe (Tankönyvkiadó, 1987).

Növényneveink szólásokban, szólásmondásokban is fölbukkannak; pl. „csalánra pèsélt” (Erdély) 'rosszkedvű', „vérré válik benne, mint barátban a lencse”; „fügét mutat”; „egy gyékényen árul valakivel”; „kihúzzák alóla a gyékényt”; „illa berek, nádak erek”; „kákán is csomót keres”; „a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon”; „fizet, mint a köles”; „mehet Kukutyinba zabot hegyezni”; „orrod tőle fokhagymás”; „borsot tör az orra alá”; „tormát reszel az orra alá”; „learatja a babért”; „csalánba nem üt a ménkű” stb.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELEK JEGYZÉKE

aln. = alnémet	kfr. = középfrancia
alt. = altaji	kipcs. = mameluk kipcsak
ar. = arab	kkalp. = karakalpak
baj.-osztr. = bajor-osztrák	kum. = kumük
balk. = balkár	le. = lengyel
bar. = baraba	litv. = litván
bask. = baskír	lp. = lapp
blg. = bolgár	mac. = macedón
convar. (convarietas) = fajtacsoport	md. = mordvin
cv. (cultivar) = fajta	E. = erzä
cs. = cseh	M. = moksa
csag. = csagatáj	N. = népnyelvi, nyelvjárási
cser. = cseremisiz	ném. = német
csuv. = csuvas	ófn. = ófelnémet
e. lat. = egyházi latin	ófr. = ófrancia
elav = elavult	óm. = ómagyar
fgr. = finnugor	or. = orosz
fi. = finn	oszm. = oszmán–török
germ. = germán	osztj. = osztják
h. = horvát	DN. = demjankai
heb. = héber	Fil. = fili
hn. = helynév	Irt. = irtisi
holl. = holland	J. = jugáni
i. h. = idézett hely	Kam. = kamini
i. m. = idézett mű	Kaz. = kazimi
irod = irodalom	Ko. = kondai
J. = jelentés(ek)	Kr. = krasznojarszki
k. lat. = középkori latin	Likr. = likriszovszkojei
kaj-h. = kaj-horvát, a szerbhorvát nyelvnek egy nyelvjárása Szlavóniában	Mj. = malij jugáni
kalm. = kalmük	Ni. = nizjami
karacs. = karacsáj	O. = obdorszki
karj. = karjalai	Szav. = szavodnijai
kárpukr. = kárpátaljai ukrán	Trj. = tremjugáni
kfn. = középfelnémet	V. = Vach-Vaszjugáni
	Vart. = vartovszkojei

p.p. (pro parte) = részben
 provar. (provarietas) = fajtacsoport
 p.s. (pro specie) = fajként /tárgyalva/
 R. = régi nyelvi adat
 rég = régies
 rom. E. = erdélyi román
 ssp. (subspecies) = alfaj
 szakny. = a mai szaknyelvben
 szam. = szamojéd
 szász E. = erdélyi szász
 szbhv. = szerbhorvát
 szlk. = szlovák
 szln. = szlovén
 táj = tájszó
 tat. = tatár
 tbsz. = többes szám
 tob. = toboli tatár
 tör. = török
 türkm. = türkmén
 úfn. = újfelnémet
 ujj. = ujjgur
 ukr. = ukrán
 var. (varietas) = változat
 vm. = vármegye

vog. = vogul
 AL. = alsó lozvai
 É. = északi
 K. = kondai, vagy keleti
 KK. = középkondai
 KL. = középlozvai
 Ob. = Ob menti
 P. = pelimi
 Szo. = szoszvai
 T. = tavdai
 Tcs. = tavda–csandiri nyelvj.
 TJ. = tavda–janicskovai
 votj. = votják
 x = keverék (faj- vagy nemzetséghibrid)
 zürj. = zürjén
 I. = izsmai
 P. = permják
 Sz. = sziszolai
 Szkr. = Sziktivkár környéki nyelvjárás
 ~ = alakváltozat
 < (nyelvi adat előtt) = abból származik
 > (után) = átkerült a következőbe a közvet-
 lenül megelőző név

IRODALOMJEGYZÉK

- Adámi = MICHAËL ADÁMI 1763. *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst*. Wien.
- Adanson 1757 = MICHEL ADANSON 1757. *Histoire naturelle du Sénégal*.
- Adanson 1763 = MICHEL ADANSON 1763. *Histoire naturelle des plantes*.
- AFE. = PRISZTER SZANISZLÓ 1981. *Arbores fruticesque Europae*. Budapest.
- AgrTörtSzeml. = *Agrártörténeti Szemle*. 1957, 1959, 1961–. Budapest– Gödöllő.
- ÁKE = MUNKÁCSI BERNÁT 1901. *Árja és kaukázusi elemek a finn–magyar nyelvekben*. Budapest.
- AkÉrt. = *Az MTA Értesítője*. 1867–. Pest.
- Alpinus = PROSPERUS ALPINUS 1592. *De plantis exoticis; De plantis Aegypti*. Venice. J. Guerilius.
- Andrásfalvy = ANDRÁSFALVY BERTALAN 1963. *Duna menti gyümölcsöskertek*. MTA Dunántúli Tudományos Intézet Évkönyve.
- AnjouOkm. = *Anjoukori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis*. I–VI. NAGY IMRE (szerk.) 1878–1891. Budapest. VII. TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.) 1920. Budapest.
- Apáczai = APÁCZAI CSERE JÁNOS 1653–1655. *Magyar Encyclopaedia*. Utrecht.
- Apicius = CAELIUS APICIUS Kr. u. IV. sz. *De re coquinaria*. (Szakácskönyv.)
- Ars Medica = LENCSES GYÖRGY 1570 k. *Ars Medica*. Orvosbotanikai kézirat. Közzéteszi: VARJAS BÉLA 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Intézet.
- Atrebatius = CAROLUS CLUSIUS 1583. *Atrebatius Rarorum aliquot Stirpium*. Antverpiae.
- Athenaios = ATHENAIOS (II–III. század) *Deipnosophistae*.
- Az Érmellék = *Az Érmellék szőlészete és bora*. (Programdolgozat). 1873. Pest.
- Babo = LAMBERT BABO 1842. *Der Weinbau*. Frankfurt am Main.
- Bakos F. = BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest.
- Bakos J. = BAKOS J. 1959. *A tokajhegyaljai szőlőművelés szókincse*. Eger.
- Balassa = BALASSA IVÁN 1964. *Földművelés a Hegyközben*. Budapest.
- Balassa-émlékkönyv = BEKE ÖDÖN – BENEDEK MARCELL – TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF (szerk.) 1934. *Emlékkönyv Balassa Józsefnek, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének 70. születésnapjára*. Budapest. Ranschburg.
- Balás–Hensch = BALÁS ÁRPÁD – HENSCH ÁRPÁD 1889. *Általános és különleges mezőgazdasági növénytermelés*. Mosonmagyaróvár.
- Bálint = BÁLINT SÁNDOR 1976–1977. *A szögedi nemzet. I–II*. Szeged.
- Ballagi = BALLAGI MÓR 1867. *A magyar nyelv teljes szótára*. Pest.
- BaNyj. = HORVÁTH ENDRE 1906. *A bakonyalji nyelvjárás*. Budapest.
- Baróti 1784, 1792 = BARÓTI SZABÓ DÁVID 1784, 1792. *Kisdéd szó-tár*. Kassa.

- Baróti 1803 = BARÓTI SZABÓ DÁVID 1803. *Magyarság virágai*. Komárom.
- Batsó = VALENTINUS BATSÓ 1830. *Dissertatio inauguralis chemico-pharmacologico*. Pest.
- Bauhin 1591 = JOHANN CASPAR BAUHIN 1591. *De plantis, a Divis sanctisque nomen habentibus*. Basel.
- Bauhin 1623 = JOHANN CASPAR BAUHIN 1623. *Pinax theatri botanici*.
- Bauhin 1650 = JOHANN CASPAR BAUHIN 1650. *Historia plantarum universalis. I–III*.
- Bauhin 1671 = JOHANN CASPAR BAUHIN 1671. *Theatri botanici index in Theophrasti Dioscoridis Plinii et...* Basileae.
- Bechthold = FRIEDHELM BECHTHOLD 1988. *Szobanövény-kalauz*. Budapest. Officina Nova.
- Beke = BEKE ÖDÖN 1935. *Népies növényneveink történetéhez*. Szombathely.
- Beke 1948 = BEKE ÖDÖN 1948. *Szókincs és néphagyomány*. Értekezések a Nyelv- és Szépirodalomtudományi Osztály köréből. XXVI/8. Budapest.
- Bél = BÉL MÁTYÁS 1723. *Hungariae antique et novae Prodromus*. Nürnberg.
- Benkő F. = BENKŐ FERENC 1793–1794. *Parnassusi időtöltés 1790–1791*. Nagyszében.
- Benkő J. = BENKŐ JÓZSEF 1781. *Téli bokréta*. Szeben.
- Benkő J. lásd még NclB., NomVeg.
- Bernolák = ANTONIO BERNOLÁK 1825–1827. *Seu Lexicon slavicum bohemico – latino – germanico – ungaricum*. Budae.
- Bertalanffi = BERTALANFFI PÁL 1757. *Világnak két rend-béli rövid isméréte*. Nagyszombat.
- BesztSzj. = *Besztercei Szójegyzék*. 1395 k.
- Bingen = HILDEGARD VON BINGEN (1098–1179) 1150; 1157. *Causa et cura (Liber compositae medicinae); Physica (Liber simplicis medicinae)*.
- BL. = *Borászati Lapok*. 1874–1944. Budapest.
- BM. = Lambert Babo–Johann Metzger 1836. *Die Wein- und Tafeltraube*. Mannheim.
- Bock = HIERONYMUS BOCK (TRAGUS) 1539, 1546. *Das Kreutter Buch...* Strassburg. (Latin fordítás: 1551.)
- Boerner = FRANZ BOERNER 1966, 1989. *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin. Paul Parey.
- Borbás = BORBÁS VINCE 1883. *A botanika nomenclaturája Békés megyében*. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye, XVI. Budapest.
- BorFüz. = *Borászati Füzetek*. 1869–1873. Pest.
- Borgazd. = *Borgazdaság*. 1951–1990. Budapest.
- BorGazdLap. = *Szőlőszeti és borászati gazdasági lap*. 1882–1892. Kassa.
- BotKözl. = *Botanikai Közlemények*. 1903–. Budapest.
- BotTört. = GOMBOCZ ENDRE 1936. *A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói*. Budapest. MTA.
- Brassai–Kováts = BRASSAI SÁMUEL – KOVÁTS GYULA 1890. *Magyar fűvészkönyv*. Kolozsvár.
- BrassSzt. = *Brassói latin–magyar szótártöredék*. 1600 k.
- Brunfels = OTTO BRUNFELS 1530. *Herbarium vivae eicones ad naturae imitationem*. Strassburg.
- Bugát = BUGÁT PÁL 1843. *Természettudományi szóhalmaz*. Buda.
- Burger = JOHANN BURGER 1835. *Mezei gazdaság kézikönyve*. Csicsery Elek fordítása. Kassa.
- BüTsz. = VÁRKONYI IMRE 1988. *Büssii tájszótár*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- BVO. = HÖLBLING MIKSA 1845. *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécs.
- Caesalpino = ANDREAS CAESALPINO 1583. *De plantis libri*. Firenze.
- Calepinus = AMBROSIUS CALEPINUS 1585. *Dictionarium Decem Linguarum*. Lyon.
- Candolle = ALPHONSE DE CANDOLLE 1833. *Origine des plantes cultivées*.

- Capitulare = *Capitulare de villis*. 794–813. Királyi rendelet. (Vitatott, hogy Nagy Károly vagy fia, Lajos aquitániai király adta-e ki.)
- CasGl. = *A római Casanate-könyvtár Korvin-kódexe és annak magyar glosszái*. A/ 1470 k., B/ 1500 k., C/ XVI. sz. eleje.
- Cassiodorus = MAGNUS AURELIS CASSIODORUS VI. sz. *Institutiones divinarum et Humanorum Litteratum*.
- Cato = MARCUS PORCIUS CATO (Kr. e. 234–149) Kr. e. 160 k. *De re rustica (De agri cultura)*.
- Cavanilles = ANTONIO JOSÉ CAVANILLES 1791–1801. *Icones et descriptiones plantarum, que aut sponte in Hispania crescunt aut in hortis hospitantur*. Madrid.
- Celsus = AULUS CORNELIUS CELSUS (I. sz.) 1960. *De medicina*. Cambridge–London.
- Chaptal = JEAN-ANTOINE CHAPTAL 1805. *A boroknak természetéről, készítésekről és eltartásokról való értekezés, mellyet frantzia nyelven írt nem régiben...* Veszprém.
- CIFU. = *Congressus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus 1960*. 1963. Budapest.
- Colerus = JOHANNES COLERUS 1654. *Oeconomia ruralis et domestica*. Mainz.
- Columella = LUCIUS JUNIUS MODERATUS COLUMELLA (I. sz.) 1992. *De arboribus; De re rustica*. Szeged.
- Comenius 1643 = JOHANNES AMOS COMENIUS 1643. *Janua linguae latinae...* Lőcse.
- Comenius 1685 = JOHANNES AMOS COMENIUS 1685. *Orbis pictus*. Lőcse.
- Cordus 1553 = VALERIUS CORDUS 1553. *Dispensatorium*.
- Cordus 1561 = VALERIUS CORDUS 1561. *Annotationes ad Dioscoridem*.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS 1862–1874. *A magyar nyelv szótára. I–VI*. Pest, később Budapest.
- Csanaki = CSANAKI MÁTÉ 1634. *A döghalálról való rövid elmélkedés*. Kolozsvár.
- CsángSz. = YRJÖ WICHMANN 1936. *Wörterbuch... des Csángódialektes*. Helsinki.
- Csapó = CSAPÓ JÓZSEF 1775. *Új fűves és virágos magyar kert*. Pozsony.
- Csapody = CSAPODY ISTVÁN 1982. *Védett növényeink*. Budapest. Gondolat.
- Csepregi–Zilai 1955 = CSEPREGI PÁL – ZILAI JÁNOS 1955. *Szőlőfajtáink*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Csepregi–Zilai 1988 = CSEPREGI PÁL – ZILAI JÁNOS 1988. *Szőlőfajta-ismeret és -használat*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Cserey = CSEREY ADOLF 1900. *Növényhatározó, vagyis vezér a virágzó növények neveinek könnyű és biztos kikereséséhez*. Selmecebánya.
- Cserey lásd még Nsz.
- Csoma = CSOMA ZSIGMOND 1986. *Nászéjszakák bora: a somlai*. Budapest.
- Dankovszky = DANKOVSZKY GERGELY 1833. *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum*. Pozsony.
- DBP. = COLOMAN VACZY 1980. *Dictionar botanic poliglot*. Bucuresti.
- De Herbis = De Herbis (XVI. sz. v.). Kiadása: SZABÓ T. ATTILA 1943. Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI. századból. *MNy*. 39: 331–333, 391–397.
- Dercsényi = DERCSÉNYI JÁNOS 1834. *Rövid előterjesztése*. Bécs.
- Diószegi Sámuel lásd MFűvK., OrvF.
- Dioszkuridész = DIOSZKURIDÉSZ PEDANIOSZ 1518. *De medica Materia Libri sex*. Florentiae.
- Dioszkuridész bej. = SZABÓ T. ATTILA 1958. *Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI.–XVIII. századból*. Magyar nyelvű bejegyzések Dioscorides De Medicinali Materia Libri sex (Marburg, 1543) c. művében. (In *Studia Universitatum V. B. Bolyai*. Tomus III. Nr. 6. Series IV. Cluj.)

- DLR. = *Dictionarul limbii române*. 1913–. Bukarest.
- Dodoens = REMBERT DODOENS 1557. *Histoire des Plantes*. Anvers.
- Dorstenius = THEODORICUS DORSTENIUS 1540. *Botanicon*. Frankfurt. (A füveskönyvbe jegyzett magyar növénynevek 1703-ból.)
- DRM. = *Dictionar romîn–maghiar*. 1964. Bukarest.
- Drucker–Ballay = DRUCKER JENŐ–BALLAY JENŐ 1906. *Szólészeti tanulmányút Erdélyben*. Budapest.
- Duden = *Duden Lexikon*. 1980. Mannheim–Wien–Zürich.
- Dugonics = DUGONICS ANDRÁS 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások. I–II*. Szege.
- DWb. = JACOB GRIMM – WILHELM GRIMM 1854–1954. *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig.
- Édes = ÉDES JENŐ 1907. *A Balatonfelvidéki népnyelv*. Budapest.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. 1972, 2003. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Entz = Entz Ferenc 1868. *A hazai szőlőszet*. Pest.
- Erdélyi = ERDÉLYI JÁNOS 1869. *A nép költészete*. Pest.
- ErdL. = *Erdészeti Lapok*. 1882–. Budapest.
- Erlanger Herb. = Az erlangeni Universitätsbibliothek (Egyetemi Könyvtár) latin Herbariumának növénynevei (XVI. és XVII. sz. fordulója).
- Ért. = *Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből*. 1870/7. Pest. MTA.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ et al. (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Ethn. = *Ethnographia*. 1890–. Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS 1914–30, 1934–44. *Magyar etymológiai szótár. I–II*. Budapest.
- EtWb. = WOLFGANG PFEIFER 1989. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Berlin.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. 1992–95. Budapest.
- Fäller = FÄLLER JÁNOS 1943. *Növényeink a népies gyógyászatban, kuruzslásban, babonában*. Debrecen.
- Fábián = FÁBIÁN JÓZSEF 1799. *Természeti história*. Veszprém.
- Felvinczi = FELVINCZI GYÖRGY 1694. *De conservanda bona valetudine*. Lőcse.
- Ferrari 1633 = GIOVANNI BATTISTA FERRARI 1633. *De florum cultura*. Róma.
- Ferrari 1646 = GIOVANNI BATTISTA FERRARI 1646. *Hesperides sive de malorum aureorum cultura et usu libri quatuor*. Róma.
- Feyér = FEYÉR PIROSKA 1970. *Szőlő és borgazdaságunk történetének alapjai*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- FG. = *Falusi Gazda*. 1856–1868. Pest.
- FK. = BEYTHE ANDRÁS 1595. *Fives köniiv, fiveknek es fajnac nevökröl, természetökröl es hasznokrul*. Németújvár.
- FKézK. = HAZSLINSZKY FRIGYES 1872. *Magyarhon edényes növényeinek füvészeti kézikönyve*. Pest.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- FNyj. = IMRE SAMU 1971. *A felsőöri nyelvjárás*. Budapest.
- Földi 1793 = FÖLDI JÁNOS 1793. *Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról*. Béts.
- Földi 1801 = FÖLDI JÁNOS 1801. *Természeti História. A' Linne Systemája szerént*. Pozsony.
- FöldrKözl. = *Földrajzi Közlemények*. 1873–1948. 1953–. Budapest.

- FöTsz. = RÁCZ SÁNDOR 1984. *Földeák és környéke tájszótára*. Budapest.
- Frankovith = FRANKOVITH GERGELY 1588. *Hasznos és fölötte szikseges könyv*. Monyorókerék.
- Frisch = HELMUT FRISCH 1982. *Werschetz (Versec, Vršac)*. Wien.
- Frisk = HJALMAR FRISK 1979. *Griechisches etimologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- FTSz. = IMRE SAMU 1973. *Felsőöri tájszótár*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Fuchsius = LEONHARDUS FUCHSIUS 1542. *Commentarius de stirpium historia*. (Egy példányában több, mint száz XVI. és XVII. századi magyar terminus.)
- FUF. = *Finnisch-ugrische Forschungen*. 1901–. Helsingfors–Leipzig, [később] Helsinki.
- Funk = JULIUS FUNK 1868. *Der Weinbau von Ofen und dessen Umgebung*. Pest.
- FUV. = BJÖRN COLLINDER 1977. *Fenno-Ugric vocabulary*. Hamburg. Helmut Buske.
- Gáldi = GÁLDI LÁSZLÓ 1957. *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Galénosz = CLAUDIUS GALÉNOZS (129–199) 1821–1833. *Opera omnia*. Lipsiae.
- Gáspár = *Gáspár János tájszógyűjteményei. 1838–1845*. 1964. Budapest.
- Gasparin = ADRIEN GASPARIIN 1843–1848. *Cours d'agriculture*. Paris.
- Gáti = GÁTI ISTVÁN 1792. *Természet története, melyet a' gyenge elmék kedvéért készített*. Sziget.
- GazdLap. = *Gazdasági Lapok*. 1850–1880. 1884–1924. Budapest.
- GazdtörtSzemle = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. 1894–1906. Budapest.
- GelOrv. = *Gelencei Orvosló Könyvecske*. Kézirat a XVIII. sz.-ból. 1992. Lakitelek.
- Genaust = HELMUT GENAUST 1966. *Etymologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin.
- Gerarde = JOHN GERARDE 1636. *The Herball or generall Historie of Plantes*. London.
- Gerstner = GERSTNER KÁROLY 1997. *Tájszóetimológiák*. In *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. Tinta Könyvkiadó. 105–112.
- Goethe = HERMANN GOETHE 1887. *Handbuch der Ampelographie*. Berlin.
- Gombás = GOMBÁS JÁNOS 1805. *Feljegyzések a' nagy Somlyó hegyéről és boráról*. Veszprém.
- Gozmány = GOZMÁNY LÁSZLÓ 1979. *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Gönczy 1852 = GÖNCZY PÁL 1852. *Vezérkönyv a növénytan tanítása és tanulására tanítók s öntanulók számára*. Pest.
- Gönczy 1864 = GÖNCZY PÁL 1864. *Pestmegye és tájéka viránya*. Pest.
- Görög = GÖRÖG DEMETER 1829. *Azon sokféle Szőlő-fajoknak lajstroma, a' mellyeket egy érdemes Hazánkfia...* (A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékul). Bécs.
- Graumann = GRAUMANN SÁNDOR 1909. *A magyar növénynevek szótára*. Langensalza.
- Greguss = GREGUSS PÁL 1933. *A növények csodálatos élete*. Budapest.
- Grossinger = JOANNE BAPT. GROSSINGER 1793–1797. *Universa Historia physica regni Hungariae. I–V. Posonii*.
- Gunda = GUNDA BÉLA 1966. *Ethnographia Carpathica*. Budapest.
- Gyarmathi 1794 = GYARMATHI SÁMUEL 1794. *Okoskodva tanító magyar nyelvmester. I–II. Kolozsvár*.
- Gyarmathi 1799 = GYARMATHI SÁMUEL 1799. *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttingae.
- Gyarmathi 1816 = GYARMATHI SÁMUEL 1816. *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit...* Bécs.
- Gyógyn. = KOVÁCS LEVENTE 1996. *Gyógynövény zsebkönyv*. Csíkszereda.
- Gyógysz. = *Gyógyszerészet*. Bukarest, 1956–. i. h.: 1991. (35. évf.)

- GyöngyGl. = *Gyöngyösi Glosszák*. 1520.
 GyöngySzt. = *Gyöngyösi Szótártöredék*. 1560 k.
 Győrffy = GYŐRFFY ISTVÁN 1902. Magyar növénynevek. *TermTudKözl.* 34.
 Gyürky = GYÜRKY ANTAL 1856. *Vinczellérek könyve*. Pest.
 Haller = HALLER FERENC 1834. *Az ugaros szőlő-mívelés*. Kolozsvár.
 Hamm = WILHELM HAMM 1886. *Das Weinbuch*. Leipzig. J. S. Weber.
 Hazai Tud. = Kultsár István 1806. *Hazai Tudósítások*. Pest.
 Hazslinszky = HAZSLINSZKY FRIGYES 1864. *Éjszaki Magyarhon viránya*. Kassa.
 Hazslinszky lásd még FKézK.
 Herbolarium = Herbolarium Vincentiae (1491) bejegyzései. *MNy.* 11: 131–135.
 Herman = HERMAN OTTÓ 1914. *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest.
 HGy. = MAGYARY-KOSSA GYULA 1925. *Hazai gyógynövények*. Budapest.
 Hippokratész = HIPPOKRATÉSZ (Kr. e. kb. 460–370) 1982. *Hippocratic writing*. Chicago.
 Hispalensis = ISIDORUS HISPALENSIS 600. *Originum seu etymologiarum libri XX*.
 Horváth Gy. = HORVÁTH GYÖRGY 1987. *Különleges kerti növények*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
 Horváth S. = HORVÁTH S. 1898. *Szőlőgazdák könyve*. Budapest.
 IpTsz. = TÓTH IMRE 1987. *Ipoly menti palóc tájszótár*. Budapest.
 IrtörtKözl. = *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1891–1945. 1948–1953. Budapest.
 Jambressich = JAMBRESSICH ANDRÁS 1742. *Lexikon Latinum*. Zágráb.
 Jancsovics = JANCISOVICS ISTVÁN 1863. *Új kimerítő szláv–magyar és magyar–szláv szótár*. Pozsony.
 Jankó = JANKÓ JÁNOS 1902. *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest.
 Jelentés = DIÓSZEGI SÁMUEL – FAZEKAS MIHÁLY 1807 e. *Jelentés*. (Lásd Julow Viktor ismertetését.)
 Jolész = JOLÉSZ BÉLA 1912. *Képes Növény-atlasz*. Budapest.
 Jolsvay = JOLSVAY ALAJOS 1977. *A magyar állatvilág szótára*. Budapest. Natura.
 Juhász = JUHÁSZ MÁTÉ 1768. *Házi különös orvosságok*. Kolozsvár.
 Julow = JULOW VIKTOR 1965. *Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe*. Debrecen.
 Kájoni = KÁJONI JÁNOS 1656. *Hasznos orvoscönyv az fáknak és füveknek erejéből*. Kézírásos mű.
 KamHerb. = JOACHIM KAMERARIUS 1596. *Herbarium*. *MNy.* 58: 495–498.
 Kardos = KARDOS LÁSZLÓ 1943. *Az Őrség népi táplálkozása*. Budapest. (Beke ismertetése: *Nyr.* 70: 79.)
 Kassai = KASSAI JÓZSEF 1833–1836. *Származtató 's gyökerésző magyar–diák szó-könyv. I–V*. Pest.
 Kátai = KÁTAI GÁBOR 1865. *Növénytan, különös tekintettel a gyógyszerisméire*. Pest.
 KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése*. 1–22. + 23. (pótkötet) 1890–1927 + 1960. Budapest.
 Kecskeméthy = KECSKEMÉTHY GÉZA 1904. *A szőlő és bor*. Budapest.
 Kertész = KERTÉSZ MANÓ 1985. *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*. Budapest. Helikon.
 KertFüz. = *Kertészeti Füzetek*. 1854–1858. Pest.
 KertLap. = *Kertészeti Lapok*. 1885–. Budapest.
 KertLex. = *Kertészeti Lexikon*. 1963. Budapest.
 KGy. = *Kovászna megye gyógynövényei*. 1973. Sepsiszentgyörgy.
 Kiss = KISS LAJOS 1976. *Szláv tükörszók és tükörijelentések a magyarban*. *NytudÉrt.* 92.

- Kitaibel = PRISZTER SZANISZLÓ 1984. *Magyar növénynevek Kitaibel Pál útinaplóiban*. Orvostörténeti Közlemények 1984: 3/4.
- KkSz = MAKÓ IMRE LEHEL 1981. *Kiskaniszi szótár*. Budapest.
- KMad. = KISS JENŐ 1984. *Magyar madárnevek*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Koháry = KOHÁRY ISTVÁN 1720. *Sok ohaitás közben ... keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek*. H. n.
- KolGl. = Kolozsvári Glosszák. I. kéz: 1550.; II. kéz: 1577. *Nyr.* 26.
- Kosinszky = KOSINSZKY VIKTOR 1949. *Szőlőfajtaismeret*. Budapest.
- Kótyuk = KÓTYUK ISTVÁN 1993. *Népi növényismeret és növénytani szókincs Ráton*. Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Ungvár–Budapest. Intermix.
- Kovács = KOVÁCS ANTAL 1987. „*Járok-kelek gyöngyharmaton*”. Mosonmagyaróvár.
- Kováts 1835 = KOVÁTS MIHÁLY 1835. *Magyar patika*. Pest.
- Kováts 1845 = KOVÁTS MIHÁLY 1845. *Növénybölcesség avagy háromnyelvű fejtő növény-név műszótár*. Buda.
- Kozma = KOZMA PÁL 1968. *Csemegezőlő*. Budapest.
- König = KARL KÖNIG 1939. *Überseeische Wörter im Französischen (16–18. Jahrhundert)*. Halle.
- Krauss = FRIEDRICH KRAUSS 1943. *Nösnerländische Pflanzennamen*. Beszterce.
- Kresznerics = KRESZNERICS FERENC 1831–1832. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda.
- Kriza = KRIZA JÁNOS (szerk.) 1863. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár.
- KSz. = *Keleti Szemle*. 1900–1932. Budapest.
- Kubinyi = KUBINYI ÁGOSTON 1842. *Magyarországi mérges növények*. Buda.
- Legrády = LEGRÁDY LÁSZLÓ 1844. *Lajstroma és rövid leírása azon honi 's külföldi szőlőfajoknak, melyek Budán eladatni fognak*. Pest.
- Letenyei = LETENYEI LAJOS 1859. *Szőlőszeti tájrajz*. Pest.
- LeuvGl. = Leuveni Glosszák. 1350 k. In JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ (szerk.) 1929. *Ó-magyar olvasókönyv* Pécs. Danubia. 131.
- LexBud. = *Lexicon valachio – latino – hungarico – germanicum*. 1825. Budae.
- Linné = CARL VON LINNÉ 1735. *Systema Naturae*. Leiden.
- Lippay 1661 = LIPPAY JÁNOS 1661. *Calendarium oeconomicum perpetuum*. Pozsony.
- Lippay 1664–1667 = LIPPAY JÁNOS 1664–1667. *Posoni kert*. Nagyszombat – Bécs.
- Lonicerus = ADAM LONICERUS 1551. *Historiae naturalis opus novum*. (Német kiadása: *Kreuterbuch*.)
- Lumnitzer = LUMNITZER ISTVÁN 1791. *Flora Posoniensis...* Lipcse.
- LWb. = *Landwirtschaftliches Wörterbuch in acht Sprachen. I–II*. 1970. Prága.
- Maar = MAAR GIZELLA 1943. *A soproni szőlőművelés és szókincse*. Budapest.
- Magyar E. = MAGYAR ELEK 1978. *Az ínyesmester szakácskönyve*. Budapest. Minerva.
- Magyar L. = MAGYAR LÁSZLÓ 1859. *Délafrikai utazásai 1849–1857*. Pest.
- MagyLex. = *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája*. 1879–1886. Budapest.
- Magyary-Kossa lásd HGy., OrvEml.
- MagyBotLapok = *Magyar Botanikai Lapok*. 1902–. Budapest.
- MagyEml. = *Magyar Emlékirók, XVI–XVIII. század*. 1982. Budapest.
- MagyGazda = *Magyar Gazda*. 1841–1848. 1873–1875. 1893–1904. 1909–1912. Pest.
- MAkÉrt. = *Magyar Akadémiai Értesítő*. 1855. Budapest.
- Márton I. 1795 = MÁRTON ISTVÁN 1795. *Uj deák rudimenta*. Győr.

- Márton I. 1801 = MÁRTON ISTVÁN 1801. *Uj német rudimenta*. Győr.
- Márton J. 1800, 1803, 1807 = Márton József magyar–német szótárai. 1800, 1803, 1807.
- Márton J. 1807 = MÁRTON JÓZSEF 1807. *Természethistóriai képeskönyv. V. kötet*. Bécs.
- Márton J. 1823 = MÁRTON JÓZSEF 1823. *Német–magyar–deák lexicon. Deutsch–ungarisch–lateinisches Lexicon*. Bécs.
- Marzell = HEINRICH MARZELL 1957. *Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig.
- Math. és TermTudÉrt. = *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. 1882–1943. MTA.
- Math. és TermTudKözl. = *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*. 1861–1882. Budapest. MTA.
- Matthiolus = PIETRO ANDREA MATTHIOLUS 1611. *Kreutterbuch*. Frankfurt.
- Mátyus = MÁTYUS ISTVÁN 1766, 1787, 1789. *Ó és Új Diatetica, az az a' jó egészség' megtartásának modját fundamentumoson elé-ado kxnny*. Kolozsvár.
- ME. = *Meravigliose erbe*. 1981. Milano.
- MedBorb. = BECSKEREKI VÁRADI SZABÓ GYÖRGY 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség. 1698–1703*. Az azonos című gyűjteményes könyvben. Budapest.
- MedVar. = *Medicinae Variarum* (Melius Herbariumához kötött recipék). 1603 k.
- Megenberg = KONRAD VON MEGENBERG (XIV. sz.) *Buch der Natur*. Augsburg.
- Meliboeus = MELIBOEUS 1729. *Ungarische Sprachmeister*. Pozsony.
- Melius 1565 = MELIUS JUHÁSZ PÉTER 1565. *Az két Sámuel könyveinek és a két királyi könyveknek fordítása*. Debrecen.
- Melius 1578 = MELIUS JUHÁSZ PÉTER 1578. *Herbarium az faknac fvények nevekről, természetekről és hasznairól*. Kolozsvár.
- MF. = JÁVORKA SÁNDOR 1924–1925. *Magyar flóra*. Budapest.
- MFűvK. = DIÓSZEGI SÁMUEL – FAZEKAS MIHÁLY 1807. *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen.
- MFV. = *A magyar flóra és vegetáció rendszertani növényföldrajzi kézikönyve*. 1964–1980. Budapest.
- M. Gyógyszerésztud. Társ. Ért. = *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője*. 1925–1944. Budapest.
- Michaux = ANDRÉ MICHAUX 1812–1813. *Histoire des arbres forestiers de l'Amérique septentrionale...* Paris. L. Haussmann.
- Miskolczi = MISKOLCZI GÁSPÁR 1702. *Egy jeles vadkert*. Lőcse.
- Miskolczy = MISKOLCZY MIHÁLY 1867. *Szőlőisme*. Pest.
- MiTsz. = KISS JENŐ 1979. *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Budapest.
- Mitterpacher = MITTERPACHER LAJOS 1779; 1794. *Elementa rei Rusticae. II.; III*. Buda.
- MKSz. = PÁVÓ ELEMÉR 1940. *Magyar kertészeti szótár. Gazdasági és kereskedelmi növényeink latin–magyar és magyar–latin szótára*. Budapest.
- MNLex. = ÉLESZTŐS LÁSZLÓ – BÁRÁNY LÁSZLÓNÉ (főszerk.) 1993–. *Magyar nagylexikon. I–XIX*. Budapest. Akadémiai Kiadó; az V. kötettől Magyar Nagylexikon Kiadó.
- MNöv. = CSAPODY VERA – PRISZTER SZANISZLÓ 1966. *Magyar növénynevek szótára*. Budapest.
- MNy. = *Magyar Nyelv*. 1905–. Budapest.
- MNyj. = *Magyar Nyelvjárások*. A debreceni KLTE Nyelvtudományi Intézetének évkönyve. 1951–. Debrecen, később Budapest.
- Moesz = MOESZ GUSZTÁV 1927. *A Kiskunság és Jászság néhány növényneve*. Budapest.
- Mohácsy = MOHÁCSY MÁTYÁS 1928. *Bogyósgyümölcsűek ... termesztése*. Budapest.
- MOK. = *Magyarország kultúrflórája*. 1959. Budapest.

- Molina = GIOVANNI IGNAZIO MOLINA 1782, 1810. *Saggio sulla storia naturale del Chili*. Bologna.
- Mollay = MOLLAY KÁROLY 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. sz. végéig*. Budapest.
- Mollay E. = MOLLAY ERZSÉBET 1983. *Növénynevek Melius Herbariumában*. Magyar Névta-
ni Dolgozatok 44.
- Molnár I. 1890 = MOLNÁR ISTVÁN 1890. *Szőlőink újjáalakítása*. Budapest.
- Molnár I. 1897 = MOLNÁR ISTVÁN 1897. *A szőlőművelés és borászat kézikönyve*. Budapest.
- Molnár J. 1760 = MOLNÁR JÁNOS 1760. *A régi jeles épületekről*. Nagyszombat.
- Molnár J. 1775 = MOLNÁR JÁNOS 1775. *Pásztor-ember, avagy a pásztorok tanításáról két
könyv*. Pozsony.
- Molnár J. 1780. = MOLNÁR JÁNOS 1780. *Phytologicon*. Buda.
- Molnár N. = MOLNÁR NÁNDOR 1961. *A magyar gazdasági növénynevek történetéből*. Gödöl-
lő–Budapest.
- MSzFE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei. I–III*. 1967–78. Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF 1893–1901. *Magyar tájszótár. I–II*. Budapest.
- Munkácsi lásd ÁKE.
- Murmeliuss = JOANNES MURMELIUS 1533. *Lexicon Joannis Murellii...* Krakkó.
- MUSz. = BUDENZ JÓZSEF 1873–1881. *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest.
- MVN. = KARL HOFFMAN – WAGNER JÁNOS 1903. *Magyarország virágos növényei*. Budapest.
- Nadányi = NADÁNYI JÁNOS 1669. *Kerti dolgoknak le-írása*. Kolozsvár.
- Nagy F. = NAGY FERENCZ 1875. *Mit természetesen a Torda-Aranyosi borvidék szőlésze?* Ko-
lozsvár.
- Nagy R. = NAGY RÓZSA 1943. *Adatok a Baranya megyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos
szokásaihoz és néphagyományaihoz*. Kolozsvár.
- Nagyváthy 1791 = NAGYVÁTHY JÁNOS 1791. *A szorgalmas mezei gazda*. Pest.
- Nagyváthy 1821 = NAGYVÁTHY JÁNOS 1821. *Magyar practicus termesztő*. Pest.
- NagyvGl. = *Nagyvátyi Glosszák*. 1490 k. NytudÉrt. 21.
- Naláti = B. NALÁTI JÓZSEF 1814. *A' szőlő művelésről*. Kolozsvár.
- Natter-Nád 1939 = NATTER-NÁD MIKSA 1939. *Virágos könyv*. Budapest.
- Natter-Nád 1942 = NATTER-NÁD MIKSA 1942. *Új virágos könyv*. Budapest.
- NclB. = BENKŐ JÓZSEF 1783. *Nomenclatura Botanica*. In *Magyar Könyv-ház I*. Pozsony.
- Németh = NÉMETH MÁRTON 1967–1975. *Ampelográfiai album I–III*. Budapest.
- NépismDolg. = *Népismereti Dolgozatok*. 1967–. Bukarest.
- NépNyelv. = *Népiünk és Nyelviünk*. 1928–1939. Szeged.; folytatása: *Nép és Nyelv* 1941–
1943. Kolozsvár.
- NéprÉrt. = *Néprajzi Értesítő*. 1900–. Budapest.
- NéprKözl. = *Néprajzi Közlemények*. 1956–. Budapest.
- NomPann. = CAROLUS CLUSIUS – BEYTHE ISTVÁN 1583; 1584. *Stirpium nomenclator
Pannonicus*. Németújvár; Antwerpen.
- NomVeg. = BENKŐ JÓZSEF 1781, 1783. *Nomina Vegetabilium*. In *Magyar Könyvház*. Po-
zsony.
- Növ. = *Növénynevek* 1520 k. (Viski Károly: *Nyelvemlék a kolozsvári ref. Kollégium könyv-
tárában*. *Nyr.* 34: 200–203.)
- Növhat. = PÁZMÁNY DÉNES 1983. *Növényhatározó*. Kolozsvár.
- NövKözl. = *Növénytani Közlemények*. 1902–. Budapest.
- NövTan. = BARRA ISTVÁN 1841. *Növénytan*. Pest.

- Nsz. = CSEREY ADOLF 1911. *Növényosztár*. Budapest.
- Nyárády = NYÁRÁDY ERAZMUS GYULA 1914. *Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények*. Marosvásárhely.
- Nyáry = NYÁRY FERENCZ 1876. *Szőllő és pincze*. Selmecbánya.
- Nyatl. = *A magyar nyelvjárások atlasza. I–VI*. 1970–1977. Budapest.
- NyF. = *Nyelvészeti Füzetek*. I. sz. (1902), 81. sz. (1918). Budapest.
- NyIrK. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. 1957–. Kolozsvár.
- NyK. = *Nyelvtudományi Közlemények*. 1862–. Pest, később Budapest.
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. 1872–. Pest, később Budapest.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár. I–III*. 1890–1893. Budapest.
- NytudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*. 1953–. Budapest.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA 1902–1906. *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest.
- OIJSz. = KARINTHY FERENC 1947. *Olasz jövevényszavaink*. Budapest.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ (szerk.) 1929. *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs. Danubia.
- O. Nagy = O. NAGY GÁBOR 1965. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest. Gondolat.
- Orbán = ORBÁN BALÁZS 1868. *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Pest.
- OrmSz. = KISS GÉZA – KERESZTES KÁLMÁN 1952. *Ormánsági szótár*. Budapest.
- Oroszhegyi = OROSZHEGYI JÓZSA 1942. *Román élet*. Kolozsvár.
- Ortus = *Ortus Sanitatis* (1517) magyar glosszái (1525). *MNy*. 11: 38–39; 80–81.
- Orv. = Orvosságos könyvecske. 1665 k. In HOFFMANN GIZELLA (szerk.) 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség*. Budapest.
- OrvEml. = MAGYARY-KOSSA GYULA 1929–1940. *Magyar orvosi emlékek. I–IV*. Budapest.
- OrvF. = DIÓSZEGI SÁMUEL 1813. *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen.
- OrvK. = TÖRÖK JÁNOS: 1619 e. Orvoskönyv lovak orvoslására. In HOFFMANN GIZELLA (szerk.) 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség*. Budapest.
- Oviedo = HERNANDEZ DE OVIEDO 1535. *Naturgeschichte Indiens*.
- Pais-emlékkönyv = BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND (szerk.) 1956. *Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Palladius = RUTILIUS TAURUS AEMILIANUS PALLADIUS (400 k.) 1975. *Opus agriculturae*. Leipzig.
- Pallas = *A Pallas nagy lexikona. I–XVIII*. 1893–1900. Budapest.
- Pápai 1690, 1752 = PÁPAI PÁRIZ FERENC 1690, 1752. *Pax Corporis*. Kolozsvár.
- Pápai 1706 = Pápai Páriz Ferenc följegyzései 1706. *Nomenclatura Herbarum*. *Nyr*. 29.
- Pápai 1708; 1762 = PÁPAI PÁRIZ FERENC 1708; 1762. *Dictionarium*. Lőcse; Tyrnaviae.
- Patay = PATAY ÁRPÁD 1960. *Az alföldi borvidék vázlatos története*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Pávó lásd MKSz.
- PbF. = RUDOLF SCHUBERT – GÜNTHER WAGNER 1988. *Pflanzennamen und botanische Fachwörter*. Leipzig.
- PE. = *Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága*. 1995. Budapest.
- Péchy = PÉCHY LUKÁCS 1591. *Az keresztyen szvzeknec títfelleges kolzoroia*. Nagyszombat.
- Pelagonius = PELAGONIUS (400 k.) *De re veterinaria*.
- Péntek–Szabó = PÉNTÉK JÁNOS – SZABÓ ATTILA 1985. *Ember és növényvilág*. Bukarest.
- Peregriny = PEREGRINY ELEK 1842. *Természettörténet*. Buda.

- Peretsenyi = PERETSENYI NAGY LÁSZLÓ 1814. *A' régi Orod vagy-is a' mostani Aradnak dólgai.* Nagyvárad.
- Pesti = PESTI GÁBOR 1538. *Nomenclatura sex linguarum.* Bécs.
- Pethe = PETHE FERENC 1805. *Pallérozott mezei gazdaság.* Sopron.
- Plinius = ID. CAIUS PLINIUS SECUNDUS 1856–1870. *Naturalis historiae libri.* Természettrajzi munkájában (I. század) kb. 800 növényt ismertet. Lipsiae.
- Pósaaházi = PÓSAHÁZI JÁNOS 1666. *Kis Imre jezsuitával való vetélkedés.*
- PPB. = PÁPAI PÁRIZ FERENC *Dictionarium /intentione ac labore Petri Bod/. Cibinii* (Nagyszében), 1767.
- Priszter = PRISZTER SZANISZLÓ 1998. *Növényneveink.* Budapest. Mezőgazda.
- PróbOrv. = RÉVAY ISTVÁN; Próbálás bizonyos orvosságok. 1662. In HOFFMANN GIZELLA (szerk.) 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség.* Budapest.
- Prónay = PRÓNAY PÁL 1780. *A' szőlőknek plántálásáról.* Pest.
- Rác G. = RÁCZ GÁBOR 1968. *Plantale medicinale diu flora spontanã a bazinului Ciuc.* Miercurea-Ciuc.
- Rác S. = RÁCZ SÁNDOR 1794. *A borbélyi tanításoknak első darabja. A törvényes orvosi tudományról.* Pest.
- Radvánszky 1983 = RADVÁNSZKY BÉLA 1983. *Régi magyar szakácskönyvek.* Budapest. Athenaeum.
- Radvánszky 1986 = RADVÁNSZKY BÉLA 1986. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* Budapest. Helikon.
- Rapaics 1932 = RAPAICS RAYMUND 1932. *A magyarság virágai.* Budapest.
- Rapaics 1934 = RAPAICS RAYMUND 1934. *A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története.* Budapest.
- Rapaics 1940 = RAPAICS RAYMUND 1940. *A magyar gyümölcs.* Budapest.
- Rapaics 1943 = RAPAICS RAYMUND 1943. *Termesztett növényeink eredete.* Budapest.
- Reinhardt = LUDWIG REINHARDT 1911. *Kulturgeschichte der Nutzpflanzen.* München.
- Révai = Révai nagy lexikona. I–XXI. 1914–1935. Budapest.
- RHal. = RÁCZ JÁNOS 1996. *A magyar nyelv halnevei.* Budapest.
- RKsz. = MÁRTON GYULA – PÉNTEK JÁNOS – VÖÖ ISTVÁN 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest.
- RM. = Román–magyar és magyar–román mezőgazdasági szótár. 1980. Bukarest.
- RMGl. = BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR (szerk.) 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Roboz = ROBOZ ZOLTÁN 1892. *Az amerikai szőlők a phylloxera elleni védekezésnél.* Budapest.
- Rodiczky = RODICZKY JENŐ 1882. *A takarmánytermesztés kézikönyve.* Budapest.
- Rózsás = RÓZSÁS LAJOS 1961. *A szőlőművelés átalakulása Baranyában a XIX. században.* Budapest.
- Sander = SANDER HENRIK 1794. *Az Istennek jósága és böltsessége a természetben.* Pozsony–Komárom.
- Sándor 1791–1808 = SÁNDOR ISTVÁN 1791–1808. *Sokféle. I–XII.* Győr, Béts.
- Sándor 1808 = SÁNDOR ISTVÁN 1808. *Toldalék a' magyar–deák szókönyvhez.* Béts.
- Sándorffi = SÁNDORFFI JÓSEF 1795. *Poétai botánika, nevezetesen a' poéták' elmés költeményjeikbe bé' tsúszott plánták' neveik.* Béts.
- Schams = SCHAMS FERENC 1832–1833. *Ungarns Weinbau.* Pesth.
- SchlGl. = *Schlägli Glosszák.* 1430 k.

- SchlSzj. = *Schlägli Szójegyzék*. 1405 k.
- SchwäbWb. = FISCHER, HERMANN 1911. *Schwäbisches Wörterbuch*. Tübingen.
- Sebeók = SEBEÓK SÁNDOR 1779. *Diss. inaug. medico-botanica de Tataria, Hungarica quam ... submittit Alexander Sebeók de Szent-Miklós, Hungarus nobilis*. Viennae.
- Simai = SIMAI KRISTÓF 1809. *Vég tagokra szedetett Szó-tár*. Buda.
- Simonkai = SIMONKAI LAJOS 1895. *Növényhatározó. A Magyarországon honos virágos növények osztályainak, családjainak, génuszainak, valamint monotyp és közfajainak meghatározása*. Budapest. Nagel Bernát.
- Soó = SOÓ REZSÓ 1951. *A magyar növényvilág kézikönyve*. Budapest.
- SoprSzj. = *A soproni magyar–latin szójegyzék*. 1435 k.
- StirpAdv. = Beythe András följegyzései a *Stirpium adversaria nova* (London, 1570.) c. könyvből. Koruk: 1601–1616. *Nyr.* 29.
- StraFelj. = Strassburgi ősnymotatványból (*Opus ruralium commidorum*. 1486.) való feljegyzések. *MNy.* 21: 140–141.
- StrassbGl. = *Strassburgi Glosszák*. 1500 k.
- Sulyok = SULYOK MÁRIA (et al.) 1981. *Szobanövényeink kiválasztása, nevelése, gondozása és színes képei*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Surányi = SURÁNYI DEZSŐ 1985. *Kerti növények regénye*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Szabó = SZABÓ JÓZSEF 1824. *Az ön maga tapasztalásából tanító okos, gondos, értelmes kertész, avagy egy csalhatatlan kertészkönyv*. Kassa.
- Szabó–Péntek = SZABÓ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS 1996. *Ezerjófű*. Budapest. Kriterion.
- Szádler = SZÁDLER JÓZSEF 1824. *Magyarázat a magyar plánták' szárított gyűjteményéhez*. Pest.
- SzamSz. = Csűry Bálint 1935–1936. *Szamosháti szótár. I–II*. Budapest.
- SzegFüz. = *Szegedi Füzetek*. 1934–1936. Szeged.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR 1957. *Szegedi szótár. I–II*. Budapest.
- SzékNySz. = GÁLFFY MÓZES – KISS JENŐ – MÁRTON GYULA 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Szemere = *Szemerei Szemere Pál munkái. I–III*. 1890. Budapest.
- Szenczi = SZENCZI MOLNÁR ALBERT 1604, 1621, 1708. *Dictionarium Ungarico–Latinum*. Norimberga; Leutschoviae.
- SzéSzj. = PENAVIN OLGA – MATIJEVICS LAJOS 1980. *Székely szójegyzék*. Újvidék.
- Szikszai = SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS 1590. *Nomenclatura Dictionarium Latino–vngaricum*. Debrecen.
- Szilárd = SZILÁRD GYULA 1909. *Szőlő és pince*. Budapest.
- Szirmay 1798 = SZIRMAJ ANTAL 1798. *Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis*. Kassa.
- Szirmay 1810 = SZIRMAJ ANTAL 1810. *A' tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről, a' boroknak csinálásáról és megtartásáról*. Pest.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA 1967–1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár. I–III*. Újvidék.
- SzlJsz. = KNIEZSA ISTVÁN 1974. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I–II*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA 1941; 1966. *Magyar szófejtő szótár*. Budapest. Trezor.
- Szölőterm. = *Szölőtermesztés*. 1979–1980. Kecskemét.
- SzT. = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. 1975–. Bukarest. Kriterion Könyvkiadó.
- Tabernaemontanus = JACOB THEODOR TABERNAEMONTANUS 1588. *Neue Kreuterbuch*. Frankfurt am Main. Későbbi kiadása (mit Register der Kräuter auf allerhand barbarische Sprache) 1731.

- Takáts = TAKÁTS RAFAEL 1794. *Toldalék. Kiegészítés Pápai Páriz Ferenc Dictionáriumához.* Pádé.
- Teleki-herbárium = HÖHN MÁRIA – PRISZTER SZANISZLÓ 2001. A marosvásárhelyi Teleki-herbáriumok (XVII–XVIII. század) és növényneveik. *Nyr.* 125. 68–73.
- Tergit = GABRIELE TERGIT 1969. *A virágok regénye.* Budapest. Gondolat.
- Term. = *A Természet.* 1898–1944. Budapest.
- TermTudKözl. = *Természettudományi Közöny.* 1869–1944. Budapest. MTA.
- Tersánczky = TERSÁNCZKY JÓZSEF 1878. *Útvezető a Szőlészetben és borászatban.* Nagykanizsa.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III.* 1967–1976. Budapest. Akadémiai Kiadó. (Index. 1984.)
- Theophrasztosz = THEOPHRASZTOSZ (Kr. e. 372 k.–288 k.) 1980. *Historia plantarum.* Harvard University.
- Toldalék = DIÓSZEGI SÁMUEL – FAZEKAS MIHÁLY 1807 e. *Toldalék.* (Lásd Julow Viktor ismertetését.)
- ToNyj. = VISKI KÁROLY 1906. *A tordai nyelvjárás.* Budapest.
- TordaiGl. = *Tordai Glosszák.* 1568–1573.
- Torkos = TORKOS JUSTUS JOANNES 1745. *Taxa pharmaceutica Posoniensis. Posonii.*
- Tótfalusi = TÓTFALUSI MIKLÓS 1847. *Virágkedvelő.* Pest.
- Tótfalusi 1847 = TÓTFALUSI MIKLÓS 1847. *A magyar gazda mint kertész.* Pest.
- Tóth–Villó = TÓTH LAJOS – VILLÓ ILDIKÓ 1997. Babér és borostyán. In *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. Tinta Könyvkiadó. 419–422.
- Tsaholci–Bihari = TSAHOLCI JÁNOS – BIHARI FERENCZ 1647. *Index Vocabulorum.* Gyulafehérvár.
- Tseh = TSEH MÁRTON 1656, 1676, 1797. *Lovak orvosságos szep uj könyvetskeje.* Lőcse, Pest.
- Tsötönyi = TSÖTÖNYI (CSÖTÖNYI) MÁRTON 1831. *Leghasznosabb és az új felfedezésekkel írott rövid gazdasági munka.* Pest.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár.* 1838. Buda.
- Tuba = TUBA ZOLTÁN 1987. *Vízinnövények. Búvár zsebkönyvek.* Budapest. Kossuth.
- TudGyűjt. = *Tudományos Gyűjtemény.* 1817–1841. Pest.
- Tzs. = *Magyar és német zsebszótár. I–II.* 1835–1838. Buda.
- UEW. = *Uralisches etymologisches Wörterbuch.* 1985–1988. Budapest.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár. I–III.* 1979–. Budapest.
- Uránia = *Uránia - Növényvilág. I–II. Magasabbrendű növények.* 1974–1976. Budapest.
- Útm. = *Útmutató a szőlőművelésre.* 1899. Budapest.
- Vajkai = VAJKAI AURÉL 1943. *Népi orvoslás a Borsavölgyben.* Kolozsvár.
- Váli = VÁLI MIHÁLY 1792. *Házi orvosi szótártska.* Győr.
- Vanier = JACQUES VANIER 1779–1780, 1794. *Paraszti majorság.* Pozsony–Kassa, Kassa.
- Varro = MARCUS TERENTIUS VARRO (Kr. e. 116–27) 1971. *Res rusticae.* Budapest.
- Velich = VELICH ISTVÁN 1987. *88 színes oldal a déligyümölcsökről.* Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.
- Verancsics = VERANCICS FAUSTUS 1595. *Dictionarium.* Velence.
- Vergilius = PUBLIUS VERGILIUS MARO 1920. *Georgica; Maronis opera.* Lipsiae.
- Veszelszki = VESZELSZKI ANTAL 1798. *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv.* Pest.
- VN. = BOTTA PÁL 1987. *88 színes oldal a vízi- és a mocsári növényekről.* Budapest. Mezőgazdasági Kiadó.

-
- Vörös = VÖRÖS ÉVA 1996. *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen. Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Weber = WEBER JÁNOS 1645. *Amuletum, azaz Rövid és szükséges oktatás a Dög-halálról*. Bártfa.
- Weszprémi = WESZPRÉMI ISTVÁN 1795. *Magyar Országi öt különös Elmélkedések*. Pozsony.
- Wichmann = YRJÖ WICHMANN 1932. *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen*. *Ethn.*
- Wiegand = JOHANN WIEGAND 1774. *Az ausztriai paraszt iffjúságot a' jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyvetske*. Pozsony.
- Williams–Hunyadi = GARETH WILLIAMS – HUNYADI KÁROLY 1987. *Dictionary of Weeds of Eastern Europe*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Wittstein = GEORG CHRISTIAN WITTSTEIN 1852. *Etymologisch-botanisches Handwörterbuch*. Ansbach.
- Záturecky = ADOLF PETER ZÁTURECKY 1965. *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava.
- Zelenyák = ZELENYÁK JÁNOS 1908. *A gyógynövények hatása és használata*. Budapest.
- Zelnik = HALÁSZNÉ ZELNIK KATALIN 1987. *Moldvai csángó növénynevek (Csoportnyelvi Dolgozatok 36)*. Budapest.

FORRÁSJEGYZÉK

- Babits Mihály összegyűjtött munkái.* 1937–1939. Budapest. Athenaeum.
- BÁRSONY ISTVÁN 1900. *Az ingovány.* Budapest.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás.* 1982. Budapest. Szent István Társulat.
- BÍRÓ LAJOS 1924. *Hét év Új-Guineában. Levelek két világrészről.* Budapest.
- BORUTH ELEMÉR 1887. *Hátrahagyott művei. 2. Próza.* Budapest.
- BRÓDY SÁNDOR 1888. *Emberek.*
- CZIRBUSZ GÉZA 1913. *A délmagyarországi németek.* Budapest.
- CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY 1793. *Méla Tempefői, avagy Az is bolond, ki poétává lesz Magyarországon.*
- CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY 1796. *Diétai Magyar Múzsza.* Pozsony.
- DEZSÓ PÁL 1862. *Versfüzér.* Pest.
- EÖTVÖS JÓZSEF 1845. *A falu jegyzője.* Pest.
- FRAZER, JAMES GEORGE 1998. *Az aranyág.* Budapest. Osiris.
- GVADÁNYI JÓZSEF 1795. *Egy falusi nótáriusnak budai utazása.* Pozsony–Komárom.
- GVADÁNYI JÓZSEF 1795. *Rontó Pál.* Pozsony–Komárom.
- GVADÁNYI JÓZSEF 1795. *Unalmas órákban.* Pozsony.
- GYÖNGYÖSI ISTVÁN 1763. *Kemény János.*
- HORVÁTH ISTVÁN 1980. *Magyarózdai toronyalja.* Budapest. Európa.
- IPOLYI ARNOLD 1854. *Magyar mythologia.* Pest.
- JÓKAI MÓR 1870. *Szerelem bolondjai.* Pest.
- KRÚDY GYULA 1916. *Arcképek.*
- MIKSZÁTH KÁLMÁN 1901. *A szelistyei asszonyok.*
- OROSZHEGYI JÓZSA 1844. *Életképek.*
- OVIDIUS, PUBLIUS NASO 1975. *Átváltozások. Metamorphoses.* Budapest.
- SEBESTYÉN GYULA 1904. *A magyar honfoglalás mondái I.* Budapest.
- SZÉCHENYI ISTVÁN 1830. *Hitel.* Pest.